Alfred Käärmann

SURMAVAENLASE VASTU

Eesti lõunapiiri
metsavenna
mälestusi

TARTU ÜLIKOOLI
KIRJASTUS

Kaane kujundanud
Peeter Paasmäe

Keeletoimetaja
Katrin Raid

1 2o "*> -i

Kaanel on kasutatud
Andres Söödi fotot

Trükk: OÜ Greif
Kaas: Tõravere Trükikoda
Köide: Tartu Ülikooli Kirjastuse trükikoda

© Tartu Ülikooli Kirjastus, 1998
ISBN 9985-56-230-5
Tartu Ülikooli Kirjastus
Tiigi 78. Tartu, EE-2400
Tellimus nr. 51

Pühendatud kodutütar Kleinale, minu abikaasale.

Sisukord

Terminoloogiast 13
Miks end varjati 13
Metsavendadest Saksa okupatsiooni ajal 14
Kui kaua kavatsesid metsavennad end varjata? 16
Varjamise viisidest ja riskist ¡9
Varjamisest Eesti metsades 20
Põhjustest, mis metsavendi surma viisid 26
Komnoored bandiitidevastases võitluses 27
"Veneetsia öö" Mustjõe kalda! 28
Üksainus kuul purustas mu tuleviku 29
Saksa-aegsed metsavennad NKVD teenistuses 31
Vale-metsavend Hundi-Juku 36
Kuidas NKVD mulle pruuti värbas 38
Ja mulle tuli pruut koju! 39
Üks kirikuraamatu lugu 39
Usk inimestesse maksis mu vabaduse 40
Aeg annab arutust 42
Surnud ei räägi 44
Milles metsavendi süüdistatakse? 45
Kuidas suhtusid metsavennad eesti rahvasse? 64
Masendusest ja meelemuutusest 65
Kogu võim nõukogudele! 70
I -ugu Taheva valla täitevkomiteest 72
Kas metsavendadel olid juhid? 73
Kas olite organiseeritud? 73
Kas punkris käis külalisi? 74
Kuidas olid suhted viinaga? 74

Kuklas metsavennad saunas kaisid? 75
Kuidas md sa vennad soid'' 76
iiri linu iiihliim 77
kohliiimne kolhoosnikuga 7<S
kuulus (ii..-K.tvonn;iJ.i Mibt lesid <>m;i emade ja naistega 79
MeLavendade pruutides) 80
'"Ameerika Hääle" saated ja metsavennad 85
Tšekistide grupid metsas 86
Sõja algus 89
Haarangutest Saksa okupatsiooni ajal 99
Sõda jõuab Haiglasse 103
Kes alustas minu kodukülas terroril? 104
kjrisui.Nsalk Taheva vallas 1945. aasta märtsis-aprillis 105
Karistussalk Mõniste vallas Kuulsil sügisel 1945 108
Neist, keda peksti 115
Suurhaarang Koivaliina vallas 1945. a. oktoobris 118
Haatangusl Sinesaare soo punkrile 1946. aasta kevadel 122
Hävituspataljoni omavaheline lööming 125
Kohaliku hävituspataljoni omalooming 126
Kesti vabrikutööliste ja vene madruste "vennalik koosviibimine" 1946/-17 aasta vahetusel 127
Haarangud minu punkrile Labassaare soo ääres 127
Naistepäevapidu Hargla rahvamajas 1947. aastal 129
Haarang minu kodule märtsi lõpul 1947 130
Haarang piki Lesti--Läti piiri 1947. aasta kevadel 131
Karistussalk Vaistus 1950. aasta aistil ja sissekukkumine Parmupalus 134
Langenud ja ellujäänud metsavendadest 137
Vangilaagrites kohatud eesti metsavendadest 155
lunamaa metsavendadest 158
Mida me siis ära tegime ' 161
Neiul, uimed, kes minuga on tegelnud 162
1» "• ia la märtsiküüditamine 165

Kes küüditati Mõniste vallast 166
Märtsiküüditamine Haiglas ja endise Taheva valla piires 169
Mis sai küüditatute kodudest? 170
Harglas 1944. aasia sügistalvel vangistatud 171
Läli kaiivu-.liki. i'aciis.mid', iirkos *l*
Ka meie ründasime vahel 176
Tagantjärele tarkus 180
lima ühegi pauguta punkrist välja 180
Ootamatud külalised 182
Läti metsavennad Koivaliina vallas 184
Koivaliina valla läti metsavendi 186
Võitjate õigusest 187
Punkritest ja nende asukohtadest 188
Mis sai minu eiupäästjalest 193
Lõppsõna 196

Lisad 197

Lisa 1. Taheva valla hävituspataljoni liikmeil aastatel 1944-1954 197
Lisa 2. Mõniste valla hävituspataljoni liikmeid 198
Lisa 3. Eesti Vabariigi hävitajad 1940. aastal 200
Lisa 4. Võrumaa hävituspataljoni palgaliste liikmete nimekiri 202
Lisa 5. Valga NKVD tegelasi 207

Isikunimede indeks 208

Terminoloogiast

Selles raamatus on "metsavendade" nimetuse alla arvatud kõik isikud, kes varjasid end poliitilise terrori eest, olenemata varjamise viisist ja sellest, kas nad olid relvastatud või mitte.

Ei varjunud ju kõik inimesed ühtmoodi. Oli valedokumentidega inimesi, kes ei olnud kusagil sisse kirjutatud. Oli neid, kes varjasid end majades, nii linnades kui maal.

Oli ka päris metsavendi, kes elasid metsas punkrites, et mitte seada ohtu teiste inimeste elu ja vara, juhul kui majas oleks keegi neist avastatud.

Miks end varjati

Põhjuseks oli pärast 1940. a. juunipööret alanud kommunistlik terror. Selle ohvriks langesid kõik Eesti Vabariigi poliitikategelased alates vabariigi presidendist, ka kõrgemad sõjaväelased, alates ülemjuhatajast, Kaitseliidu ja politsei juhtidest — kõik, kes arvati uue võimu vastu olevat.

Kõik vangistamisele ja järgnevalt hävitamisele määratud ei laanud lootma vaenlase "humaansusele" või väitele — "ma pole midagi teinud". Oli inimesi, kes nägid neid ähvardavat ohtu ja hakkasid end varjama. Ja nad tegid õigesti nii enda kui ka eesti lahvuse seisukohalt lähtudes. Esmajoones püüti ju hävitada targemaid ja vapramaid —jätta rahvas ilma juhtidest. Need kindlale hävitamisele määratud olidki oma aja esimesed metsavennad.

()ma kodukohas Hargla kihelkonnas tean ainult üht metsavenda, kes asus end varjama enne Saksa—Vene sõja algust. See oli I aapi nimeline Eesti Vabariigi aegne kriminaalpolitsei ametnik.

kelle kodu — Soosaare talu — asus endise Satu mõisa maal, kus elas tema vend Artur. Taibuka mehena ei varjanud ta end venna pool, vaid hoopis naabruses asuva Mustjõe talu vastas iile jõe tihedas pajuvõsas. Mustjõe talus elas tol ajal endine Saru Kaitseliidu ülem Kusta Sprenk oma perega ja tema tütar Anni viis naabrimehele toitu, ujudes ülejõe. Sellel metsavennal õnnestus end varjata sakslaste tulekuni ja sõja lõpu eel lahkus ta Läände.

Massiliselt tekkis metsavendi alles pärast sõja algust— 2. juulil 194!. a. kiu Lõuna-Eestis kuulutati välja mobilisatsioon punaarmeesse. Võeti 1919-1924 aastakäigu mehed. Osa mobilisatsiooni allakuulunuid läks kohe metsa, nagu oli see näiteks Mõniste vallas. Taheva vallast mobiliseeritud põgenesid aga ära Valgast või teelt, kui neid hakati Põhja-Eestisse viima. Saksa vägede kiire saabumine Lõuna-Eestisse tegi lõpu nende varjumise põhjusele, kommunistlikule terrorile.

Metsavendadest Saksa okupatsiooni ajal

Saksa okupatsiooni alguses meie kandis mingeid metsavendi ei oimul ka punaseid mitte. Alles siis, kui noori eesti mehi, kes Itolmul veel sõjaväes teeninud, hakati poolsunniviisil värbama Saksa teenistusse, tekkisid meilgi jälle metsavennad. Neile anti vali- **da** pussi ja labida vahel", mis tähendas kas teenistust Saksa sõja- \aes. politseis. Omakaitses või, kui see ei sobinud, siis tööteenistuses Saksamaal või "Todt'is". kus relva ei kantud. Need, kellele • esi uk .1. **i** neisi võimalustest ei meeldinud, hakkasid end varjama. Kiud **iie**/ulc olnkoid oli hoopis erinev: varjasid nad ju end mobi- **i^aisiooMi eest** |a |uhul, kui nad kätte saadi, istusid nad mõne nädala \aii:us kuni \ueossa saatmiseni. Saksa võimud neid karmilt ei ka: islamid •.<•,(i.ilo n.svahelise õiguse kohaselt ei võinud okupeeritud ma.il suiidmobilisatsiooni välja kuulutada. Eesti politsei ja ()m**,ikaüs.'** mehe.l ,**i.-.i** selliseid oma nahka hoidvaid metsavendi ei puuiamuü. (ilul nad |u - auad poisid, kes polnud ohtlikud.

Nende seas oli ka relvastatud melu, kuid röövimisi nad toime ei pannud, sest neil polnud selleks mingit vajadust. Süüa. peavarju ja viina said nad oma kodudest ja taludest, kus nad vahel ka tööd tegid. Pealegi ei rakendanud Saksa okupatsioonivõimud selliste metsavendade omaste ja abistajale vastu mingeid karistusi. Sakslased muutusid julmaks vaid siis, kui oli tegemist Venemaalt saadetud partisanide või nende abistajatega. Selliseid juhtumeid aga minu kodukandis ei olnud ja kõik meie noored mehed elasid tervena oma metsavenna-elu kuni punaarmee saabumiseni.

Kes need Saksa-aegsed metsavennad olid[7] Vennad August, Adolf ja Kalju Raudsepp, Adolf ja Jaan Oinas ning Arnold ja Elmar Pinka, Leopold Ottel, Eduard Noorkõiv. Kalju Liiva. Edgar Kail, Alfred Tanilov, Julias Urm. Edgar Viin ja Heldur Pihlak.

Punavägi tungis minu kodukohta Haiglasse juba 16. augustil 1944. a. Vahetult eesliini järel saabusid ka julgeolekulegelased. Armee staap asus Singal iibes talus, naabertalus armee julgeolek - *Snierš.*

Harglast võeti inimesi kinni ja viidi Singale, kus neid iile kuulati. Pealekaebajad vabastati kohe, teisi vintsutati nädalaid. Ka Saksa-aegsed metsavennad pidid relvad ära andma ja mingil koostööd punaarmeega neil ei olnud. Suurem osa neist mobiliseeriti hiljem ja viidi Narva, kus kõiki mobiliseerinud kontrolliti, sest nende hulgas oli ka Omakaitse mehi ning desertööre Saksa väest. Need kaks viimast liiki vangistati kohe, kui kodukandist vastavad andmed saadi. Igapäevased "kadumised"' mobiliseeritute hulgast pärast nende väljakutsumist oli tavaline nähtus. Taibukamad ei jäänud ootama, kuni neid välja kutsutakse, käed raudu pannakse, pea paiste pekstakse ja vanglasse viiakse. Sellised mehed põgenesid Narvast ja hakkasid end varjama. Veel targemad ei näidanud end üldse oma kodukohas ega lasknud end ka kusagil arvele võtta, vaid varjusid kohe. kui esimene punane laviin oh iile läinud.

Need Saksa-aegsed metsavennad, kes sugugi ei tahtnud sõdima minna ja omaelu hoidsid, läksid vastuvaidlematult sõtta, kui suur Venemaa neid kutsus. Miks nad oma seni nii kallist elu enam ei hoidnud'.' Kas patriotismist, vihast sakslaste vastu või tahtest s<> dida võitja poolel? Ei ühelgi mainitud põhjusel, vaid hirmust. Tea li vägagi hästi, et tegemist pole enam sakslastega, vaid venelasi • ga. kes nalja ei mõista ei nende enda ega omastega.

Saksa-aegsetest Hargla metsavendadest oli vaid üks mees, kes oma nahka endiselt kalliks pidas ja Vene huvide eest ei tahtnud sõdima minna. See oli Edgar Kail. Ta asus endjälle varjama, seekord juba "päästjate" eest, kes teda olid "vabastanud saksa röövvallutajatest".

Niisiis kohe pärast punaarmee üleminekut minu kodukohast tekkis juurde üha uusi metsavendi. Seekord oli tõesti eesmärgiks oma elu hoida. Sõda polnud ju veel lõppenud, see kestis edasi suure julmusega. Metsavend, kes relvaga tabati, peksti tavaliselt surnuks või lasti kohapeal ilma kohtuta maha. Kui ta oli relvata, siis peksti ta vigaseks, anti edasi tribunali kätte, kus määrati surmaotsus või kümme aastat sunnitööd ja see oli pikk piin enne surma. Kohtumõistmine oli salajane, omastele ei teatatud midagi, teadsid vaid pealekaebajad, kuid nemad vaikisid. Kes eluga kätte jäi, see kadus, vaid vähesed neist said aastate pärast endast kusagilt laagrist elumärki anda.

Kui kaua kavatsesid metsavennad end varjata?

Suurem jagu sõja lõpuni, eks siis näe, mis saab. Sõda lõppes, aga ei saanud midagi — terror vaid tugevnes. Rindelt vabanesid suurte kogemustega eriväelased, kes nüüd suunati Baltimaadele metsavendade vastu võitlema, ja sellel oli tulemusi.

Mingit amnestiat metsavendadele ei tulnud. 1946. a. kuulutati küll välja amnestia mobilisatsioonist kõrvalehoidjatele ja punaarmeest deserteemnutele, aga Saksa armeest, politseist ja Omakaitsest deserteerunutele mingit amnestiat ei olnud ja selliseid mehi vangilaagritest tagasi ei tulnud. Amnestia vähendas küll oluliselt metsavendade arvu, kuid kõik lootjad armu ei saanud. Kellel oli tegemist olnud Saksa sõjaväe. Omakaitse, politsei või teiste metsavendadega või kelle kohta oli kaebusi — nende tee viis läbi vanglate Siberi poole. Avalikku kohtumõistmist ei olnud, keegi end kaitsta ei saanud. Istungid olid salajased ja kinnised. Sõjatribunalid tegutsesid edasi veel 1953. aastalgi.

Need, kes vaenlast läbi nägid, jäid edasi metsa. Kergeusklikumad lootsid lääneliitlaste abile. Atlandi harta järgi pidanuksid kõik enne sõda vabad rahvad oma iseseisvuse tagasi saama. Loodeti Ameerikale, Inglismaale, ÜRO-le, "valgele laevale", venelaste kojuminekule, võimalikule sõjale kahe vastandliku maailmasüsteemi vahel, mille puhkemisel ka meie metsavennad pidid kaasa aitama Eesli vabastamisele. Me olime selleks valmis!

Kuid kõik need lootused olid aluseta ja viisid järgnevatel aastatel tuhandeid metsavendi surma nii Eestis kui ka Lätis. Leedus ja Ukrainas. Väga vähesed meist oskasid kainelt mõelda ja sündmustest järeldusi teha. Ja neid kainestavaid ajamärke ometi oli!

Sõda oli just lõppenud. Berliin oli varemeis. Potsdami konverentsil kohtusid Truman, Churchill ja Slalin. Inglise kuningas vaatas alistatud Saksamaal oma vägesid üle. Ta avaldas soovi kohtuda Staliniga, viimane vaidles algul vastu, kuid tegi siiski armuliku žesti — kohtumine toimus.

Inglise kuningas kinkis Stalinile ühise võidu puhul terasmõõga ja nõukogude ajalehed juubeldasid: "Seltsimees Stalin tõstis kalli kingituse huultele ja suudles seda!" Milleks terasmõõk, kui sõda oli juba võidetud? Kuldmõõk olnuks ju ilusam kingitus? See oli sümboolne kingitus Rahvaste Suurele Mõrvarile — märguandeks alistatud ristirahvaste päid raiuda!

Kas Inglise kuningas ei teadnud, kes Stalin oli? Teadis küll. Sõja ajal avastasid sakslased Katõni metsas tapetud Poola ohvitseride hauad, kutsusid Poolast ja erapooletutest riikidest kohale vaatlejad. Kära läks üle ilma, kära tõstis ka Poola pagulasvalitsus Londonis. Siis segas vahele Vene saadik Londonis Maiski, kes nimetas skandaali alatuks laimuks. Inglise valitsus pani poolakatel suu kinni ja hiljem kerjas Inglise kuningas massimõrvarilt audientsi! Ei ole siis ime, kui metsavend Leonhard Kreitsberg seda kuuldes sõnas: "Kroonitud pea on täis kollast tatti!"

Teiseks teavad kõik, et Poola sai vahetult enne Saksa kallaletungi Inglise—Prantsuse garantii, et Poola riik pärast sõda taastatakse. Stalin tegi aga Poola kommunistlikuks ja garantii andjad ei teinud hiljem midagi Poola heaks. Kuidas võisid siis eesti mehed loota lääneriikide peale?

Kolmandaks teatas Molotov Pariisi rahukonverentsil ülbelt "Baltimaad on ja jäävad Nõukogude Liidu osaks." Mida eestlased

arvasid, seda ei lastud meie pagulastel öelda. Lääneliitlased vastu ei olnud!

Neljandaks: Stalini 70. sünnipäeva puhul tulid talle õnnitlused ja kingitused kogu maailmast, ka kristlastelt! Moskva juubeldas. Maha ei jäänud ka eesti tegelinskid. Stalinile kingiti suur kristallvaas "vereanumaks" ja *Estonia* kontsertklaver "selleks, et hukatavate kisa ei kostaks". Nii arvas rahvas. Ja seda tehti muidugi eesti rahva nimel. Kõige ilusama kingituse tegid usbekid: suure lähkritäie kumõssi. Meie metsavennad arvasid selle peale: "Nüüd hakkab Kremlist kostma pikka peeretamist!"

Viiendaks: 1949. a. massküüditamine sai teatavaks ka Läänes. Kuigi 1948. a. detsembris oli vastu võetud ÜRO otsus "Genotsiidist ja selle eest hoiatamisest", ei järgnenud Baltimaades toimepandud rahvusmõrvale kristlikult maailmalt mingeid proteste. Veel hullem, seda isegi õigustati! Meile said teatavaks "Saatana Ülempreestri" ---Canterbury peapiiskopi Hewlett Johnsoni — sõnad küüditamise kohta: "Abinõud, mida Nõukogude Liit rakendas Baltimaade fašistide vastu, olid õigustatud." Kahju, et ma ei saa panna tema hauale okastraadist pärga Stalini pildi ja tema enda sõnadega!

Ja need on vaid üksikud näited sellest, kuidas kristlik maailm suhtus mõrvareisse.

Mis siis ikkagi oli see jõud, mis meid, viimaseid metsavendi, sundis vastupanule? Ma vastan: teadmine, et niikaua, kui elu sees, relv käes ja Eestimaa pind jalge all, pole häda veel midagi! Teadmine, et neil, kes kommunistide kätte langenud, on veel halvem. Teadmine, et Siberi surmalee on alati lahti, teed tagasi aga enam ei ole Teadmine, et surmavaenlase kätte sattumisel päästab piinadest kuul oma relvast.

Seda viimast abinõu kasutasid minu kaaslased Evald Kont, Karl Täht. Enn Luhtmaa. Henning ning veel paljud mulle tuntud ja tundmatud metsavennad. Oleksin kasutanud ka mina, kui ma poleks olnud teadvuseta olekus mürgi mõju all.

Varjamise viisidest ja riskist

Majades ja taludes varjamine oli metsavennale kõige mugavam, kuid ka kõige ohtlikum. Ei olnud muret toidu, peavarju ega üksinduse ja igavuse pärast. Alati oli teada kõik. mis külas või ümbruskonnas juhtus.

Tavaliselt varjasid end majades vaid üksikud metsavennad, kes sageli majas olles relva ei kandnud, see võeti väljast kaasa vaid majast lahkumisel. Seda moodust kasutasid peaaegu kõik metsavennad seni, kuni sõda veel kestis. Ja senikaua, kuni NKVD aparaat Eestis ei olnud veel täiuseni viimistletud, kartoteegid koostatud.

Palju on kirjutatud tšekistide "kangelastegudest", kus majas varjunud "kuulus bandiit" end lamba kombel laskis kinni võtta, vastu tulistamata, kuigi tal relvad olid. Miks? Aga sellepärast, et hoida teda varjanud majarahvast kõige halvemast. Laita võib ainult seda, et ta end ise maha ei lasknud, vaid andis end vaenlastele piinata.

Juba 1944. a. oktoobris käidi vallamajadest andmeid otsimas kõigi Saksa ajal vallas elanute kohta. Koguti andmeid kõigi kohta, eriti aga teadmata kadunute kohta. Sellesse kartoteeki kanti kõik isikuandmed, andmed omaste, sugulaste, sõprade, koolivendade - õdede, kallimate kohta. Kõige täpsemad andmed saadi valla- ja kirikukirjadest, oma küla inimestelt, kohalikelt punastelt. Nende andmete alusel hakati läbi otsima maju ja talusid. Kui majast keegi kätte saadi, oli kõigil selle maja elanikel Siberi-tee ees. Sellise terrori tagajärjel läksid viimasedki majades varjunud ära metsa. Ei olnud ju kasvõi oma kodus varjuval metsavennal kerge vaadata, kuidas iga koerahaugatuse, koputuse või automürina peale tekkis tema omaste silmi hirm. kuidas ema või naise käed värisema hakkasid ja suu kogeles' "Oi jumal küll, kui sind siit kätte saadakse, mis meist kõigist siis saab!" Mitte kunagi ei öeldud: "Kui sind kätte saadakse, mis sinust siis saab?" Mis sellest järeldub'.' Kas see. et ema-ja naisearmastus oli otsa saanud? Oh ei. asi oli hoopis liht saiu. Kui metsavend kusagil metsas maha lasti \õi haavatult kat

te saaduna surnuks peksti, siis tema omastega ei juhtunud esialgu midagi -— tagajärjed tulid hiljem. Sellepärast kutsusidki omaksed pere "kärnasest lambast"' kaine kaalutluse tulemusega lahti saada: "Pigem hukkugu üks, kui meie kõik."

Ja õigesti tegid ka minu vanemad, kui nad mulle hirmust hallide nägudega 1945. a. kevadel ütlesid: "Või jummal küll, mis meist siss saa. ku sinnu kotust kätte saias! Kis siss viil Elmarillõ Siberide pakki saat?" Ja pärast pausi: "Mine vai esi ja anna hennäst üles." Esimesed kaks lauset tunnistasin õigeks, viimane pani mu aga sisemiselt keema: "Mina, vabaduses sündinu, andku end ise piinajate kätte!" Vanematele sõnasin vaid: "Ma lähen siis nüüd kodust ära." Võtsin kirve, käsisae, seljakoti, leiba-liha ja asusin minekule. Ema küsis veel: "Kohe sa siis no ka lähäd?" Vastasin: "Sinna, kust teile minu pärast enam häda kaela ei tule."' Peidikust võtsin kaasa oma suure kuuelasulise revolvri *Webley* ja sammusin metsa poole. Selline oli mu lõplik lahkumine kodust, kuigi ma vahel sinna veel aastate järel sisse astusin.

Uuralis, Tšussovaja jõe kaldal asuvas vangilaagris kohtasin 1955. a. Virumaa meest Paul Siitast, kelle selgroog oli vigastatud peksmise tagajärjel. Tema oli teinud oma naise nõuande kohaselt — andnud end ise tšekistide kätte. Ma ei tea. kas ta veel kunagi oma kodumaad nägi!

Varjamisest Eesti metsades

(Inin seitsme aasta pikkuse metsas elamise kohta võin öelda, et see oli kõige kergem, julgem ja ohutum. See oli tõesti nii.

Esimeseks ja kõige rangemaks tingimuseks metsas varjumise puhul pidi olema täielik saladus. Mitte keegi peale nende, kes ise punkris elasid, ei lohtinud teada punkri asukohta. Isegi mitte seda inelsaala voi metskonda, kus punker asus! Siis oli selles punkris elamine kindlustatud senikaua, kuni keegi juhuslikult või metsavendi otsides punkri juurde sattus. Ja selleks, et see keegi ei saaks märkamatult punkri juurest ära minna, pidi seal olema punkri elanike alaline valve. Alaliselt valvata oli võimalik juba siis. kui elati

kasvõi ainult kahekesi. Üksi elades pidi punkri ümber olema signalisatsioon, nii kaugel, et punkrit polnud veel näha. Võis kasutada ka miinidest või rakettidest ringi ümber punkri. Mitte keegi ei tohtinud punkri asukohta teada, ei metsaametnikud, ei metsavennad, kes seal ei elanud, ei pruut, naine ega isegi kõige usaldatavam > inimene ilmas — ema! Sest tšekistid oskasid täiuslikult ka kõige kindlamaid inimesi rääkima panna. Ainult see inimene suudab punamistele vastu panna, kes tõesti midagi ei tea.

Eeltoodu kinnituseks mõned näited.

1945. a. märtsis peksti metsavend Edgar Kalli vanemaid Harglas nii rängalt, et nad oma poja kodust reheahju seest välja andsid. Miks? Sest nad teadsid, kus ta peidus on.

Sama aasta oktoobrikuus peksid Mõniste rahvamajas NKVD karistussalklased kapten Gavrilevitši juhtimisel kolm meest ja kümme naist veriseks, kuid ainustki metsavenda välja ei antud! Miks? Mitte keegi neist pekstutest ei teadnud, kus nende omaksed on.

1946. a. aprillis peksti oma kodus Mõniste vallas Lepkolga talus metsavend Enn Luhtmaa naist Elsat, kes oma väikest last rinnale surus, püssipäraga pähe ja selga, tõugati põrandale ja lohistati juukseid pidi, kuni ta olevat ütelnud, kus punker asub. Ta pandi teejuhiks tapjate kolonni ette ja ta viis nad Sinesaare soo peale, kus turbakiiünis oli metsavendade peidupaik. Metsavend Tullio Niit lasti kohapeal maha, teine — Leo Kreitsberg — võeti kinni. Miks? Naine teadis, kus punker asus, teadis, et oma meest Ennu seal enam ei ole. Ise olevat ütelnud: "Ega ma metsameeste pärast end vigaseks peksta ei lase." Vigaseks jäi ta aga eluks ajaks ja tema ainus laps — poeg —jäi kogu eluks nõrgamõistuslikuks! See oli ränk õppetund kõigile meile, kes me veel metsa jäime. Mitte ükski metsavend ei ole seda naist hukka mõistnud! Mitte keegi meist ei tea, kui tugevad me oleksime suutnud olla tema olukorras.

Metsas varjumise eeliseks oli veel see. et võis julgelt vastu hakata, ilma et see oleks omakseid ohustanud. Seda tehtigi mitmel pool. seal. kus punkris valitses kord, kus alaline valve oli olemas. Nii ei saanud tšekistid märkamatult juurde hiilida ja granaati magavate meeste sekka visata. Ründajad avastati kasvõi viimasel hetkel, mehed haarasid relvad ja lahingut löödi viimse meheni. Võimaluse korral löödi esimene rünnak tagasi, murti piiramisrõn

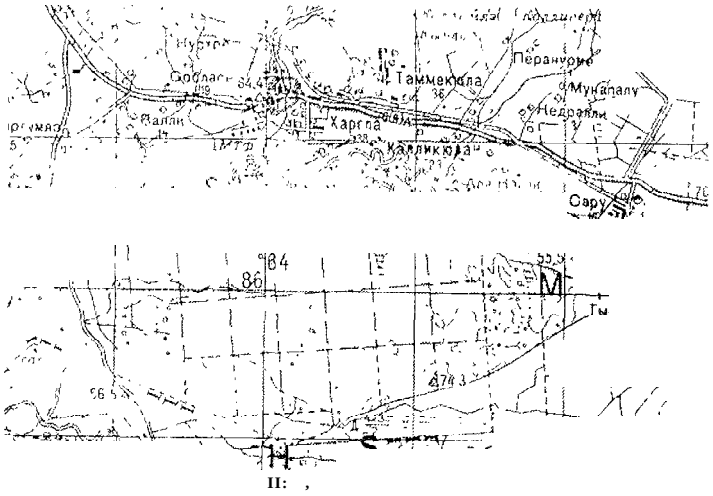

I Imbi uskonna kaari.

R Mudimets-a (Mudmeži) taht. kus mind 11. novembril 1952. a. reedeti.

II uiuni Inun atcisaanüse kohi.

S Mitstn < IUI i.vald Kondi langeiuiskoht 19. oktoobril 1945. a. Sara-i ei is

M koht loi\o\(metsas ahitalust umbes 2 km liiane poole, kus 19. oktoobnl / W i II nioi\an haavatud metsavend Oskar Mölder.

L — Kaiametsa tulu. kus 24 oktoobut 1945. a. langesid kiti metsavennad L\ aids liioinms ui Aitur.s Kere ning vangistati Talis Paikens.

Punktilt ioon \iih nunn luuncitasaaimsc kohast Markuse o/a aa/de ja sealt edasi Ih tallu

gast läbija põgeneti. Seejuures jättis ka tapjatest nii mõnigi oma elu.

Kuid metsas olid ka omad raskused, isegi sellised, mida keegi ei osanud ette näha. Toiduga varustamist oli võimalik sügisel nii korraldada, et talvel lumega mingit liikumist ega jälgede tegemist ei olnud. Niimoodi elasin ma üksi üle neli talve. Teistega koos elades tuli paratamatult ette olukordi, kus isiklike naudingute nimel unustati kaine mõtlemine ja pandi ohtu kõigi punkris olijate elu. Osa mehi oli selliseid, kes lihtsalt ei saanud talvel lumisel ajal punkris paigal püsida. Küll oli neil vaja naisi, küll viina ja veel kõige hullem — pidusid. Seepärast ei meeldinud mulle end varjata koos teistega. Talvine tagaajamine tähendas kindlat surina, sest jäljed reetsid põgeneja. Ja ometi sellest ei hoolitud. Võib kindlalt öelda, et 30% metsavendi hukkus viina, naiste ja pidude pärast. Ega asjata meie, viimaste ellujäänud metsavendade seas olnud käibel vanasõna: "Suur kõri ja suur t... a nõuavad suuri ohvreid." Jääb veel vaid öeldule lisada: "... ja kahjuks mitte ainult nende kahe asja omanike hulgast." Sest kui üks kusagil külas purjuspäi või haavatuna kinnivõetud metsavend rääkima sunniti, siis olid tšekistid varsti metsas punkri kallal. Ja rääkima pandi ta igal juhul, sest mees, kes ei suutnud oma ihasid valitseda, ei suutnud tavaliselt vastu panna ka piinamisele. Õnneks mul selliseid "suure seltskonna" hädasid rohkem ette ei tulnud kui kaks korda.

Hädasid esines ka siis, kui vaid kahekesi punkris elati. Paar näidet sellest.

1949. a. talvel sai minu juures punkris varjupaika naisterahvas, kes 1941. a. oli koos perega Siberisse küüditatud. Tema mees oli laagris hukkunud. Pärast sõda, vist 1947. a. saatis ta oma algkooliealised lapsed salaja Eestisse, ühte metsakülla vanaema juurde. Kui lapsed olid õnnelikult kohale jõudnud, siis põgenes ta ka ise. Teda otsiti küll taga, kuid lapsi esialgu ei puudutatud, sest taheti ema kätte saada. Nii ta siis elas ligi paar aastat, tegi suvel oma metsakülas vanaema lehmale heina, töötas sugulaste juures ja lapsed käisid koolis, ise ööbis, kus juhtus. Märtsiküüditamise ajal aga oli kogu Eesti ärevil, keegi ei julgenud teda enam varjata. Et mainitud vanaema oli ka mulle 1946. a. andnud varjupaika, kui ma laskelt haavatuna peavarju olin palunud, siis leidsin, et minu kohus on nüüd tema tütrele selle eest tasuda. Minu ainsaks tingimuseks oli: "lima minu loata ei sammugi punkrist kaugemale." Ta oh nõus. Vist 28. märtsi õhtul tuli tal kange tahtmine nunna külasse

oma lapsi vaatama ja kui kõik on rahulik, siis ka kodus ööbida. Puhkes tüli, ma ei suutnud kuidagi seda meeletul minekut ära hoida. Tema trump oli: "Sul endal pole lapsi, sa ei tea, mis ema süda ütleb." Sellele polnud mul midagi muud vastata kui: "Mine siis, aga ära mulle tšekiste kaela too."

Ta läks, kõik oli rahulik, heitsin riides magama, rihm vööl. *Waliher* kabuuris. Öösel kella kolme ajal kuulsin maa alla punkrisse automüra — punker oli teest vaid 20 meetrit eemal! Automaat käes. hüppasin välja. Öö oli vaikne, oli kuulda, kuidas auto peatus ja kellegi hääl hüüdis: "Vastikut kätt viib tee külasse." Hiljem sain teada, et hõikaja oli olnud hävituspataljoni mees, vana ühe silmaga Kõbul, kes l°)41. a. oli olnud samas kiilas uusmaasaaja. Saksa ajal ei näidanud keegi näpuga tema peale, ta jäi ellu ja tõi nüüd siis sama talu rahvale õnnetuse kaela.

Paljude kirsavoide robin läks kiila suunas, kohutav robin, ja küla koerad ei kuulnud midagi! Alles siis, kui kõlasid rusikahoobid uksele, ärkasid koerad ja tõstsid lärmi. Oli veel kuulda hüüdeid: "Otkroite!" Siis ukse kolin, siis: "Stoi! Stoü". automaadivalangud ja palju venekeelset kõnet. Mõtlesin: noh, nüüd on ta siis maha lastud või kinni võetud. Läksin rahulikult punkrisse, võtsin seljakoti, teki, toiduaineid, kuivad sokid, kogu relvastuse, ja läksin kiila servale tee äärde peitu. Kui tullakse, siis minu silma alt mööda. Tuldi, roniti vandudes autosse ja see sõitis peatumatult minust ja punkrist mööda, tuldud teed tagasi.

Ootasin veel tükk aega, kuni auto müra metsade vaikuses kadus. Siis hiilisin tasa. nii tasa. et oma jalgade astumist kuulda polnud, punkrisse tagasi, et mõtelda — mis nüüd siis saab. Süütasin lambikese põlema ja nägin, et minu voodi äärel istub "madonna" ilma lapseta, särgiväel, paljajalu, seljariided süles.

Kogusin end kiiresti ja sõnasin: "Nüüd löön su kuradi laiaks." Selle peale kosteti vaid nutuselt: "Sa vaata enne, millised on mu jalad." Ja siis jäi mu suu lukku: ta mõlemad jalatallad ja varbad olid üksainus verine liha! Kuulsin järgmist: "Kui uksele põrutati. ei olnud mul enam aega riidesse panna ega jalanõusid otsida. Kahmasin riided toolilt stiile, ja kui venelased ühest uksest sisse murdsid, läksin teisest välja ja pistsin jooksu iile lageda nurme, tagant lasti küll. kuid ennem surm, kui jälle Siber." Jah, kuulid ei tabanud küll. kuid poolpaljas külmunud ja jäätunud maa võttis varsti jalatallad veriseks. Tema põgenemise tee oli umbes kaks kilomeetrit pikk, suure kaarega läbi metsa punkri juurde.

Ei hakka kirjeldama seda mitmenädalast jalgade tohterdamist ilma tohtri abita. Samal hommikul, kui valgeks läks, nägin õudusega külmunud hangel verejälgi! Kui nüüd osa inimkütte kusagile jälgi nuhkima jäi! Võtsin ruttu tühja koti, kühvli, relvad ja läksin verejälgi pidi sinna, kust need olid üle tee tulnud. Teest ületuleku kohal korjasin verise luine hangelt kühvliga kotti, nii kaugelt, kui tee pealt ulatus silm nägema. Koerte eest see küll poleks päästnud. Õnneks järgmisel päeval enam nuhkima ei tuldud. Edasime mitu nädalat kuni lume sulamiseni ja jalgade iõpliku paranemiseni pidevalt häireolukorras — päeval ikka kusagil puu all, kust teed ja kiila võis jälgida, öösel punkris.

Seekord läks kõik veel õnnelikult. 1950. aasta oktoobris võeti "madonna" oma mehe sugulaste pool kinni, koolipingist võeti tütar ja mõlema tee läks läbi Võru vangla Siberi poole — emal laagrisse, tütrel metsa sunnitööle. Kui ise ei hoia, siis Jumal ka ei hoia.

1950. a. 2. aprillil päästis sama "madonna" enda ja kolme metsavenna elu. Elasime tookord mitmekesi Antsla metskonnas Silla tee äärses punkris. Sügisel oli omavahel kokku lepitud nii, et talvel lumega mitte keegi punkrist ei lahku. Kuni 26. märtsini läks meil kõik hästi. Me ei teadnud midagi sellest, mis vahepeal oli juhtunud Varstu lähedal Parmupalus, kus ühes majas varjas end Varstu metsavend Henning. Ta oli aga nii kindel mees, et laskis maha kõigepealt ta avastanud tšekisti Eduard Kuuse ja siis ka enda. 26. märtsil oli minu punkrikaaslane Leo Kreitsberg nii kärsitu, et ma ei suutnud teda kuidagi tagasi hoida koju minemast. Ja jälle sama jutt: "Sul pole naist ega poega, sa ei saa aru, et ma pean neid nägema." Ja ta läks, läks hukatusse ise ja viis kaasa hulga teisi. Ta võeti kinni mürgitatud viinaga.

Oli 2. aprilli hommik, ilm oli rõske, udune, temperatuur nulli ligi, metsa all veel paks lumi. Mu uni oli sel hommikul ülihea, kuidagi ei tahtnud tõusta ja esimesena valvepostile minna. "Madonna" ajas mind üles sõnadega: "Mis sul täna ometi on, et sa ei taha postile minna?" Vastu tahtmist läksin, panin vaid kalossid jalga, valikuue selga ja võtsin *Waltheri* kaasa. Ilm hakkas valgenema. valveposti asukoht oli tee ääres tihedate kuuskede keskel. Mõnekümne minuti möödudes paistis tee peal lähenev tume kogu, oli kuulda robinat. Esiteks arvasin, et tegemist on hobureega, siis aga. kui kogu veelgi ligines, nägin vene soldatite kolonni! Kiiresti läksin punkriluugi juurde ja ütlesin: "Andke mulle kummisäärikud

ja automaat."' Kui olin need saanud, lisasin: "Pange ruttu riidesse, venelased on tee peal, ma lähen postile tagasi." Mind ei usutud, tuldi kaasa vaatama. Tapjate jõuk asus juba punkrit piirama. Mõne minutiga olid kõik riides, soldatid hakkasid juba liikuma punkri suunas, miiniotsijatega teed kobades. Alles siis lahkusin postilt, asusin ette ja juhtisin, aeg-ajalt kuulatades haarava aheliku tiibade liikumist, oma kaaslased piiramisrõngast välja. Saime punkrist umbes poole kilomeetri kaugusele, kui kõlas tume plahvatus: granaat visati punkrisse. Hiljem leidsin selle granaadi lingi pealt aastaarvu "49", nii et värske kaup meie tapmiseks!

Mis oli siis selle punkri hukkumise põhjuseks? Eks ikka see, et mees ei jõudnud kevadet ära oodata, hukutas enda ja peaaegu ka oma kaaslased. Meid kõiki päästis vaid "madonna", kes oli aasta tagasi saadud kogemusest õppust võtnud.

Põhjustest, mis metsavendi surma viisid

Meie peale alalist jahti pidavad tšekistid kasutasid laialdaselt igivana jahimeeste viisi — varitsemist. Arvestati, et inimesed on juba terroriga sedavõrd ära hirmutatud, et keegi ei julge metsavennale enam midagi anda. Kellelt siis "bandiidid" süüa saavad? Eks ikka omastelt, otse või vahendajate kaudu. Ja nii võeti meie kodud igal ööl pideva valve alla. Valvati järjest kuude kaupa selle arvestusega, et "ükskord peab see bandiit ikka koju tulema". Varitsejateks olid peamiselt kohalikud hävituspataljoni mehed, kes õhtuhämaruses metsavenna või mõne tema sugulase kodu lähedale hiilisid, valvekorra sisse võtsid ja seal kuni koiduni valvasid. Eriti tugev valve pandi metsavenna kodu ümber välja tema perekondlikel tähtpäevadel, nagu sünnipäevad, pulmapäevad, ristimised, matused. Arvestati, et sellisel juhul peab see "bandiit" ikka tulema, kui kõik sugulased ja sõbrad koos. laual head ja paremat. Ja nii mõnigi mees lasti oma koduaias maha või võeti kinni pidulauast.

Oma kodukoplis lasti maha ka Pärnumaa mehe Mart (iustavsoni poeg. Vana Mart ise rääkis seda mulle pisarsilmil 1955. aastal Taišeti vangilaagris nr. 603.

Mina külastasin väga harva oina kodu, nägin ise neid valitsejaid korduvalt Mi"" '-.-.In Hi <"'• .» vulve all nii ööl kui päe- * ui . - ; a.' •' .. • . ai seda ette ega läinud lõksu. Minu esindajana viibis mu ema matustel '"madonna", ilma et minu isa või keegi sugulastest oleks seda teadnud. Ka ei lasknud ma end kodustel varustada vahendajate kaudu, sest kohalikud kommunistid hoidsid silma peal kõigil, kes "bandiidi" omastega suhtlesid. Ja mida mul sealt kodust oligi saada, kui mu vend vangilaagris vajas pakke, isa oli vana ja kodu raskete maksude ning andamite tõttu vaeseks röövitud.

Kõige ohtlikum moodus, millega paljud metsavennad enda ja omaksed hukutasid, oli see, et kohtuti varem kokkulepitud ajal ja kohas, kuhu siis mõni perekonnaliige ilmus, toidupakike korvis või kaenlas. Sellised korduvad käigud ei jäänud tšekistidele märkamata, korraldati pidev valve ja vahelejäämine oli kindel. Nii hukutas enda suurte kogemustega metsavend. Venemaa eestlane Evald Vaas 1951. aasta suvel. Tema naiseisa, vana Berkis, kes elas Lätimaal Ape linnas, käis sageli väimehega kohtumas linnast väljas Sarapuu metsas, ikka mingi kompsuke kaenla all. Ühel sellisel kohtumisel hüpati Evaldile kaela nii äkki, et ta ei saanudki oma head TT-d kasutada. Ta viidi Tartusse, piinati kaua ja lasti sõjatribunali otsusel maha.

Komnoored bandiitidevastases võitluses

1945. aasta augustis kutsuti mõned Hargla kooli lõpuklassi tüdrukud-komnoored kokku, peeti neile bandiitidevastane patriootiline kõne, kutsuti neid üles täitma "austavat ülesannet võitluses bau diitide vastu". Tüdrukuid õpetati järgmiselt: "Teie hakake alguses mitmekesi, hiljem ka üksi metsas muiju! katma, võtke ka tublisn

toitu kaasa. Metsas laulge vanu eestiaegseid laule ja kui teie juurde tulevad relvastatud mehed, siis ärge kohkuge — nad ei tee teile midagi. Sõbrustage metsavendadega, laske end suudelda, mängige neile isegi pruuti, määrake metsas kohtamisi, viige neile toitu, suitsu ja viina. Kõigest, mis näete ja kuulete, teatage meile. Ise aga nende käest ärge midagi küsige, vaid vaadake ja kuulake." Tüdrukud olid kohmetunud: "Aga kui need metsavennad meid käperdama tikuvad?" "Ärge keelake, peamine on võita nende usaldus, kui juhtubki nii, et sedasi... siis meie arstid ajavad asja kohe korda." Lektor olevat olnud naisterahvas. Tasuks teenete eest oleval iibalud anda ilusaid rõivaid, kingi, siidisukki. Lektori õnnetuseks iuhtus üks tüdrukutest olema ühe meie metsavenna naiseõc tütar, kes sellise tähtsa ülesande saamise puhul läks oma emalt nõu küsima. Saime sellest kohe teada ja "ööbikulaulu" kuuldes hoidsime hoopis kõrvale. Aga mõnel pool läksid poisid liimile.

Ka Valga keskkooli "komsomolkasid" rakendati 1945. a. suvel Harglas sama töö peale. Minu koju Haiglas ilmusid juulikuus kaks Valga tüdrukut, üks neist oli Suija-nimeline, kelle vend oli Valgas miilits. Tüdrukud teatasid minu emale, et neid olla saadetud vallamajast Harglasse "elamispinda arvele võtma", selleks tulevat kõik ruumid majas üle mõõta. Olin tol hetkel lauda peal õlgede sees. Ema kutsus tüdrukud kohe tuppa. "Mõõtmise" juures olevat kõik voodialused jakapitagused hoolikalt läbi vaadatud, samuti köök ja sahver. Üks mõõtis, teine kirjutas paberile, arve kokku ei võetud. Sama toimus ka meie naabritega, kellega meil olid head suhted. Kõik muud majad Harglas jäid tookord "arvele võtmata" Taipasin kohe, milles asi — oli tuldud selle peale välja, et võõraid tüdrukuid ei tea keegi karta ega nende eest varjata, kui tõesti mõni noor mees majas peaks olema. Sellega ei olnud nende Valga tüdrukute missioon Harglas veel lõppenud.

"Veneetsia öö" Mustjõe kaldal

Kallikülas, kahe kilomeetri kaugusel Haiglast kohtasid Valga neiud lõe^ii metsavendi Evald Konti ja Oskar Mölderit. Loodi kohe head

suhted, määrati kohtamine samas Kallikülu all heinaküünis, mis oli metsale kõige lähemal. "Pruudid" sõitsid juhusliku autoga Valka — raudtee oli siis veel parandamata. Kokkulepitud õhtul olid poisid aga nii kärsitud, et ei läbenud "pruute" küünis oodata, vaid läksid neile teed mööda tükk maad vastu. Nad ei viinud neid sellesse küüni, vaid pool kilomeetrit eemale jõekäärus asuvasse küüni! Poiste enda jutust hiljem: "Olime juba kõike saanud, mis saada oli, öö hakkas juba hommikuks muutuma, kui äkki metsaäärse küüni juures kostis vene mölaja siis kuulipilduja ragin. Ei olnud meil enam aega lahkumissuudlusteks, haarasime relvad ja panime kohe jõkke sisse. Kaldapajude varjus jooksime üle lageda heinamaa kilomeetri kaugusele Vaskpallu."

Ja veel samade tüdrukutega lüüriline lugu. Vaiksel **haual** aasal, kuusemetsa sees, seisis Soo Eeri (Erich Kõivupuu) avat' ukse ees. Meie neiud jõudsid oma komsomoliülesandega ka üle Võrumaa piiri Saui metsa, väiksesse Soo popsimajja. Tegid "eestimeelset" juttu, pärisid metsavendade järele. Eerit olime aga juba ette hoiatanud. Ta kutsus tüdrukud kohe lahkelt tuppa, salaja saatis aga oma vana emakese ütlema "kuhu vaja", et ilmusid kahtlased tüdrukud, kes metsavendadega kambas. Ise aga litsus tüdrukutele nii ligi kui sai ja ajas head juttu. Varsti olidki mõned Saru hävituspataljoni mehed kohal, tüdrukud võeti kinni ja teel Mõniste vallamajja said nad kõvasti tuuseldada. Istusid vallamajas kinni, kuni Võru—Valga vahel selgeks tehti, kes nad tegelikult on. Sellega nende missioon meil ka lõppes.

Üksainus kuul purustas mu tuleviku

Nagu Hargla ja Valga koolitüdrukutele antud ülesannetest se! jms. kasutasid tšekistid kohe pärast sõda oma eesmärkide saav tamiseks tüdrukuid ja paljudel juhtudel oli neil edu. Nii ka se!'e . loos. Meie põlvkond oli ju nii aus ja usaldav, lihtsalt ei olnud I hste alatuste läbinägemiseks võimeline. Kõik, mis me õppis. • >«.. tuli meile kätte ainult kaotatud elude hinnaga.

1945. a. oktoobris suri Harglas Reinholdi-emake. kes oli metsavend Hvald Kondi ämm Sel puhul ilmus Vaskpallu kohalik Hargla tüdruk Ahero Salme. Ta kohtas seal tõesti metsavendi Konti ja Mölderit. Koos veedeti Koiva jõe äärses küünis pikk öö. Järgmisel päeval, kui ma poistega kohtusin, kuulsin järgmist: "Salme kutsus meid Evaldi ämma matuse puhul öösel koju, kuid meie ei lähe — on liiga ohtlik." Kuid õnnetus oli juba tulemas. Talv oli tulekul ja need kolm Eesti metsavenda — Täht, Kont ja Mölder — elasid Lätimaal. Koivaliina valla taludes muretut elu. Päeval käidi avalikult ringi, öösel magati Koiva jõe ääres heinaküünides.

Aimasin halba. Käisin ühel ööl kodus, tõin sealt sae ja kirve ja Vene poolautomaat-vintpüssi, mis oli tavotti täis. Sain poistega jälle kokku ja ütlesin: "Lumi tuleb maha, jäljed jäävad järele. Teeme endale nüüd punkri, siis on meil vähemalt üks koht, kus olla." Mölder naeris mu välja: "Paul. kas sa loll oled, ega venelased siia jää. jõuludeks oleme vabad." Salme Ahero komsomoliülesanne oh aga juba täidetud. Tšekistidel oli nimeliselt teada, kes metsavendadest ja kus end varjavad, kus ööbivad, millistel teedel liiguvad.

Valga tšekistid korraldasid meie hävitamiseks suure haarangu. 17. oktoobril 1945 kella üheteistkümne paiku päeval olin teel Sarivariku talust lääne suunas. Tahtsin minna Koiva jõe äärsesse küüni, et võtta sealt oma riided ja hakata üksi punkrit ehitama. Kui läksin läbi Caune metsavahitalu õuest, nägi mind metsavaht Valtersi naine ja ütles: "Kuidas sa julged nii käia?" Imestasin: "Mis siin siis karta on?" Metsavahi naine ei ütelnud enam midagi, jätkasin oma teed.

Jõudnud metsavahi majast umbes nelisada meetrit lääne poole, kohale, kus Eesti piirilt algav metsasiht teega lõikudes suundub kagusse üle mäe suure soo peale, kuulsin selja tagant metalli loginat. Taha vaadates nägin kuusemetsast välja jooksvaid mehi. Samal silmapilgul avati ilma hoiatamata kümnetest torudest minu pihti luh Hakkasin jooksma lõunasse, mäest üles, puude vahele. Nav i.i. et tulistatakse lõhkevate kuulidega, mis plaksudes ja tule-\'algatustega puudesse tungisid, tekitades rohelisi suitsupilvekesi. Olin jõudnud juba esimeste puude vahele, kui valus löök tabas mu vasakut kiiii. urn elutuna alla kukkus: lõhkev kuul oli purustanud •die luu.

Mnt õnnestus siiski tapjate eest varjuda. Karistussalk jälitas rumo Lau ! epuri taluni, siis pööras tagasi Caune kaudu Sarivariku talu kallale. Kuigi sealt ühtegi otsitavat ei leitud, peksti igaks liibuks talu peremees Augusts Blaums läbi ja marsiti kolm kilomeetrit ida suunas Mudimetsa talu poole, kuhu jõuti umbes kella kolme paiku pärast lõunat. Mudimetsa talus viibisid sel ajal kolm Eesti metsavenda: Täht, Kont ja Mölder, kes ajasid talu tüdrukutega juttu maja idapoolses toas. Õnneks märkas lääne poolt tulevaid haarajaid õuel viibiv väike tüdruk, kes jooksis tuppa, kisades: "Kiievi näk!" — "venelased tulevad!" Poisid haarasid relvad ja panid aknast välja metsa poole. Nende pihta avati risttuli aheliku mõlemalt tiivalt, Kont sai jalast haavata, kuid ka temal õnnestus metsa jõuda. Öösel sadas lund. Järgmisel päeval saadi poiste jälgedele. Haavatud Kont laskis endale ise kuuli pähe Sarivariku talu õuel. Haavatuna vangi langenud Mölder lasti maha Vaskpalus ilma uurimise ja kohtuta. Samal haarangul Mezciema külas Kalametsa talus tapeti veel kaks läti metsavenda: sama talu peremees Evalds Tuomins ja nooruke Arturs Kere. Kolmas. Talis Paikens, võeti kinni. Talu küün põletati maha, Evaldi laip visati tulle. Talu perenaine, endine poolatarist põllutööline, jäi kahe väikese poisiga tuld vaatama.

Mudimetsa talu peremehe Rudis Cirulise jutust mulle:

"Venelastega oli kaasas üks eesti tüdruk, kellel oli vene sinel seljas ja soldati pilotka peas. Ja Parmu metsavahi poeg, keda ma tundsin."

See lõhkeva kuuli plaksatus, mis purustas mu vasaku käe luu, legi mu eluks ajaks vigaseks. Võttis minult mu nelja aastaga hirmsa vaevaga õpitud elukutse, millega oleksin võinud leiba teenida, legi mind sandiks, kelle peale mõned inimesed vaatavad vastikustundega ja vaenlased varjamatu kahjurõõmuga. Tegi minust omaste ülalpeetava. Ja kõige lõpuks kommunistlike mõrvarite jaoks veel elava süütõendi, nende tegude vahetu tunnistaja.

Saksa-aegsed metsavennad NKVD teenistuses

D45. a. varakevadel oli mingi kommunistlike aktivistide kongiess Tallinnas. Sellest võttis osa ka Hargla tuntud tegelane Peeter

Undrits, keda kongressil küsitles üks ajakirjanik. Esimene küsimus oli seotud lehmade kasutamisega põllutööl, millele Undrits vastas: "Panime ka oma vana lehma adra ette. Alguses ta puikles, pärast läks ikka, nagu meie tahtsime." Teine küsimus puudutas rahvavaenlasi. On meeles Undritsa vastusest järgmine lause: "Otsisime läbi Tanilovi ja leidsime tema juurest kuulipilduja rauad." Kas neid kuulipilduja raudu oli või ei olnud, aga Jantsmäe talu noorim perepoeg Alfred Tanilov varjas end jälle metsas, nagu ta seda oli teinud ka Saksa ajal. Mina end temaga kokku ei andnud, sest ei usaldanud selliseid, kes siis Eestit kaitsta ei tahtnud, kui selleks aeg oli.

1945. a. oli Hargla postiagentuur endise kaupmehe Jaan Paasi majas ja tema tütar Erna selle juhataja. Teda abistas selle tööjuures ka õde Aino. Ühel päeval tekitas õekestes uudishimu kiri, mis oli adresseeritud Koikküllа Leo Männistele, kes oli Taheva valla miilits ja keda Erna tundis. Saatja nime ümbrikul ei olnud. Uudishimust aetuna avasid nad kirja. Sisu oli järgmine:

Lgp. Miilits!

Metsas varjavad end Eesti sead, kes käivad kokku Sädeme Herta poole. Nad tuleb kuini võtta. Olen nõus korraldama nii. et nad tulevad sinna joomingule ja sellest teatan teile.

Alfred Tanilov

Õekesed olid kohkunud ega teadnud, mida teha. Kirja kõrvaldada nad ei julgenud, kuigi see olnuks kõige õigeni tegu. Nad otsustasid oma sõbranna Meeta Läätsa kaudu hoiatada metsavendi ja kiri edasi saata. Meeta kaudu saidki hoiatatud metsavennad Kont ja Mölder, kes ei löönud aruandjat maha, vaid andsid hea nahatäie. See aga reeturit ei parandanud — ta kaebas nendele, keda teenis. Nüüd oh tšekislidele selge, et informatsioon kusagilt läbi tilgub. 24. juunil 1945 vangistati Herta Sädeme.

Tema jutust mulle 199!. a. talvel:

"Olen sündinud Vana-Antsla vallas Kaika kiriku lähedal asuva Tuhka talu rentniku lapsena. Talu omanik oli Richard Kohk. Minu isa jäi kadunuks Esimeses maailmasõjas, taoli mehaanik sõjalaeval. Eesli ajal abiellusin Rudolf Sädemega, kelle endine nimi oli Stark. lö.V). a. oli meil võimalus ümber asuda Saksamaale, kuid meie jäime Testile truuks. Minu mees oli raudtee töörühma vanem. Elasime Kalli raudteemajas. Saksa ajal kutsuti minu meest korduvalt Saru vabriku juurde tõlgiks, kui sakslastel oli vaja midagi selgeks teha vene vangidele. 1944. a. novembris minu mees vangistati, viijateks olid vene soldatid, kaasas üks eestlane. Pealekaebaja oli Pähkla Erich, süüdistus — sakslaste tõlk. Seitse aastat oli ta vangis, kuid tuli eluga Eestisse tagasi. Mind vangistati jaanipäeval 1945. Lapsed Mart ja Tiit viidi Helme lastekodusse, Ants sai Herbcrt Nõmme juurde, neljas poeg Salev Pormeistri Evaldi juurde Antslasse, praegu elab Lätis. Hiljem vangistati Hargla tüdrukud Meeta. Aino ja Erna. Olime Valga vanglas, meil kästi alla kirjutada, et oieme vabatahtlikult vanci tulnud. Tribunali koosseisus olid venelased ja pealekaebaja Undrits. Pärast kohut läks sõit Tallinna, sealt Siberisse. Samas tapis sõitis ka minu mees."

Ja Herta Sädeme ulatab mulle koltunud tõendi:

Spravka

8-AA nr. 0051652.

Sädeme. Herta Peetri tütar on Eesti NSV Siseministeeriumi vägede Sõjatribunali poolt süüdi mõistetud 22. dets. 1945. a. par. 17. 58-1 "u" alusel ja 10-aastase karistuse kandnud.

Vabastatud 24. juunil 1955. a.

"Mul lubati tulla Eestisse. Olin Elva-Peedul tubcrkuloosidispanseri pesunaine, hiljem Pikajärve invaliidide kodus ettekandja."

Kaupmees Paasi tütred vangistati hiljem, kui oli välja tulnud nende seos kirjaga. "Vangistajad murdsid ukse maha, sest me ei suutnud nii ruttu lahti teha. Läbiotsimine oli põhjalik: kõik torgiti tääkidega läbi. Meie vangistaja oli Ivan Raadik, kelle hiljem metsavennad Ahero järve ääres maha lasid. Meid viidi Valga "Säde" majas asuvasse NKVD-sse, hiljem Valga vanglasse, kus Meeta oli luha ees. Meid kuulas üle ja mõnitas major Soonda. lokkis peaga ilus mees. Ülekuulamisel oli ka Ahero Salme, kes kohe vabastan Kambris oli ka Erika, ämmaemanda tütar, keda öösel tihti välja kutsuti. Pärast meie vangistamist pandi meie kodus toime uus "läbiotsimine", ära viidi kõik, mis meeldis: sõrmused, riided. Eesti u|us(alles jäänud poekaup."

Ühe samal ajal Valga vanglas viibinu jutust:

"1945. a. novembris toodi Valga vanglasse metsavend Kail lahe ema. keda oli nii pekstud, et la kusi verd. ja tema ode. lv .

meile rääkis: "Maja piirati ümber, kästi välja tulla. Kärla laskis enne maha oma pruudi — Tammi Aino, ja siis enda. Laibad lohistati majast väljaja pandi õuele rahvale vaatamiseks kaheks päevaks." Mis sai Tähe Kärla emast ja tädist, ei tea."

Ja edasi:

"Kohus meie üle toimus Valga vanglas, 22. detsembril 1945. Eesistuja oli vene major. Meie, kõik neli, saime kümme aastat. Meiega koos kohtus oli ka tundmatu pikka kasvu metsavend. Esiteks viidi meid Arhangelski oblastisse Molotovski linna, sealt hiljem "spetskontingendina" Siberisse Taišeti trassile, raudtee-ehitusele Ust-Kutini. Õde Erna suri varsti pärast vabanemist."

Äraandja oli oma töö teinud: neh inimest oli vangi pandud, neli last orvuks tehtud ja Meeta ema — Läätsa Maali — küüditamisele määratud, seal ta ka suri. Enam ei olnud võimalik kedagi reeta, sest reeturi nimi liikus juba rahva suus.

Ja siis, 1945. a. augustis, tuli Alfred Tanilov suure pidulikkusega metsast välja! Ta pandi kohe abimasinistiks viljapeksumasinale, kuigi ta varem masinatega ei olnud tegelnud. Minu vana isa oli vaimustuses: "Kae noh, Jantsmäe poiss tull' esi mõtsast vällä, es tetä medägi, mis sa viil oodat?!" Mina vastasin vaid: "Mul ei ole teeneid." Möödus kolm nädalat. Mitte keegi metsavendadest ei tahtnud "abimasinistiks" saada. Ja siis, ühel päeval, kui viljapeksumasin töötas endise Essemäe metsavahi Paul Viilupi talus, kihutas põllule auto vene sõduritega, kes kohe töötava masina koos rahvaga sisse piirasid. Kogu rahva nähes pandi abimasinisti käed randuja ta võeti kaasa. Ju siis oli "teeneid" veel vähe! Mu järgmisel kohtumisel isaga laskis ta pea norgu ja ohkas. Ju siis sai ta aru, millist saatust oli mulle soovitanud. Ma ei tea, milles Tanilovit süüdistati, kuid nii 6-8 aastat oli ta ära küll.

Teine Saksa-aegne metsavend, kes avalikult astus hävituspataljoni, oli Hargla noormees Arnold Pinka. Tal ei olnud põhjust vihata Eesti Vabariiki. Koos isaga töötasid nad saeveskis ja teenisid nii hästi, et Eesti aja lõpul ehitasid oma perele korraliku maja Hargla alevisse. Pealegi oli Arnold Pinka trompetimängija Kaitseliidu orkestris. 1941. a. sõjakeerises tuli ta punaarmeest üle ja sai tänu Omakaitse eestkostele kohe koju. Kui hiljem hakati kutsuma Saksa sõjaväkke, hakkas ta end varjama. See tal ka õnnestus, sest Hargla Omakaitse mehed temasuguseid ei jälitanud. 1944. a. oktoobris, kui Valgas võeti mehi punaarmeesse, istus ta juba Taheva valla esindajana komisjonilaua taga esimehe kõrval. Samal ajal kutsuti komisjoni ette ka minu vend Elmar, kes oli Saksa sõjaväes haavata saanud ja haav rinnas oli veel lahtine. Sellest rääkis ta mulle alles 1967. aastal, kui mina vangilaagrist koju jõudsin. "Kui ma uksest sisse astusin, nägin, et Pinka Arno istus komisjoni esimehe kõrval ja sosistas talle midagi... Minult ei küsitudki peale nime midagi, vaid öeldi: "Olete vastu võetud!" Ei hoolitud minu lahtisest haavast, mind viidi ära Narva, kus mul mõne päeva pärast käed raudu pandi ja vanglasse viidi."

1945. a. algul vangistati Valgas endine Taheva sanatooriumi põllutööline ja Saksa-aegne Omakaitse mees Andres Mõrd. Tal õnnestus koju saata kiri, milles oli lause: "Eriline tervitus Arnold Pinkale." Sellised "tervitused" vangidelt tähendasid tol ajal pealekaebaja avalikustamist.

Pinka Arno oli aktiivne hävituspataljoni mees, kes võttis osa haarangutest metsavendadele. 1945. a. augustis pani Taheva valla hävituspataljon toime haarangu Tilga taludele. Metsaäärsest küünist leiti mitme mehe magamisasemed. Taluperenaine Anna Lieventhal peksti läbi. Tilga Anna jutust mulle: "Peksjate hulgas oli ka Pinka Arno. Ise ta, kurat, magas Saksa ajal samas küünis, kas ma teda üles andma läksin."

1945. a. oktoobris ründas suur võõraste metsavendade salk Harglat. Arnold Pinka sai surmavalt haavata.

Katsugem siinjuures mõista põhjust, mis ajendas Arnold Pinkat koostööle tšekistidega oma rahva hävitamiseks. Selleks võis olla asjaolu, et Eesti Kaitseväe ajateenijana viidi ta punaarmee koosseisu ja sõjaolukorras tuli ta üle Saksa poolele. See lõhnas "isamaa reetmise" ja tj 58-l"b" järele! Mingit viha tal Saksa-aegsete Omakaitse-meeste vastu olla ei saanud. Saksa ajal võeti ta kord politsei poolt kinni ja anti Omakaitse valve alla. Teda valvav Karl Kübar oli öösel öelnud: "Võid põgeneda, ega ma ei tulista." Ja ta põgeneski, elas need ajad ilusasti üle kuni oma vabastajate tulekuni.

Kolmas Saksa-aegne metsavend, kes pärast sõda astus NKVD teenistusse, oli Taheva vallas Juuristus elav Hugo Pällu. Tundsin teda juba Taheva algkooli päevilt, kui ta kuuenda klassi poisina oma isikliku jalgrattaga kooli sõitis. Ta oli Karaski metsavahi poeg ja ainuke, kellel oli oma jalgratas. 1940. a. oli temal juba Eesti kaitseväes aeg teenitud.

1941. a. pärast sakslaste tulekut astus ta vabatahtlikuna nn. idapataljoni, mis viidi Venemaale juba politseipataljoni nime ja numbri all. Kui mind 1943.-1944. aasta vahetusel kutsuti uut aastat vastu võtma Parmu metsavahi poole kui Omakaitse "esindajat", siis oli seal koos grupp metsavendi: metsavahi poeg Eduard Noorkõiv, Jaan Oinas, Kalju Liiva ja politseipataljoni vormis Hugo Pällu, kes oli ära tulnud oma pataljonist ja metsavennaks hakanud.

Pidasime pidu, sõime ja jõime, arutasime olukorda, eesseisvat mobilisatsiooni. Nemad jäid kindlalt ootama "päästjat punaarmeed", minaei lootnud sellest midagi head. Tülli me ei läinud. See oli ka meie viimane kohtumine.

Pärast sõda oli kuulda, et Hugo Pällu tegutseb hävituspataljonis ja osaleb haarangutel metsavendadele, sest metsavahi pojana, politseipataljonis leeninuna, endise metsavennana olid tal partisanisõjas suured kogemused, mida ta nüüd rakendas venelaste huvides. Hugo Palki lasksid metsavennad maha oma kodus Juuristus 1945. a. oktoobris.

Katsugem ka tema puhul leida põhjust, miks ta astus hävituspataljoni. Selleks põhjuseks võis olla teenimine politseipataljonis ja osalemine sõjas vene partisanide vastu, mis oli karistatav fj 58-l"a", 11 järgi.

Vale-metsavend Hundi-Juku

1949. a. märtsiküüditamise ajal õnnestus põgeneda paljudel noortel meestel. Osa neist varjasid end esialgu mõned nädalad kus juhtus, siis asusid tööle kuhugi võõrasse kanti. Teadlikumad tulid metsavendade juurde ausa kavatsusega end hoida.

Nende lööleasunute hulgast värbas NKVD endale kaastöölisi võitluseks metsavendade vastu. Mitte kõik ei suutnud sellest ettepanekus! ara öelda. Valida oli: kas ausaks jääda ja vanglasse sattuda või asuda NKVD agendina metsavendade huikaja reeta viimased. Ja kahjuks uskusid metsavennad selliseid mehi: olid nad ju küüditamisest pääsenud, seega omad poisid. Selline usaldus maksis paljude metsavendade elu.

Metsavend Leo Kreitsbergi noorem vend Kalju oli samuti küüditamisest pääsenud ja metsavendade juures varju leidnud. Kuid ta oli oma iseloomult selline, kes metsas paigal ei püsinud, vaid armastas hulkuda taludes oma "pruutide" juures. Sellepärast vanem vend Leo, kes oli juba kord vangis olnud (võeti kinni 1946. a. Sinesaare soo punkrist) ja imekombel põgenema saanud, ei tahtnud end oma vennaga koos enam varjata, vaid kauples end 1949.-1950. a. talveks minu juurde. Vend Kalju läks aga talveks end varjama hoopis Parmupalu taludesse, kus tal oli kaks pruuti.

Tšekistid avastasid ta peagi, kuid kinni teda ei võtnud: oli vaja kätte saada vanem vend Leo. Selleks sokutasid tšekistid Kaljule kambameheks teise küüditamisest j)ääsenu, keda hüüti Hundi Jukuks. Sama isik oli tuntud ka Mäetalu Juhani nime all.

Kevad oli juba käes, oli 26. märts, kui lõpuks kauaoodatud Leo välja ilmus. Kalju tutvustas vennale uut sõpra kõige paremast küljest, oli see ju temaga mitu kuud koos end varjanud ja Kalju talle kõik ära rääkinud, mida ta metsavendadest üldse teadis. Vaid minu punkri asukohta ta ei teadnud. Otsustati minna koos Varstu Alakülla Johansonide poole, kus viina tehti. Seal pakuti mõlemale vennale viina, milles oli mingit ilma värvi, maitseja lõhnata mürki. Mõlemad võeti kinni teadvuseta olekus. Ja siis hakkas ahel hargnema: kinni võeti Kaljukese mõlemad pruudid, Juhus Pehlak, Bruno Hobune ja Värdi Kõivumägi — mees, kes oli olnud voorimeheks 1949. a. sügisel pimedal ööl, kui Leo kolis oma talvise toiduvaruga minu juurde elama. Kõik saladused peksti nüüd kinnivõetutest välja. 2. aprilli varahommikul rünnati minu punkrit. Hiljem selgus, et ka Varstu metsavenna Henningu ülesnuhkimine oli Hundi Juku teene.

Tšekistide seas oli peeni inimloomuse tundjaid. Mulle räägiti vangilaagris alljärgnev lugu. Tšekistid tulid tallu, tagaotsitav perepoeg sai aga kusagile kõrvalhoonesse peitu pugeda. Hakati puistama, kedagi ei leitud. Peretütar seisis õuel, tšekist vahtis talle silma ja ütles: "Saimegi su venna kätte." Ehmatusevari libises iile tüdruku näo ja ta vaatas vilksti kõrvalhoone poole. "'Otsige sealt," käsutas tšekist, ja põgenik leitigi üles. Tšekist aga võidutses: "Mis su süda ütleb nüüd sees, ise andsid oma venna ära" — ja peksis tüdrukut peene terasvitsaga näkku.

Kuidas NKVD mulle pruuti värbas

Meie perekonna väga lähedane sõber oli Harglas elav vanatüdruk Anna Fcldmann — Kuduja-Annake, nagu teda rahvasuus hüüti. 1949. a. oli Taheva valla maksuinspektoriks Annakese vennatütar Salme. Sellele noorele tüdrukule tekkis äkki kindel peigmees. Asi edenes väga ruttu: otsustati abielluda. Ühel päeval aga palus peigmees pruudilt laenuks mõned tuhanded riigi raha, mille lubas paari päeva pärast tagasi tuua. Tüdruk andis ja "peigmees" kadus — tema asemel ilmusid kontrollid. Puudujääk avastati ja tüdruk pisteti raudpulkade taha. Siis ilmus kohale "päästeingel" tšekisti kujul: "Aita meid, ja me päästame su." Tüdrukut veendi nõustuma ja õpetati: "Lähed nüüd koju ja räägid tädile nii: mind lasti vabaks, et ma raha muretseksin. Nii suurt summat mul aga kusagilt võtta ei ole — jääb üle vaid pageda metsavendade juurde. Mineja räägi vanale kellamehele, las otsib poja üles, kes juhatab mind metsavendade juurde, muidu on Siber!" Ja vana Kuduja-Annake käis mitu korda minu isa jutul. Isa aga mind otsima ei hakanud, ta ei oleks saanudki seda teha. sest ei teadnud, kus ma olen. Ei olnud meil ka mingeid sidemeni olemas. Küll oli isa püüdnud Annakesele selgitada, et poisil ei ole endalgi kusagil olla, kuhu ta selle tüdruku siis veel paneb. Samuti oli isa ütelnud: "Puudujääk ei ole ju nii suur süü kui metsavendadega kambas olemine, seal võib surma ka saada." Tšekistid said asjast aru aga niimoodi, et tüdruk ei taha neid aidata või on midagi välja lobisenud. Tüdruk pandi kinni ja Anna oli maruvihane, ta surigi selle teadmisega, et me ei tahtnud tema vennatütart päästa.

Mina kuulsin sellest loost alles hiljem, pole kahtlust, et selle hurmava sööda oleksin ma küll koos õngega alla neelanud. Nii tore oleks olnud punkris mesinädalaid pidada ja laulda: "Stalin on mu äiapapa, mul pole muud kui sööja maga." Ei oleks ju mina sellist lõksu karta osanud. Ei teadnud seda karta ka minu isa. Mind päästis vaid isa loogiline mõtlemine ja see, et ta ei teadnud, kus ma elan. Ja vaevalt et neist "mesinädalaist" oleks asja saanud, mind oleks kinni rabatud või maha lastud sel hetkel, kui oleksin kokkulepitud ajal ja kohas tüdrukut oodanud.

Ja mulle tuli pruut koju!

1949.-1950. a. talvel elas minu isa veel kogudusele kuuluvas Hargla kellamehe majas. Meie oma kodu, uus Niidu talu elumaja, oli aga tühi, sest mu vend Elmar oli Venemaa vangilaagris. Ka seda maja valvati. Ja äkki palus üks Varstust pärit neiu. nimega Elfriede Tealane, minu isa, et olgu nii hea ja võtku ta üüriliseks. Isa ei taibanud midagi. Rehkendas nii: "Las elab, maja saab köetud ja pätid ei hakka lõhkuma." Mina ei teadnud asjast midagi. Tüdruk asuski elama Niidu majasse ja tööle Saru vabrikusse. Isa aga käis vahel vaatamas, kuidas uus üürnik maja korras hoiab. Ühel sellisel käigul juhtus nii: "Nägin, et voodi alt paistab jalg. Võtsin jalast kinni ja ütlesin: "Tulõ no vällä, mis sa minnu pelgad." Roniski välja noor, keskmist kasvu poiss ja esitles end, et tema olevat selle tüdruku peigmees ja noh, kah niisugune, kes end varjab." Isa olla ütelnud: "Siis oled küll halba kohta sattunud, mu oma poega otsitakse ju taga!" Võõras aga vastanud: "Mind siin ju keegi ei tunne ja mul on ka pass olemas, ise võin teha selliseid dokumente, nagu tahan... " Pärast minu punkrile tehtud haarangut 1950. a. 2. aprillil "noorpaar*' äkki kadus. Ei olnud ju vajadust enam seal passida, nähti ära. et vanamehel minuga mingit sidet ei ole.

Üks kirikuraamatu lugu

Kirikuraamatusse on sisse kantud ka iga lapse ristiemad ja -isad. Ma ei tea, miks see sissekanne tehti minu puhul enne ristimist. Juhtus nii, et minu ristiemaks tulla lubanud Minna Kala tulla ei saanud. Tema asemel sai ristiemaks Minna Tamm Mälgilt. Raamatusse parandust ei tehtud. Tšekistidele oli aga väga hästi teada, et ristivanemad oma lapsi ikka hoiavad. Ja nii otsustatigi kuni kuraamatust minu ristiema ja -isa välja uurida. Selgus, et istuva

Jaan elab Ameerikas, ristiema Valga lähedal. Ja nii siis korraldatigi tema kodus ühel talvel põhjalik läbiotsimine — nii. et isegi põrandalauad kisti üles. Ristipoeg jäi aga leidmata, tekitatud kahju hüvitamata. Saadi aga teada tõeline ristiema ja otsingud suunati sinna, kuid jäädi mõned aastad hiljaks: Mälgi talus mind enam ei olnud.

Usk inimestesse maksis mu vabaduse

Oli 1952. aasta vihmane sügis. Meie, Mõniste valla Tsuntsu talu perepoeg Aleksander Kangro, tema naine, sama valla Korva talu peretütar Heini Kangro (sünd. Sild) ja inina, olime just ehitanud endale talvepunkri Liivaku—Mudimetsa tee äärde Lätimaa nurga sisse, 17. kvartalisse, sinna, kust Eesti—Läti piir pöördub lõunasse Tambelse laiu suunas. Ühel novembrikuu alguse päeval külastasin Mudimetsa talu peremeest Rudis Cirulist, kes oli mu ammune hea tuttav ja keda ma täiesti usaldasin. Meie kohtumine toimus "soojas ja sõbralikus õhkkonnas". Ja mida pidingi ma kahtlustama, kui ma seda inimest ja ta perekonda olin juba seitse aastat tundnud ja usaldanud! Ega ma neid ju kunagi ohtu ei seadnud, palju ei tülitanud, isegi tuppa ei läinud, mitte midagi neilt ei tahtnud. Ainult paar korda igal suvel mööda minnes passisin metsa ääres peale ja kui kedagi liikumas nägin, siis tundsin huvi olukorra vastu ümbruses. Sama jutt oli meil ka seekord. Lahkumise! poetas Rudi küsimuse: "Millal sa siis nüüd jälle tuled?" Paha aimamata kostsin: "Kui lund ei tule, siis pärast revolvripühi." Ei aimanud, et lõikasin oma keelega läbi omaenda kõri! Rudi andis mulle veel kaasa paar pudelit piima, mille ma koos punkrikaaslastega õhtul ära jõin. Järgmisel päeva! ärgates imestas proua Heini küll. et olime maganud terve pika novembriöö ja lisaks kella kolmeni pärast lõunat! Meie, mehed, panime selle kohutava väsimuse arvele, mis oli seoses punkri ehitamisega. Kellelegi meist ei tulnud pähe, et piim oh olnud mürgitatud.

Lumi tuli peagi maha ja püsis üle nädala. Alles 11. novembri õhtupoolikul oli nii ilus päike, et võttis lume ära. Ütlesin oma punkrikaaslasele Korva Heinile: "Seni kui sul supp valmis saab, käin vana Ruudi pool, viin piimapudelid ära ja tulen kohe tagasi." Asusin teele, relvaks ainult *Walther,* minna oli vahest paar kilomeetrit.

Oli imeilus, selge ja karge sügisõhtu. Hiilisin Mudimetsa talumaja ligidale idapoolsest küljest, sealt, kus praegu on veel näha Saksa 220-millimeetriste raskekahurite asukohad — põlvekõrgused ringvallid. Talumaja põhjapoolse otsa juures õuel seisis tühi viljaredel, selle ülemise lati külge oli tagajalgu pidi seotud tapetud lammas ja vana Rudi üksi nülgis seda. Kedagi teist ei olnud näha. Võtsin kuiva puuoksa ja koputasin sellega vastu männitüve, see oli meie leppemärk. Rudi kuulis, viskas verise pussi maha ja tuli minu juurde, kutsus mind tuppa. Mina keeldusin, ütlesin: "Ajame pealegi siinsamas juttu." Rudi ütles: "Oota veidi, ma käin enne toas ära." Läks. Ootasin. Rudi tuli varsti tagasi, käes pudel läti viina "Kristall dzidrais" ja tavaline kandiline teeklaas. "Mis juubel siis sinul nüüd on?," imestasin mina. "Minu tütrel Margarital oli sünnipäev ja viina jäi üle," vastas Rudi. Istusime metsaserva tihedate põõsaste varju. Rudi vaias viina klaasi. Aitab mulle poolest, ütlesin, ega ma viina eriti tahagi. Jõin selle sada grammi ära, tundsin tagantjärele meenutades, et lõi nõrga kohinaga pähe, see aga möödus kohe. Rudi valas endale samast pudelist sama klaasi päris ääreni täis ja jõi selle ära. Siis vestlesime. Rudi valas mulle veel klaasi põhja viiskümmend grammi ja jõi ise ülejäänu. Meie kohtumine oli kestnud vaid paarkümmend minutit, kui maja poolt tuli Rudi vanim tütar Austra, käes oli tal korv söödavaga ja korvis oli veel umbes kolmeliitrine savikruus mingi pruuni joogiga. Austra vaatas meile mõlemale otsaja sõnas: "Kas te marus olele, et nii hirmsasti joote'" Seletasin Australe. et pole ju palju — üksainus pudel kahe peale. Tagantjärele mäletan, et minu keel ei kuulanud enam sõna, oli kange. Veel mäletan, et ma toodud korvist midagi ei söönud ega joonud. Võtsin oma saksa välipudeli, valasin sellesse toodud pruuni jooks, ir»n käsi ei värisenud, ja kruvisin korgi peale. Siis mäletan, kuidas Rudi mind vaatas ja tema silmist voolasid pisarad. Veel mäletan, kuidas ta väljus metsast, kükitas samasse põllule ja tema kõht oli lahti Lui vesi! Ja viimane mälupilt — läanetaeva.". meisaianade taga paistis loojuv ja veii punane päike.

Aeg annab arutust

Aeg andis arutust ka selles loos. Tšekistide, läti külarahva, teiste allesjäänud metsavendade käest kuuldu ja oma mõtlemise tulemusena on õnnestunud kokku seada järgmist.

1952. a. märtsi lõpul võeti Ähijärve lähedalt Lauksilla talust kinni Plaagi talu perepoeg Kalju Kaldma, kelle relvaks oli ainult puss. Temaga koos olin 1950.-1951. a. talve üle elanud Põrguom põhjas asuvas punkris. Ta pandi rääkima, kuigi meil oli varem olnud omavahel kokku lepitud, et eluga kättesattumisel meie teineteisest pole kuulnud, pole teist näinud ega koos elanud. Sest mina olin ju palju suurem süüdlane kui tema, kes hulkus ainult taludes, pealegi ilma relvata. Mida ta siis minust jutustada teadis? Kõike, mida koos elades ette oli tulnud. Mulle sai saatuslikuks aastate eest poetatud lause: "Käin Lätimaal ühte tallu, kus palju tütreid." Läti piiriäärsed talud võeti luubi alla ja leiti, et sellele lausele vastab kõige enam suure metsa sees asuv Mudimetsa talu, kus oli viis tütart, kolm neist täisealised. Võin lisada, et mul ei olnud nendega mingit romaani. Armukadeduse põhjus minu reetmisel langeb ära. Tšekistid võtsid aga Mudimetsa peremehe pihtide vahele: talle sokutati kaela suurpõllumajandusmaks, mis lubati kustutada, kui... Ähvardati saata Siberisse, jätta saatmata, kui... Lubati minu pea eest kümme tuhat rubla, kui... Ja see viimane oligi, mis murdis vana Rudi vastupanu. Selgus, et ta oli värvatud juba 1952. a. kevadel, kohe pärast Plaagi Kalju kinnivõtmist. Sama aasta augustis külastasin Rüdit sel suvel esimest korda. Sel kohtumisel maalis ta mulle ahvatleva pildi: naabruses asuva Kocini talu peremees olevat Siberisse viidud, talus asuvat lambafarm ja kui meile värsket liha peaks vaja minema, siis tema olevat valmis asja uurima. Ma ei aimanudki, et see oli juba lõks! Meil aga kuumal ajal vajadust liha järele ei olnud ja nii me pääsesime. Talu asub küll metsa nurgas, kuid lagedal künkal ja sealt oleks vaevalt keegi eluga pääsenud.

Kas ma siis ei teadnud, et meiesuguseid mürgiga püütakse? Teadsin küll, kuid ma ei uskunud, et inimene, kes metsavendadele seitse aastat ustav oli olnud, nüüd mind reedab!

Hiljem, vangilaagris olles, kohtasin paljusid, kes mürgiga kinni olid võetud: Lindermanni grupp Endla järve ümbrusest, vennad Ladvad Koorastest, veel paljusid teisigi. Oli isegi välisriikide kodanikke, kes piiri taga mürgitati ja lennukiga Moskvasse toodi, kus nad Lubjankal ärratati. 1953. a. juulis kohtasin Kirovi tapivangias noort aineenka ajakirjanikku, kes kaheaastasena oli revolutsiooni ajal koos vanematega Venemaalt põgenenud. Ameerika ajakirjanikuna töötas ta pärast sõda Viinis, istus kohvikus ühes lauas nõukogude ajakirjanikega ja rüüpas ainult mineraalvett. Ta ärkas alles Lubjankal! Ja ta ei olnud ainuke, kes sel kombel välismaalt ära toodi.

Oma kogemuse põhjal võin öelda, et kasutatud mürk halvab silmapilkselt mõtlemisvõime, seejärel muutub kee! kangeks. Ka silmadega juhtub midagi — meenutagem Rudi tütre ütlust, kui ta meid nägi. Ja siis kaob teadvus, koos sellega ka valutunne, sest mulle oli kirsavoiga lõua alla löödud, jalatallad tulega ära kõrvetatud, kunagi amputeeritud käe kont verine — ja ma ei ärganud. Aga kuidas siis Rudi ellu jäi? Taile oli vahetult enne minuga kohtumist vastumürki ja lahtistit sisse antud, sellest siis ka tema kõhulahtisus.

Mind ärratati surmaunest Lätimaal Ape linna NKVD majas Pargi tänavas vastumürgi süstimisega. Silmi avades nägin, et minu juurest läks ära valges kitlis mees, süstal käes. Vastumürgita oleksin igavesti magama jäänud. Hilisemate päevade kestel oli mul selline tunne, et mu sisikond on ära põlenud. Ma ei tundnud ei nälga ega janu, neli ööpäeva ei antud mulle süüa, mind oli vallanud ääretu rahu ja ükskõiksus oma saatuse vastu. Mind taheti ju igasuguste võtete ja vahenditega rääkima panna; alalised ja korduvad küsimused, mida mulle karjuti, olid: ' Kus on punker? Kus on teised?" Tagajärg oli vaid see, et kaotasin oma piinajate käes teadvuse. Olin ju kõigest üleelatust nõrk ja mu mõte töötas ääretult aeglaselt. Pärast seda ongi mu reageerimisvõime aeglaseks jäänud — autojuhiks ma enam ei kõlba.

Ja mis sai äraandjast? Läti külarahvalt kuuldu järgi olevat nädal aega pärast seda, kui Rudi oli oma juudatöö teinud, tulnud Mudimetsa tallu jälle tšekistid. Rudi ja ta tütar VIta olevat kaasa võetud. Veel enne. kui auto oli Hopa linna jõudnud, olevat Rudi tšekistide käes hinge heitnud. Ka tütrele olevat pähe löödud, ta olevat saadud vigastuste tagajärjel hiljem surnud. Kogu perele olla antud kuri käsk Mudimetsast lahkuda ja mujale elama asuda. Ja tõesti.

kogu pere lahkus Mudimetsast, talust, mille nime on märgitud juba rootsiaegsetel kaartidel.

Mudimetsa pere ellujäänud liikmed Austra, Margarita, Marija ja poeg Laimons on levitanud juttu, et metsavend Pauli kinnivõtmine nende majas olevat olnud juhuslik, nende isa Rudi aga olevat tapnud kättemaksuks Eesti metsavennad. Ei sõnagi viinast, mürgist ega majas mitu päeva varitsenud tšekistidest!

Aga kes siis teadis minu eest kätte maksta, kui minu kinnivõtmisest mitte keegi ei teadnudki? Kangro ja tema naine läksid öösel punkrist ära. ilma et nad oleksid teadnud, mis minuga seal teel Mudimetsa või talus juhtus! Juba hulk aastaid kehtis meil selline tava, et kui metsavend kokkulepitud ajal tagasi ei tule, siis on temaga halvasti ja punkrisolijad päästku end oma koli kaasa võttes kohta, mida kadunuks jäänu ei tea. Minu punkrikaaslased ei saanud seega minu eest kätte maksta, vaid pidid endale uut talvekodu otsima nii rasketes tingimustes.

Isegi tšekistid ei ole minu käest küsinud, kes võis Rudi tappa. Ju nad siis teavad. Hoopis tõesem on kolmas kuskilt kuuldud lugu. Rudi olevat läinud oma juudapreemia — 10 000 rubla —järele. See olevat talle ka allkirja vastu välja makstud ja Rudi asunud koduteele. Teel olla ta aga "tundmata isikute" poolt kinni peetud, maha löödud ja raha ära võetud! Ju siis need lööjad pidid teadma, et Rüdil raha kaasas on. Võite ise arvata, kes nad olid.

Surnud ei räägi

See on ameerika indiaanlaste vanasõna. See seletab ära ka põhjuse, miks Eesti metsavendluse viimastel aastatel püüti meid mürgiga. See oli tingitud sellest, et viimased metsavennad enam end elusalt vaenlase kätte ei andnud! Surnud metsavend oli tšekistidele ainult osaline võit. Langenu suu ei rääkinud enam midagi, ahel katkes, metsavenna kaaslased ja abistajad jäid välja selgitamata ja hävitamata.

Minu pärast aga kedagi kinni ei pandud. Miks olen erand? Aga selle pärast, et elasin peamiselt üksi metsas. Teised metsavennad

• i teadnud minu käikudest ja tutvustest midagi. Oma tuttavaid külastasin alati üksi. Mitte ükski minu abistajatest ei ole minu kohta • •.•luud: "Sinu pärast mind... "

Ma ei saanud saata Siberi-teele peresid, kust nälgivale hundile midagi anti. Nimetanud olen oma raamatus vaid nende üksikute uiiiiesid, kes ukse haavatu ees kinni panid. Mida selline vaikimine mulle endale maksma läks, seda teavad Tartu halli maja keldri ja lo kabineti seinad. Minu toimikusse seda kirja pandud ei ole.

Milles metsavendi süüdistatakse?

\ |akiri *Akadeemia* avaldas pikemat aega "Dokumente metsavendlusest ja vastupanuliikumisest Eestis". Olen ise neid dokumente lugenud ja võin ütelda, et nendes on osaliselt moonutatud isiku-ja kohanimesid, ka sündmuste kaikuja aega ning kohta, metsavendade tegusid, on lisatud seda, mida pole olnud. Nendes dokumentides on juttu ka Taheva vallas tegutsenud Karl Tähe metsavendade grupist. Ja nüüd ma küsin ajaloolastelt, kes kord hakkavad nende dokumentide alusel kirjutama Eesti metsavendluse ajalugu: "Kust teie teate, mis nendes dokumentides on tõdeja mis vale?" Mina kui metsavend ja neis sündmustes osalenu saan anda oma hinnangu ainult nende dokumentide kohta, mis käsitlevad minu kodukohas asetleidnud sündmusi.

Tahevas juhtunust on EK(b)P Valgamaa komitee kandnud l-.KP-le 10. oktoobril 1945. a. ette järgmiselt *{Akadeemia,* nr. 12, IWL lk 2650-2651):

"I. 6. oktoobril 45. a. tungisid Läti territooriumilt liikuv grupp bandiite, mille koosseis oli kuni 60 meest kallale Taheva vallas olevale Sanatooriumile, viies kaasa sanatooriumile kuuluvad toitaineid ja arstimisvahendid, mis ei saadud kaasa võtta need lõhuti ara.

II. Sama jõugu liikmed tungisid Hargla Kooperatiivi haiukauplusse. kust viidi kaasa palju toitaineid ja muud kraami.

III. Taheva HMLP võeti kaasa 3 hobust, millega röövitud kraam viidi kuni Mustjõeni. 2 hobust lasti Mustjõe ääres lahti, kuna üks uputati.

IV. Kisti Taheva külanõukogu seintelt riigitegelaste pildid ja plakatid ja rebiti puruks.

V. Samad bandiidid tungisid kallale hävituspataljoni võitlejale sm. PinkaTe tema kodus, kes tulevahetuses sai raskesti haavata.

Kõikidesse nimetatud punktidesse kallaletung toimus kella 15.00-16.00 vahel.

Bandiitide kuritööst teatas raskesti haavata saanud Pinka oma kõige ligemal elavale hävituspataljoni võitlejale sm. Pehk'iie, kes koos SARK-i volinikuga läksid bandiite jälgima. Jälitamisel sai raskesti haav ata sm. Pehk, kes Valga linna haiglas samal öösel suri. Väljasaadetud operatiivgrupi otsingud ei andnud tagajärgi. Hävituspataljoni võitlejate poolt vahistati 7 kohalikku elanikku, kes on olnud otseselt või kaudselt seotud bandiitidega läbikäimises või aitamises. Bandiidid põgenesid üle Mustjõe Läti territooriumile."

Kommentaarid.

— 60 meest on liialdatud. Sel ajal ei olnud kuulda mingist sanatooriumi röövimisest ega lõhkumisest.

— Seitsme kohaliku elaniku seas oli ka minu isa Henno Käärmann. Meie kodust rööviti ära kaks paari Saksa ohvitseri säärikuid ja ülikonnariiet. Isa peeti Valgas kinni neli ööpäeva, sunniti alla kirjutama, et "midagi ei ole ära võetud" ja siis vabastati.

— Pehk ja üks tšekist kohtusid juhuslikult kahe metsavennaga maanteel Hiiremäe talu juures. Metsavennad olid kiiremad tulistama, kuid tšekist sai põgenema. Metsavendade kätte langesid Saksa *Stiirmgewchr* ja iselaadiv vintpüss.

Lesti NSV SARK-i banditismivastase võitluse osakonna eriteates 15. oktoobril 1945. a. oli kirjas (samas, lk. 2651-2652):

"Sama päeva õhtul [4. oktoobril] jäi Mõniste valla täitevkomitee lähedale ()timärdi tallu öömajale EK(b)P KK esindaja sm. Glinkin. kes konaidas vallas viljavarumistööd.

(KLel tungis tallu rühm relvastatud bandiite, kes relva ähvardusel votsnl (ilmkinilt ära dokumendid ja viisid ta endaga kaasa metsa.

Bandiitide jälitamiseks saadeti Mõniste valda ENSV SARKi banditismivastase võitluse osakonna 2. osakonna ülema kapten (lavrilevitši juhitav SARKi—RJRK väerühm, kes oli läbi viimas operatsiooni Võrumaal.

Sündmuskohal tegi operatiivgrupp kindlaks 6-liikmelise relvastatud rühma olemasolu Mõniste valla metsades ja selle asukoha. 7. oktoobril k.a. viidi läbi operatsioon rühma likvideerimiseks.

Selle tulemusena piirati metsas muldonnis sisse bande, mis ei loudnud osutada relvastatud vastupanu.

Lisaks sellele arreteeriti 6.-10. oktoobrini k.a. 10 bandiitide käsilast ja arreteeriti ka Mõniste valla täitevkomitee esimehe asetäitja, keda kahtlustatakse osalemises sm. Glinkini tapmises.

Relvi on ära võetud: 5 automaati. 2 vintpüssi, 1 püstol, 1700 padrunit ja 3 raadiovastuvõtjat.

Esialgse juurdluse andmeil on kindlaks tehtud, et Mõniste vallas tegutseb Evald Tähti bande. Selle koosseisu kuulusid ka 5 tabatud bandiiti.

Nimetatud bande on tapnud Valga jaama raudteemiilitsa opeiiitiivgrupi ülema Raadiku ([—]); 4. oktoobril k.a. tapeti hobumasinalaenutuspunkti juhataja Moissejev ([—]); ka on nad kinni võtnud ja tapnud sm. Glinkini.

Seni on arreteeritud bandiidid üles tunnistanud osalemise hohumasinalaenutuspunkti juhataja Moissejevi tapmises.

Samadel andmetel on Võrumaal Mõniste vallas ja Valgamaal Taheva vallas tegutsev Tähti bande tihedalt seotud Läti NSV territooriumil tegutseva suure bandega."

Kommentaarid.

— Mingit punkrit ei leitud. Ettekanne on valeteade. Ei ole ju ka nimetatud ühtegi nime!?

— Mainitud "bandiitide käsilased" olid metsavendade omaksed ja teised kahtlusalused, keda oli kaugelt üle kümne ja kes said peksa tšekistidelt.

— Tähe eesnimi oli Karl. Tema grupil ei olnud mingit sidet Mõnistega. Tähtja tema mehed viibisid sel ajal hoopis mujal ja sm. Glinkiniga ei olnud neil mingit tegemist.

EK(b)P Keskkomitee organiseerimis-instrueerimisosakonna informatsioonis 11. juulist 1945. a. on kirjas (samas, nr. 11. 1901 lk. 2404-2405):

"II. Ööl vastu 7. juulit avasid bandiidid vintpüssidest tule ja heitsid granaate Taheva valla täitevkomitee hoonesse. Valla täitevkomitees oli sel a¡al valve — 2 hävituspatal|om liiget, kes tulistamisele ei vastanud Täitevkomitee hoone seinad on kahjustatud umbes ! 50 kohast.

Ööl vastu 8. juulil tapeti ['Taheva vai las J Aheru järve ääres SARKi raudteemiilitsa osakonnaülem sm. Raadik, kes koos kahe teise mehega püüdis kaia

Bandiidid avasid sm. Raadiku pihta automaatidest tule ning haavasid teda kätte, seejärel kõhtu. Neid oli 10 mehe ümber. Sm. Raadikuga kaasas olnud isikud põgenesid.

SARKi töötajad leidsid kuriteokohale saabudes sm. Raadiku surnukeha elajalikult läbilõigatud kõriga. laibalt olid võetud säärikud; dokumendid ja relv olid alles."

Kommentaarid.

— Nagu kõneles mulle Oskar Mölder, olnud metsavendi ainult kolm: Karl Täht. Oskar Mölder ja Evald Kont. Raadik tulistas esimesena, kõri läbi ei lõigatud, säärikuid ära ei võetud, dokumente tal kaasas ei olnud, ära võeti ainult püstol TT. Viimast nägin hiljem Kari Tähe käes, kes sellest väga täpselt märki laskis.

Eesti NSV SARKi banditismivastase võitluse osakonna operatiivteales 22. novembrist 1945 kirjutati (samas. nr. I, 1992, lk. 167-168):

"Jätkates Valgamaal tegutseva ja Tähe juhitava bandiidiriihma likvideerimist, tappis SARKi operatiivgrupp 18. novembril k.a. Taheva vallas bande pealiku Kail Tähe ja bande liikme Aino Tamme.

Karl Tähe ja Tamme tapmisega on Tähe bande lõplikult likvideeritud.

Nagu on kindlaks tehtud, on Tähe bande sooritanud järgmised bandiitlikud teod:

1. 7. juulil k.a. sooritati kallaletung Taheva valla täitevkomiteele (¡ — I);

2. Ööl vastu 8. juulit k.a. tapeti Taheva vallas Aheru järve ääres Valga jaama raudteemiilitsa operatiivgrupi ülem Ivan Raadik (| —]);

3. 12. augus!il k.a. tapeti "Taheva vallas agronoom Liidia I)evakovilš (I --]

4. 20. septembril k.a. tapeti Võru maakonna Mõniste hobumasinalaenutuspunkti juhataja ordenikandja Moissejev ([—]);

5. 4. oktoobril k.a. rööviti Mõniste valla kooperatiivi, kust bandiidid võtsid kaasa kaupa 32 000 rubla eest ([—]);

6. 4,oktoobril k.a. viidi Mõniste vallas metsa EK(b)P KK volinik viljavarumise alal Mihhail Mihhailovitš Glinkin ([—]);

7. 6. oktoobril k.a. röövisid bandiidid Taheva vallas kauplust, tapsid miilitsavolinik Pehti ja haavasid hävituspataljoni võitlejat Arnold Liindi ([—]);

8. 15. oktoobril k.a. tapeti Taheva vallas metsnik Hugo Pällu (l-J).

Lisaks sellele levitas Tähe bande elanike hulgas nõukogudevastaseid lendlehti."

Kommentaar.

— Karl Tähtja tema pruut Aino Tammi (kaitseliitlase tütar) varjasid end Valgas Tähe tänavas Karli tädi majas nr. 11. Maja piirati ümber, Karl laskis maha oma pruudi ja siis enda. Laibad lohistati aeda rahvale vaatamiseks (Karl Tähe tädi jutust Valga vanglas oma kaasvangile A. P-le).

— Mingeid agronoome tol ajal valdades ei olnud, ei olnud veel kolhoose ja sovhoose.

— Glinkiniga ei olnud Karl Tähe meestel mingit tegemist.

— Hugo Pällu oli aktiivne hävituspataljoni tegelane, endine Saksa politseipataljoni vabatahtlik, kes teenis Venemaal ja 1943. a. lõpul deserteerus, jäädes ootama venelaste tulekut.

Eesti NSV Siseministeeriumi banditismivastase võitluse osakonna operatiivteates 13. aprillist 1946 kirjutatakse (samas, nr. 6, 1992, lk. 1318-1320):

"Agentuuriandmete alusel pidas SMi Võrumaa osakonna opelatüvgrupp 3. aprillil k.a. Võrumaal Varstu vallas kinni bandiidid Valter Jaani p. Tara, sünd. 1928. a. ja Janis Vassili p. Helmese. siind. 1914. a.

Agentuur- ja uurimisabinõude rakendamise käigus tehti kindlaks, et kinnipeetud Tara teab Voldemar Tease (kelle operatiivgrupp tappis 29. märtsil 1946. a.) juhitud relvastatud bandiidiriihma peidupaika.

Kasutades Taru teejuhina, piiras banditismivastase võitluse osakonna ülema major Živaga juhitud operatiivgrupp koos SMi

sisevägede 138. vahipolgu võitlejatega 4. aprillil k.a. Võrumaal Varstu vallas Krabi külast 6 km ida pool metsatihnikus sisse punkri ja blokeeris selle. Juurdepääs viimasele osutus neljast kohast mineerituks.

Kui operatiivgrupi'» lähenes punkrile, avasid bandiidid kuulipilduja-ja automaaditule ning heitsid operatiivgrupile vastu kuni 50 granaati. Puhkes lahing, mis kestis iile 5 tunni ja kus tapeti 3 bandiiti. Tapetute hulgas on Rein Kasak Alev Loog ta Eldov. kõik Võrumaa Kuusmäe valla elanikud, endised "Omakaitse" aktiivsed liikmed.

Punkrist on ära võetud kuulipilduja. 3 automaati. 3 vintpüssi, püstol, kaks püssi. 2000 padrunit ja raadiovastuvõtja.

Meie- poolelt on tapetud SMi vägede jaokomandör nooremleitnant Senkovja üks punaarmeelane. haavatud 2 punaarmeelast.

Edaspidi Taru kohta kambilagenluurilt saadud andmeil on kindlaks tehtud, et tema ja Helmes kuuluvad Paul Antsovi juhtitud bandiitlik-terroristlikku rühma, mille koosseisu lisaks neile kuuluvad veel DTullio Niit. 24-aastane: 2.) Heldur Haller, 25-aasiane; 3) Heino Uibo, 20-aastane: 4) Juhus Kübar. 35-aastane: 5) Arnold Tuvike. 40-aastane; 6) Eduard Visla, lO-aasiane: 7) Martin Salme. 22-aastane; 8) Julius Vender. 27-aastane; 9) Kreinberg (muid andmeid pole); 10) Ennu-nnneline: 11) Haraldi-nimeline, 40-aastane; 12) Evaldi-nimeline. 28-aastane [Märkus: 14. aprilli! leidis operatiivgrupp Mõniste vallas ühes talus punkri, kus tekkinud tulevahetuses tapeti Tullio Niitja võeti kinni Kreinberg. Arreteeriti kaks metsavendade abistajat.|

Kõik selle bande liikmed olid organisatsiooni "Omakaitse" aktiivsed liikmed ja teenisid vabatahtlikena Saksa armee SS-väeosades

Praegu varjab osa bandiite end hajutatult Võrumaal Mõniste ja Rõuge vallas ning teine osa l.äti NSV territooriumil

5 aprillil k.a leidis ja likvideeris SMi maakonnaosakonna operatiivgrupp) 7 km Krabi kiilasi kiides Antsovi bande valupunkti, kus bandiite kohal ei olnud Punker koosnes * toast, sellel oli miin terasplaalidega kaetud laskeavu ja juurdepääs punkrile oli mineeritud.

Piinkiis! voeti ;'ua jahipüss karbikpiiss 10 käsiktiulipilduia magasini, 0 granaati ja telefoniaparaat

Eeluurimise käigus on kindlaks tehtud, et Voldemar Tease ja Paul Antsovi bandiidirühmad tegutsesid üheskoos ja on sooritanud järgmised bandiitlikud teod:

1) 1945. aasta sügisel Võrumaal Mõniste vallas rööviti võivabrikut ja Tartumaal Tähtvere vallas tuberkuloosisanatooriumi:

2) 19. märtsil k.a. Võrumaal Ruusmäe vallas rööviti miilitsa täidise piirkonnavoliniku Noortootsitalu. võeti kinni ja viidi endaga kaasa, kuid lasti hiljem lahti hävituspaialjonlased Sviring ja K(b)P KK metsavarumisvolinik sm. Sergejev ([—]);

3) 25. märtsil k.a. Võrumaal Varstu vallas viidi endaga kaasa *y.* lasti maha hävituspataljonlased Leonhard Rumpe ja Sergei Roinanov. Viimane teadis bandiitide peidukohta;

4) Ööl vastu 29. märtsi k.a. Võrumaal Haanja vallas lõigati läbi telefoniside ja rööviti kooperatiivi, kust võeti kaasa kaupa .'0 000 rubla väärtuses.

Samal ööl tulistati Võrumaal Varstu vallas Vastse-Roostse külanõukogu hoonet ja tapeti aktivist Hilda Pettäi ja tema vend Viktor Sööde [?] ([—]).''

Täpsustan nimekirja:

8. Julius Veider;

9. Leonhard Kreilsberg Mõnistest:

10. Enn Luhtmaa Mõnistest;

11. Harald Maasik Valgast:

12. Evald Vaas. Venemaa eestlane, kes Saksa ajal tuli koos vanematega Taheva sanatooriumi tööle.

— Tullio Osvaldi p. Niit, lasti maha Sinesaare soo peal turbaküünis 14. aprillil 1946. Tulevahetust ei olnud, alistunud Tullio Niidu laskis maha NKVD ohvitser isiklikult, tulistades relvitut ja ülestõstetud kätega meest pähe. Vangi viidi metsavend Enn I niitmaa naine Elsa ja kinnivõetud Leonhard Kreitsbergi naine Elli. Mõlemad vabastati nädala pärast.

Veel võtan ma siin vaatluse alla meie tuntud Vabadussõja san-(Niii major Friedrich Kure hukkumise. See polnud nii, nagu on kii |eIdatud *Akadeemia* 1992. aasta L numbris. Toon siin ära major Kure adjutandi leitnant Tammarki kirja mulle:

"Major Kurg oli tulnud Sangaste mõisa külje all asuvasse 'luni nuku tallu oma haiget isa vaatama. Talus olid ka Pärnust põgene mid major Kure tütred: kahekümneaastane Viia ja viieleistkum

nene Juta. Tütreid tuli vangistama 1945. a. 31. juuli hommikul NKVD leitnant Uno Laht koos nelja tšekistiga. Tulevahetuses sai major Kurg raskelt haavata ja tappis end viimase kuuliga. Jutat. kes põlvitas isa juures põllul, pani Laht valvama ühe tšekisti, kes siis tulistas relvitule ja kaitsetule tütrele pähe."

Selline on tõde. Sündmused on kommunistlikule parteilegi serveeritud moonutatud kujul. Kümned tuhanded toimikud on veel alles meie arhiivides. Need kõik on koostatud meile võõras keeles, alla kirjutatud ja "tõestatud" süüdimõistetute oma käega! Sajad leheküljed täis kirjutatud, sajad süüdimõistetute ja "tunnistajate", õigemini pealekaebajate allkirjad. Sealjuures vaid üksikud süüdimõistetud ja pealekaebajad oskasid vene keelt ja said ise lugeda, millele nad alla kirjutasid! Olid küll olemas tõlgid, kes teenisid NKVD-s, tõlkisid "nii nagu vaja". Toimiku kirjaread lõikavad ka praegu hinge. Kust teavad tuleviku ajaloolased, mis nendes toimikutes on kirjas nii, nagu asi oli. ja mis on moonutatud või juurde lisatud?

Igale süüdistatavale esitati küsimus: "Keda olete tapnud?" Sellele küsimusele oli metsavennal kerge vastata, sest inimene ei pea ju tapma, kui tegu ei ole just relvastatud rünnaku tagasilöömisega vastastikuses tulevahetuses. Hoopis raskemad olid kaks järgnevat küsimust: "Millest te elasite?" ehk "Kust te süüa saite'.'" Mida peab metsavend sellele vastama'.' Kas rääkima tõtt. andma üles oma abistajad ja saatma sellega hukatusse mitmed kodud, kümned inimesed? Või ütlema: "Elasin jahipidamisest, vargustest ja röövini istest" — nii üteldes hukutaks ta küll enda, kuid päästaks abistajad! Oli ka selliseid metsavendi, kes end päästa püüdes oma abistajad reetsid. Metsavenna abistamiseks peeti isegi seda. kui juhuslik vastutulija teda nägi ja võimudele ei teatanud.

Kolmas raske küsimus oli: "Kus te end väljasite?" Inimene ei ole ju hulkuv koer. kes kuskil põõsa all aastaid olla saab. Ja metsavend pidi nimetama majad või talud, kus talle peavarju oli antud. Või näitama metsas punkrid, kus ta oli elanud. Mulle ei teinud see küsimus raskusi, mind veeti päevade kaupa metsades, kus ma näitasin kätte oma vanad punkrid, milles keegi enam ei elanud. Ei saanud ma ju ometi viia tšekiste Mälgi tallu, kus mind 1945. a. märtsi aprilli vahetusel kolm nädalat õlekuhja sees varjati ja toideti. Ei saanud ma viia tšekiste metsavahitallu. kus haavatuna veetsin soojas saunas 1945. a. jõuluöö ja esimese püha hommikul tuli kuueteistaastane rahvariides "jõuluinge!" Aino mulle jõulu-

toitu tooma. Ei saanud ma viia neid Otsa tallu, kus üheksakümneaastane vanaperenaine pidas veel lehma, müüs võid ja saatis raha oma Siberisse viidud tütrele ja ta lastele Ellenile ning Jürile. Tema andis mulle, haavatule, varjupaika mitu nädalat.

Ajaloolased, pöörake oma tähelepanu nendele toimikutele, kus metsavend üksi on kohtu ees seisnud, ilma et ta oleks endaga süüpinki kaasa toonud ainsatki abistajat! Kas te tõesti usute, et inimene võib aastate kaupa metsas elada, ilma et tal oleks mingit sidet teiste inimestega?

Kõige rängemad süüdistused metsavendade kohta on kirja pandud tšekistide memuaarides. Need on isegi nii rängalt võltsitud, et ei lähe kokku toimikute sisuga. Ei ole nimetatud ka tšekistide-"kangelaste" õigeid nimesid, rahvust ega päritolu. Milleks on vaja varjata, kui sõditi ausalt ja õige asja eest'.' Ju siis tšekistid ise ja nende ideoloogilised õigustajad ei ole veendunud oma tegude õiguspärasuses!

Parim viis õigustada end ajaloo ees on laimata oma ohvreid, sest nemad ju end enam kaitsta ei saa. Parim viis toimepandud mõrvu maha salata on hävitada laibad kui asitõendid. Tuhandete Eestis langenud ja tšekistide mõrvatud metsavendade laibad on kadunud jäljetutesse haudadesse. Nende omaste järelepärimistele vastati: "Surmatõendi te saite, mida te veel tahate?" Kus on aga tuhandete Eesti metsavendade hauad? Neist teame vaid üksikuid.

Tuhandete langenud ja mõrvatud metsavendade nimel püüan vastata neile esitatud süüdistustele. Kõigepealt peame kindlaks määrama, mida me mõistame sõna "röövimine" all. Ja nimelt:

"Röövimine on üksikisiku, isikute grupi või organiseeritud inimhulkade (riigi) poolt relva kasutamisel või kasutamise ähvardusel toime pandud kuritegu, mille sihiks on vägivaldselt ära võtta ükskõik milliseid materiaalseid väärtusi üksikisikult, isikute grupilt või riigilt."

Olen märganud, kuidas ajakirjanikud ja juristid kasutavad ülaltoodud tegevuse kirjeldamisel erinevaid nimetusi ja mõõdupuid. Näiteks siis. kui on tegemist metsavendade poolt toimepanduga. kasutatakse kohe "õigel" nimetust "röövimine" ja "röövlid". Kui on aga tegemist kommunistlike võimumeeste — hävituspataljo ui, valla täitevkomitee või maksuinspektorite — tegevusega, siis kasutatakse juba peenemat nimetust — "eksproprieerimine". Km aga on tegemist juba riiklikus mastaabis röövimisega ehk röö\

sõjaga, kus terved riigid röövitakse relvajõul või ähvardusel koos maa, varaja rahvaga, siis nimetatakse seda tegu veel peenemalt — kas '"annekteerimiseks" või ""inkorporeerimiseks".

Mis sellest järeldub? Aga see, et mida suurem on röövlijõuk ja röövimine, seda suurema vaimustuse ja vähema hukkamõistuga kirjeldavad seda ajakirjanikud, kii janikud ja ajaloolased, kommentaatorid ja juristid!

Ja nüüd sellest, mis toimus Eesti lõunapiiril asuvas Hargla kihelkonnas. Panen kirja mulle esitatud valusad küsimused ja võimalikult täpsed vastused neile mu teadmiste piires.

Kas metsavennad röövisid'/

Jah, röövisid küll. kuid lisagem kohe. et mitte kõik!

Mida metsavennad röövisid'.'

Raha riiklikest asutustest, kaupa kauplustest, võid võitööstuste-t ja muud. mida eluks metsas vaja läks.

Miks metsavennad siis ikkagi röövisid'/

Sellepärast, et meie kodud olid võimu esindajate poolt vaeseks röövitud ja pideva valve all, et kogu eesti rahvajõukani kiht oli maksude ja sundnormidegu vaeseks tehtud, ja kõik need, kes metsavendi oleksid tahtnud toetada, olid kogu pere Siberisse saatmise hirmul sunnitud abistamisest loobuma.

Kuidas suhtus eesti rahva enamus, välja arvatud kommunistid, metsavendade röövini istesse'.'

Mõistvalt, põhjendades: "Riik röövis meilt meie töövaeva sundnormide ja laostavate põllumajandusmaksudega, mis siis. kui metsavennad võtsid kah, kust nemadki saavad!" Kõige paremini väljendas mulle oma arvamust üks usklik eideke: "Varas varastab varga tagant. Jumal Isa naeratab... "

Oli ka teistsuguseid, hukkamõistvaid hinnanguid kommunistidelt, kes pidasid loovimist oma eriõiguseks, nende kokkuröövitud vaia oli püha ja puutumatu "sotsialistlik omand", seda ei tohtinud enam keegi tagasi röövida. Neid hinnanguid leiate tolleaegseid sündmusi kirjeldanud kommunistlike ajakirjanike töödest. Kuid nendes töödes ei ole ära toodud kogu tõde. miks ikkagi kõik nii oh.

Ja nüüd üks lihtsameelne küsimus: kas metsavennad ei võinud taludes ausalt tööd teha, selle asemel et röövida? Paar näidet selle kohta.

1944. a. sügisel, parast rinde üleminekut, ilmusid Mõniste valda kaks Võru lähedalt Käätsost pärit noort meest, vennad Franz |u Robert Migul. Nad töötasid salaja mitmes kohalikus talus: Ala-I uustojal. Nahal ja Üle-Leppural, põllul kündes isegi nuisteriieles. Samal sügisel, talve hakul, voeti mõlemad kinni. Põgenemisel Mõniste vallama|usi lasti laan/. Migul aknalauale maha. tapja oli kohalik hävituspataljoni mees Eduard Kikkas. Robertil õnnestus põgeneda, kuid aasta hiljem tapeti ka tema.

1945. a. sügisel oli Lätis ll/ene vallas salk metsavendi, kes kais tallides abiks viljapeksul. Päeval tehti ränka tööd, õhtul söödi kohud täis, visati viina ja unustati ettevaatus. Ööseks mindi punkusse ööbima, aruandja kõndis pimedas aga nende kannul. Vai vel välja ei pandud, sest ausast päevasest tööst oldi surmväsinud. Hommikuhämaras visati punkrisse käsigranaadid. Üheksa noore mehe purustatud laibad toodi TVapene vallamaja juurde ja jäeti mitmeks päevaks rahvale hirmuks ja tapetute isikute kindlakstegemiseks. Need olid Andersoni grupi metsavennad.

Ajakirjanduses on palju juttu olnud metsavendade pool! toimepandud röövimistest. Aga kusagil ei ole välja toodud seda. et petile metsavendade lõikasid kaupluste röövimisest kasu ka kaupluse juhataja ja tšekistid, kes tulid röövleid taga ajama. Kaupluse luhataja sai metsavendade arvel lahti puudujäägist ja pistis taskusse osa selle päeva läbimüügis! saadud raha. Tšekistid aga olid alati esimesed, kes sündmuskoha üle vaatasid, et jälgi võtta. Nende taskusse rändasid alati viinapudelid, mille maksumuse hiljem revisjonikomisjon metsavendade arvele kirjutas.

Eeltoodu kinnituseks üks lugu, mis juhtus Võrumaal Mõniste vallas sel ajal. kui Mõniste jaama asulas Eomoisa majas asunud kaupluse juhataja oli Richard Toop. Tema juures harjusid pummeldamas käima Mõniste valla võimumehed: partorg Robert Lätt. esimees Oskar Liiv, selle vend ja miilits Voldemar Liiv. Saru külanõukogu esimees ja hävituspataljoni liige Alfred Kripp, vahel ka vana ideeline kommunist Julius Henninsj Alati ei olnud võimumeestel piisavalt raha. joodi võlgu, kaupmees Toop aga keelata ei saanud' võimumeeste soosingust olenes tema ainet ja elu. Tagajär-|cks oli puudujääk kaupluse kassas. Sellest saadi esialgu veel iile nii. et inventuuri ajaks toodi kohale täitevkomitee raha. ja kui in ventuur läbi. viidi raha tagasi. Joomingud aga kestsid, puudujääk kasvas ja täitevkomitee rahast ei piisanud enam tekkinud augu täi leks. Tulemas oli krahh ja kaupmeest ähvardas vang imaja

Sellest pääsemiseks otsustas kaupmees ühendusse astuda metsavendadega, et need appi tuleksid ja kaupluse "puhtaks" teeksid. Ma ei tea, kelle kaudu astuti läbirääkimistesse metsavend Leo Kreitsbergiga, kuid tean asjade käigust osavõtjatelt. Metsavendade esitatud tingimus oli: teatud ajal ja teatud kohas pidi kaupmehe usaldusmees metsavendadele üle andma kolm tuhat rubla, sellele järgneval ööl pidi siis kauplust röövitama. Mõniste metsavendade hulgas arutati seda ettevõtmist ja leiti, et see on liiga ohtlik. Mis saab siis, kui kogu mängu taga seisavad tšekistid? Minek kindlasse surma, asulasse, kus igas majas võivad olla varitsejad! Enamik metsavendi loobus sellest, oht oli ilmne. Kreitsbergil aga oli oma sõna antud, seda tuli pidada. Ta leidis veel paar meest ja otsustati nii: rünnata kohe. kui käsiraha on üle antud, kaupmehele aga uuest plaanist mitte teatada. Alevisse saadeti päeval usaldusmees, kes pidi jälgima vaenlase vägede saabumist, ise aga roomati kraavi mööda üle lageda põllu alevi külje alla. Toodi raha ja teade, et vägesid ei ole. Kui hämaraks läks, oldi juba aedade kaudu kaupluse õues, vaadati läbi kuurid. Kuid oh häda, kaupluse valvurit, hävituspataljoni meest Pennula Kaarlit ei olnud veel kohal. Ilma tunnistajata ei saadud alata. Oodati kuuri nurga juures veel pool tundi. Siis oodatu ilmus, talle hüpati kaela, võeti püss ära ja öeldi: "Räägi nüüd sina, et kaupmees ukse avaks!" Kaarli oli hea meelega nõus. Uks avati ja kaupmees oli üllatunud asjade sellisest käigust, kuid vaikis. Kaupmehele käratati: "Tee poeuks lahti!" Kaupmees keeldus, siis võeti tal kõri pihku, nii et triiksärk kärises ja lips tuli eest ära. See võte oli vajalik, et valvurist tunnistaja näeks, kuidas kaupmees "osutas vastupanu". Uks avati, esimene pudel kirsiliköori anti vanale Pennulale: "Joo nüüd, täna on kommunism." Kaarli pomises: "Maei ole viinamees." "Ah nii. kurat, endal viinalõhnad juba valvesse tulles küljes, miilitsatega lakud, meid pead halvaks!" Koputati Kaadile sõrmega oimukohale ja siis püstolikabuurile, nii oli ka temale selge, et peab kuuletuma. Oli põlvili põrandal, kummutas pudeli tühjaks ja vasak käsi tegi vastu kasukahõlma kõps... kõps. .. "Nüüd heida nurka ahju kõrvale pikali ja võta kasukas üle pea!" Kiiresti võeti poest, mis kõlbas võtta, ja nii palju, kui mahutasid kolme mehe seljakotid. Kolistatt rohkem kui vaja. et tunnistajale jääks kõrvu mulje paljudest meestest. Lahkuti poe juurest, hirmuhigi laubal, üle tee võsasse, kottpimedasse öösse. Alles suure metsa äärde jõudes tunti end väljaspool ohtu.

Pennulalt ära voetud püssi toru keerati raudtee semafori raudposti vahel kõveraks ja visati võsasse.

Edasi olevat sündmused kulgenud nii. et juba tunni mööudes metsavendade lahkumisest olevat jälitajad kohaliku tšekisti Eduard Kuuse juhtimisel kohale saabunud. Selline kiirus paneb mõtlema: kas siiski ei olnud lõksu kavatsetud? Võib-olla pääsesid mehed vaid selle tõttu, et olid tulnud varem ja kaupmees ei teadnud neid oodata. Et kottpime öö oli alles ees, siis taga ajama ei hakatudki, pealegi oli valvur purjus, temalt midagi asjalikku ei kuuldud. Kt aega, viina ja sakuskat oli. siis hakati hoopis metsavendade arvel pidutsema — ega kaupmees julgenud ega tahtnudki keelata. Räägiti, et lahkumisel olevat tšekist Kuus upitanud autole tuliuue mootorratta, mis poes müügil oli! Juhust tuli ju kasutada. Veel räägiti, et kaasasolnud verekoer kusnud tuppa ja kaupluse valvur püksi, sest mees teadis, mis ta teinud oli — oli taju alatine haarangutest osavõtja, küüditaja ja Korva talu koerte mahalaskja, sest koerad ei jätnud ulgumist pärast pererahva äraviimist. Järgmisel päeval tehti inventuur, kahjusumma olevat olnud üle neljakümne tuhande! Ega kaupmees seda ju ütelnud, et röövleid oli ainult kolm! Valvur ütelda ei teadnud — temal oli kasukas üle pea. Ei ole teada, kas need päris inventuuri tegijadki ilma jäid.

See oli aastal 1949. Mis sai edasi'.' Kõik läks õnnelikult kuni 1950. a. märtsi lõpuni, kuni vennad Kreitsbergid kinni võeti. Leo pidas vastu ja vaikis, ta peksti surnuks. Kalju rääkis kõik, mis teadis. Kaupmees pandi kinni "koostöö eest bandiitidega". Valla võimumehed tulid puhtalt välja, ei võinud ju ometi nõukogude võimu esindajaid laimata. Tšekist Eduard Kuuse kohta läks tõeks vanasõna "Terav kirves leiab kivi" — ta lasti maha veidi enne "koostöö" avalikuks tulekut.

Oli ka juhtumeid, kus pärast metsavendade poolt öösel toimepandud "inventeerimist" päris inventeerijadki poest kuiva suu ja tühjade taskutega ei lahkunud. Selline lugu juhtus Harglas, täpset aega ei mäleta, igatahes oli see enne küüditamist. Metsavennad olid kauplust röövinud, neil oli aga jäänud leidmata laoruumis olev liköör ja šokolaad. Inventuuri tegijate hulka oli arvatud ka kohaliku kooli õpetaja Bernhard Ploomipuu, kes oli hakanud punaseks. Ma ei tea teisi inventeerijaid, kuid rahvalt kuuldu põhjal olevat inventuuri tegijad lahkunud poest purjus peaja pungil tas kiitega, sest liköör ja šokolaad "leiti üles". Ei tea ma ka. kes as ja käiku pani, kuid Ploomipuu istus mitu kuud kirnu ja tema enda

sõnade kohaselt olevat seal "vaga halb olla" olnud! Asi lõpetati, inventeerijad maksid joodud likööri ja söödud šokolaadi kinni.

Oli ka selline juhtum Harglas, vist 1947. või 1948. a. Enne jõiilu, kui lumi oli juba maas, levis kõmu, et metsavennad on jälle käinud Hargla poes. Mulle tundus see lugu uskumatuna, sest talvel lumega on selline tegu enesetapp jälgedest pole pi pa;> -ai. Harglas oli siis kaupmeheks Albert Kääri, müüjaks tema kallim. Abara-nimeline tüdruk, kelle isa oli Võrus miilits. Kaupmehe ja müüja jutu järgi olevat õhtul, kaupluse sulgemise momendil, tulnud "kolm bandiiti suurte kohvritega", pannud need kaupa täis ja läinud. Tšekistidel oli väga hästi teada, et metsavennad iialgi kohvrit ei kanna, vaid seljakotti, sest käed peavad relva käsitsemiseks vabad olema! Mõlemad võeti pihtide vahele. Tuli välja, et elati üle sissetulekute, tekkis puudujääk, sellest pääsemiseks otsustati lavastada röövimine, osa paremat kaupa viidi hoiule papakese juurde Võrru kindlasse kohta, sest kes miilitsat läbi otsib! Kuid tütar ja väimees pandi rääkima, läbi otsiti ka papakese korter, kalle saadi Hargla poe kaup, rahva jutu järgi ka kelli ja sõrmuseid, mida miilits ise oma ametikohuste täitmisel läbiotsimiste ajal korteritest oli "leidnud". Tagajärg oli, et väimees Albert Kääri kui "materiaalselt vastutav isik" pandi mitmeks aastaks kinni, tüdrukule ei tehtud midagi, kuid äiapapa sai oma leivast lahti: miilitsasse la enam ei kõlvanud, sest tegu oli siiski riigilt varastatud kauba varjamisega, mitte üksnes kodanlaste kelladega.

Eespool kirjeldatud lood on näited vaid minu kodukohast. Olgu see tõenduseks, et peale metsavendade olid kaupluste röövimisel "kaasautoriteks" ka eelmainitud tegelased.

Tahan siiski veel kirja panna ühe "ameerikaliku" röövimise loo. milles osalesid ainult metsavennad ja mis vapustas kogu Eestit.

Taine küüditamist ja kolhoosi sundimist rööviti ja laostali maarahvast suurte maksudega, raha tuli kokku ropul kombel Ei mäleta enam. mis aasta sügisel vapustas kogu Lõuna-Eestit kõmu, et Valga Vom vahel on reisirong kinni peetud japostivagtmist röövitud poolteist miljonit rubla. Metsavennad olevat olnud kahe *Studebaeker"\y,i* kuulipildujatega. Mina võtsin seda teadet ülepakutuna, eriti *Sii<<lt'lhicker'\{£* kasutamist. Alles vangilaagi is. hulk aastaid hiljem, kuulsin sellest "ameerikalikust" röövimisest osa võtnud Robert Heeskalt järgmist.

"Otsustasime selle rahvalt kokku riisutud raha ära röövida. Saime teada umbkaudse aja, millal raha saadetakse Antslast rongiga Võru panka. Olime valmis. Saatmisest pidi keegi meile rongi väljumise eel Antsla jaamas märku andma." Rong sõitis ette, reisijad tragisid peale, viimaste perroonil seisjate hulgas oli ka miilits vangiga, viimasel korralikult käed selja taga. Moodus tiks härrasmees, kes kergitas miilitsale viisakalt kaabut. Miilits ja vang jäid vaguni koridori seisma, rong juba liikus. Konduktor hakkas norima: "Minge vagunisse!" "Vangiga ei sõideta reisijate hulgas, meie |ääme siia," lõikas miilits ja konduktor lahkus. Kui rong oli jõudnud kusagile Kurenurme—Sõmerpalu vahele, kokkulepitud kohale, tõmbas vang hädapidurit, rong jäi seisma, "miilits" ja "vang" looksid mõlemad posti vaguni juurde, selle uks avanes ja lävele ilmus postivaguni saatja, nagaan puusal. Enne kui mees taipas, milles asi, oli talt nagaan ära võetud. Samal ajal jooksis üks mees automaadiga veduri juurde, et vedurijuhte vaos hoida, veel üks tuli appi postivagunit puistama. Raha oli hästi ära peidetud, otsiti paarkümmend minutit, enne kui see üles leiti. Rongi kõrval künkal valves olnud kaks metsavenda olevat jutustanud järgmist: "Kui rong peatus, hakkasid vagunisaatjad ja uudishimulikud reisijad vagunitest välja tükkima. Andsime kuulipildujast mõned valangud vastu vagunirattaid, see aitas." Rongis viibinud juhusliku reisija jutust mulle: "Kui algas tulistamine kuulipildujast, muutusid vagunis olevate sõjaväelaste näod, püstoleid ja dokumente peideti kaasreisijate korvidesse ja kottidesse, seda tegi ka osa erariides reisijaid, kuid vagunisse kedagi ei tulnudki." Ja veel metsavend Heeska jutust: "Kui olin kinni võetud ja uurimisel, siis tšekistid ei tahtnud kuidagi uskuda, et ainult kuue mehega julgesime sellise asja ette võtta!"

Vastaku ajaloolased küsimusele: "Kuidas võinuksid metsavennad ellu jääda, kui nende kodud olid vaeseks röövitud?" Nad pidid ju endale elatist röövima röövlite riigilt, kelle võim nad hävitamisele oli määranud!

Kas metsavennad tapsid.'

Jah, tapsid küll! Olgu siinjuures jälle lisatud, et mitte kõik metsavennad ei tapnud.

Keda metsavennad siis tapsid?

Eks ikka neid, kes metsavendade peale verist jahti pidasid: NKVD-lasi, kommuniste, miilitsaid, hävituspataljoni terroriste, reetureid.

Siiani on ajakirjanduses ikka ilmunud lugusid, mida saab kokku võtta ainsa lausega: '"Bandiidid tapsid täiesti süütuid inimesi, naisi ja lapsi?" Sellejuures on kõiki metsavendi nimetatud mõrvariteks, olenemata sellest, kas nad sellistest tegudest osa võtsid või ei. Aga mitte kusagil ei ole ära toodud põhjust, miks metsavennad selliseid tegusid tegid!

Võtame vaatluse alla kunagi ajalehes ilmunud loo metsavend Aunverest, kes: "... tappis tema talus eluneva uusmaasaaja perekonna — mehe. naise ja nende kaheteistaastase poja. Väiksemad lapsed jäeti ellu."' Lehes ei olnud ära toodud põhjust, miks Aunvere sellise julma teo toime pani. Et ma Aunveret ei ole kunagi tundnud, tema kodukoht oli kaugel minu kodust, siis jäi mulle selle teo põhjus teadmata, kuni ma kohtasin Venemaal vangilaagris metsavend Heeskat, kes varjas end koos Aunverega. ja tema seletas:

"Aunvere talu võtsid kommunistid üle, talu perenaisele, Aunvere emale jäeti elamiseks vaid üks tuba. Tallu asus elama uusmaasaaja kommunisti perekond, kes valvas, et metsas varjav poeg ei saaks oma ema külastada. Endise taluperenaise elu tehti võimalikult kibedaks, tal ei lastud köögis süüa teha, kaheteistaastane poiss saadeti majakatusele, kuhu ta lõhkus augu just perenaise elutoa kohale, et vesi "kulakule kaela jookseks"."

Sel ajal ässitati kulakute vastu ja lubatud olid igasugused teod. Palju aastaid hiljem on praegu Antslas elav mees rääkinud järgmist:

"Meid saadeti võõrasse kanti metsatööle. Lõunastama läksime ühe suure talu kööki, kus üks vanainimene küdeva ahju suul endale mingit toitu soojendas. Kööki tuli poisike ja kohe algas selle vana naise nutt ja halamine: "See poiss lõi mu söögi ümber tuha sisse.. . " Rabasime poisil kraest ja pärisime: "Miks sa, põrguline, nii teed?" Poiss õigustas end: "Vanamutt on kulak." Alles siis saime teada, kuhu oleme juhtunud."

Eeltoodud Aumere lugu ma ei kommenteeri, jätan selle lugeja otsustada, kuidas poeg oleks pidanud käituma, kui kommumistid ema tema enda kodus niimoodi kohtlesid! Õnneks metsavennad minu kodukandis selliseid julmi tegusid tonne ei pannud.

Minu kodukandis toimunud tapmistest.

1945. a. suvel olin omateada ainus metsavend oma kodukohas Harglas. Elasin üksi ja teisi metsavendi polnud ma veel kohanud. Äkki levis kõmu. et Kantsi järve ääres olevat maha lastud Valga miilitsaülem, kes olevat olnud järvel kalu püüdmas. Veel kuuldus, et kohapeal olevat tehtud suur haarang, kohalik metsavaht läbi pekstud, miilitsaülema laip kaasa võetud. Samal sügisel, kui juhuslikult kohtasin metsateel teisi metsavendi ja nendega tutvusin, sain Oskar Möldrilt kuulda järgmist:

"Elasime Kantsi järve ääres, ega me kedagi ei kartnud, käisime avalikult ja tundsime kohalikke inimesi. Ühel päeval aga leidsime binokliga vaadates, et järvel on paadiga võõras mees. Tahtsime teada, kes see mees on, kes aina sõuab kalda äärt pidi ja ei õngitse. Hoidsime end põõsaste varju ja kui mees randus, astusime lagedale, ei osanud karta midagi. Mees aga haaras kusagilt püstoli |a tulistas meid otse kõikuvast paadist, kuid ei tabanud. Järgmisena tulistas juba Kärla, mina ei taibanud nii kähku midagi. Püstoli võtsime küll paadist ära."

Ja jällegi jäägu lugeja enda otsustada, kuidas ta seda juhtumit nimetab.

Teine lugu. 1945. a. oktoobri algul ründas suur metsavendade grupp päise päeva ajal Hargla alevit. Minu arvates olid selles grupis ka mulle tuntud metsavennad Karl Täht, Oskar Mölder ja Evald Kont. Teistest osavõtjatest ma midagi täpsemat ei tea, kohalike elanike jutu järgi olevat need olnud võõrad. Tekkinud tulevahetuses olevat saanud kaks kohalikku hävituspataljoni meest — Arnold Pinka ja Eduard Pehk — surma. Olevat röövitud apteeki |a kauplust. See on kõik, mida ma hiljem kuulsin sündmust pealt näinud kohalikelt elanikelt.

Samal kuul olevat oma kodus Juuristus maha lastud Taheva valla hävituspataljoni mees Hugo Pällu, kellest olen juba eespool kirjutanud. Pean lisama, et mingit põhjust metsavendi vihata Hugo Pällul ei olnud.

Eeltoodud juhtumid olid minu kodukohas ja selle vahetus läheduses. Taheva valla läänepoolse osa, endise Laanemetsa valla kohta ma midagi lisada ei tea.

Läheme siis nüüd üle naabervalda Mõnistesse, iile Valga- ja Võrumaa piiri. Selle valla elanikelt olen ma kuulnud järgmist

"1946. või 1947. a. augustikuu varahommikul läks Sant ima sas elav Eduard Kalkun põllule hobust edasi panema. Ta lasti pnl

lul maha, tapja oli teda varitsenud ristikurõugu sees. Kes tema tappis ja mis põhjusel — ei ole tänini selgunud."

Järgnev lugu juhtus jällegi augustikuul, ühel aastal enne küüditamist. Ape linnast tulnud Kikaste lasti maha metsateel Naha talu lähedal. Kes olid Kikasted? Tean, et Kesti ajal käis see mees maal ringi kellegi Tartu fotograafi agendina ja võttis vastu tellimusi piltide suurendamiseks. Viie krooni eest tehti ka minu vanemate pulmapildist suurendus, mis sobis seinale klaasi alla.

Kdasi jutustan metsavend Enn I.uhtmaa sõnadega:

"Vene Jaan on minu sõber ja ta oli käinud ka koos miilitsatega sündmuskohal ja näinud järgmist: varitsetud oli tuulest murtud puu kännu taga. tulistatud inglise vintpüssist. Selle alusel tegi miilitsa "ekspert" kohe järelduse: "Endise kaitseliitlase ja praeguse bandiidi töö — neil olid ju inglise püssid."" Vene Jaan aga oli vaielnud vastu: "Kas metsavennad oleksid siis jätnud kaasa võtmata toidukorvi, mis siin tapetute juures maas on?"

Edasisel uurimisel selgus, et tapjaks osutus Apes elav Pehlaku-nimeline mees. kes lootnud Kikastelt hulga raha saada, sest Kikasted olid tuntud spekulantidena. Oli aga saanud vaid 250 rubla. Tapja pandi küll kinni, kuid kogu lugu vaikiti maha. midagi ajalehes ei avaldatud.

Ärge imestage, et hävituspataljoni mees Jaan Vene oli tõesti metsavend Luhtmaa sõber ja varastas metsavendi teadetega. Tänu Jaan Vene loogikale jäi see topelt-röövmõrv metsavendade arvele panemata.

Mitte kusagil ei ole ära toodud põhjusi, miks metsavennad kommunistide elu kallale kippusid. Siiski on üks erand, kus see "miks" on osaliselt ära näidatud. Selle leiate raamatust *Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimine* (lk. 553).

Juttu on 18.- 19. mai ööst 1949. aastal, mil kommunist Richard Palmioks ja tema naine metsavendade kuulidest haavata said — inimeste küüditamise eest. Samas on juttu "masinal trükitud lehtedest", mida bandiidid Palmioksale lugeda andsid ja mustaks nimekirjaks nimetasid. Nagu hiljem selgus, oli see metsavend Leo Kivilsbergi luhtunud kättemaks tema haige ema Siberisse küüditamise eest.

la veel üks lugu Sara külast. Saru mõisa maadel elavatest asunikest oli kõige julmem ja verisem vend hävituspataljonlane Juhan **1*01** tai. keda hüüti ka Villemsoniks ja kes oma julmusega kogu Võrumaal tehtud haarangutel kuulsaks sai. Ühel sügisel pärast küüditamist tahtsid metsavennad teda tappa, kuid ta suutis ukse enne kinni tõmmata ja läbi ukse lastud kuulid ei tabanud. Pole kahtlust, et tapmise ajendiks olid selle mehe julmad teod metsavendade omaste kallal. Kui metsavend Evald Vaas oli kinni võetud, kutsuti ka Villemsou Tartusse halli majja tema kohta tunnistama. Vaas olevat ütelnud: "Jah, mina olen see mees, kes teid tahtis ära tappa teie tegude eest!" Vaas mõisteti surma. Villcmson elas oma elu lõpuni au sees partei hoole all.

Kui ma pärast v iitteistkümmend aastat Venemaa vangilaagrit uuesti Eestisse saabusin, siis kuulsin järgmist.

Ühel kolhoosisügisel oli Saru külanõukogus koosolek, mis kestis hilisööni. Koosolekust osavõtnu. endine Lammastura talu peremees, eestiaegne sois ja veneaegne parteilane Julius Henning oli koosolekult otse iile rukkihakke täis põllu kodu poole astunud. Ta leiti järgmisel hommikul tapetuna suure maantee äärest karjakoplise Selli Liine maja kohalt, kus kariloomad laiba ümber röökisid ja kõik jäljed olid ära trampinud. Kõik kaasaegsed teadsid, et Henning oli öösel üle põllu koju minnes juhtunud peale rukkirabajatele. kes ta ära kägistasid ja laiba hobuvankril karjakoplisse viisid, sest kartsid, et Henning nende rukkivarguse avalikuks teeb. Kuna üks tapjatest oli hävituspataljonlane, kes kohapeal tuntud hirmsa vihaga inimesena, teine aga Venemaa eestlane, siis rahva suu jäi igavesti lukku, ei julgenud ka tapetu omaksed oma kahtlusi võimudele avaldada. Ja ega võimusid see lugu huvitanudki, sest Henning oli rahvaga käitumises inimlik ja relvagi ei kandnud.

On küsitud, miks inina ise kommuniste ei tapnud ega tapmistes osalenud.

Sellepärast, et mind ei olnud veel viidud viimase piirini, kannatuse katkemiseni, kus mõistus enam tegude üle ei valitse. Koolis ei õpetatud meile vihkamist ega julmust, sellepärast olid sellised teod mulle vastumeelt. Pealegi palusid minu vanemad, kes küll olid mind kodust välja ajanud, hoiduda v ägivallategudesl. Minu ema suri juba 1947. a. detsembris, minu isa Venemaale ei kiin ditatud, vend oli juba vangilaagris, õde põgenenud Rootsi Mi nu enda sandiks tegijatele ma kätte maksta ei saanud, **H-M** mi nu teod oleksid toonud kättemaksu mu isale ja vangis \nbr. 4 vennale. Ei olnud ju mul ega kõigil Eesti metsavendadel -Ilu võimalik võistelda suure Venemaa organiseeritud tenoie ml I. kui tasemel! Meid. nooremaid, hoidis kättemaksust t.i-.t i »....,

meist —- Enn Lühimaa, viimane Lepkolga talu peremees, kes korduvalt hoiatas. "Poisid, meie peame elama nii. et meie pärast selle kandi rahvale häda kaela ei tuleks." Õiged sõnad, kuid küüditamine tuli siiski — kolmkümmend viis kodu jäi tühjaks. Kas Enn Luhtmaa ei teadnud, kes tema naist Elsat püssipäraga selga peksis, la põrandale tõukas ja teda juukseidpidi lohistas? Teadis küll, kuid ometi kätte ei tasunud. Miks'.' Ta sai ara, et see oleks kogu Mõniste rahvale karLtussalga kaela toonud!

Kohalikele, oma valla võimumeestele kättemaksuks olid meil ju kõik võimalused olemas. Me teadsime, kus nad elavad ja milliseid teid mööda liiguvad. Nemad aga ei teadnud, kus ja millal metsavennad oleksid võinud neid varitseda. Veel 1949. a. oli meil nii palju jõudu, et oleksime võinud võtta auto ja ühe ööga valla kommunistidest puhtaks teha! Aga mis oleks saanud edasi?

Kuidas suhtusid metsavennad eesti rahvasse?

Meie mõistes jagunes rahvas nendel aegadel meie suhtes järgmiselt.

1. Väga head inimesed olid rahvuslased, kes meid toetasid, riskides nii enda kui kogu pere vabaduse ja koduga.

2. Head inimesed, kes meid otseselt ei toetanud, kuid südames salaja pooldasid ega läinud ära andma.

3. Avalikud uue korra pooldajad, kes tõesti lootsid ehitada "uut elu". Nemad meid otse taga ei kiusanud ja ka meie hoidsime neist eemale.

4. I lävituspataljonlased, tšekistid kõigist rahvustest, kommunistid, komnoored ja miilitsad olid aga meie surmavaenlased, keda pidevalt ässitati "hävitama kodanlikke natsionaliste, bandiite ja sakslaste kiisilasi". Neile olid meie suhtes lubatud kõik vahendid meie füüsiliseks hävitamiseks.

Masendusest ja meelemuutusest

Kohe pärast sõjategevuse lõppemist Eestis ja Saksa vägede lahkumist oli meil väga palju toetajaid. Kogu rahvas oli meelestatud lootusrikkalt: "Ega Lääneriigid meid ometi Venemaa kätte jäta... " Toetuti ikka Atlandi harta põhimõtetele, et "kõik riigid peavad pärast sõda tagasi saama oma iseseisvuse". Aeg aga läks. Terrori tugevnedes hakkas rahvas meie suhtes erapooletuks jääma. Metsavendade massilised kinnivõtmised tõid kaasa ka vägivalla meie toetajate vastu. Lootused läänemaailma abile luhtusid, meid oli juba maha müüdud Jaltas ja järgnevatel võitjatevahelistel tehingutel. Just osa jõukamaid maamehi pani oma lootused lojaalsuse peale uue verise võimu suhtes. Piiramatu vägivald tekitab tahtmise kuuluda vägivallatsejate hulka või vähemalt ära teenida nende soosingut, lootuses, et ega siis mind ei puudutata, ma ei ole ju midagi teinud. Selleks tuli selg pöörata oma rahvusest kannatajate poole, naeratav nägu aga rõhujate poole, viia andameid neile, kelle käes olid elu ja surma võtmed. Mida kõike ei pandud mängu, et uue võimu esindajate soosingut võita, et Siberisse ei saadetaks! Näiteks magatas kiriku vöörmündri tütar tšekisti oma voodis ja perenaine võõrustas teda hommikul lauas kui kõige peenemat peigmeest —ja pääses see pere Siberisse küüditamisest.

Kuid oli ka teistsuguseid juhtumeid, kus kõik kostitamised ei aidanud.

Oli 1945. a. 17. detsembri õhtu. Koht: Mõniste vald. Kaks metsavenda, kes olid eelmisel ööl sunnitud oma punkrist lahkuma — Robert Migul ja mina oma poolteist kuud tagasi amputeeritud käe lahtise ja leemendava haavaga —, hiilisid Tambelse talu lauda juurde. Sisse me ei läinud. Laudauks ei olnud veel lukus, lähendab peremees pidi tulema seda lukustama. Ootasime tund aega. Tambelse talu peremees Julius Paas tuli, Robert tundis teda, mina mitte. Robert palus peremeest lubada meil laudas ööbida, laudauks lukustamata jätta, igaks juhuks, siis oleksime nagu ilma loata lauta tikkunud. Peremees lukustas aga ukse ja andis meile head nõu: "Minge Tõrvhaudu heinamaale, seal on palju küüne ja sealt ei leia teid keegi." Robert püüdis veel paluda: "Mu kaaslane

on haavatud ja nork, väljas on kakskiimniend vits kiaadi kliima, me külmume seal ju ara. Kg a enne meid ei leita küll. kui tullakse heinu vedama." Tambelse peremees jäi aga kindlaks ja me lahkusime pakasest paukttvasse öösse. Tambelse peremees Julius Paas oli hea inimene, ära ta meid ei andnud, ta oli aga oma valiku teinud, kõik oma lootused pannud ühele kaardile - punasele Venemaale. Järgmisel päeval pärast lõunat sai Robert raskelt haavata ja langes mõrvarile kätte, mina sain põgenema ja jäin üksi urna lahtise haavaga.

1948. a. kevad, päev enne kevadpühi. Koht: Võrumaal Mõniste vallas. Metsa jaTsõõrikniidu talude vahelise sõjatee ääres, mille olid ehitanud venelased iile soolombi oma pealetungil Koivaliina suunas. Kaks metsavenda. Leo Kreitsberg ja mina. olime minemas iile palktee. kui nägime, et Tsõõriknüdu poolt astub mööda palkteed tüse talumees, suur korv käes. Tõmbusime põõsa varju. Kui tulija oli jõudnud meie kohale, tervitas Kreitsberg iili viisakalt: 'Tere no kah. Tambelse peremiis, kas labad kaejatsile vai.'" Vana võpatas, kuid kogus end kiiresti ja vastas magusa häälega nagu lastele: "Ma liilia vallamajja, vii vabameestele ka pühi kraami, siss naa kostva mu iist." Tambelse peremees rääkis tõtt: valge rätiga kaetud korvist paistis läbi räti saiapätsi kumer selg. puskaripudeli kael piilus räti alt välja, meie puhta metsaõhuga harjunud ninadesse lõi kärssakõditav ja suud vesiseks tegev värske suitsusingi lõhn, ja meie kõhud olid kaunis tühjad. Ma ei suutnud end enam valitseda ja ütlesin: "Kuule, Tambelse vanti, sa söödad kes su käe lõhki purevad." Vana ei vastanud mulle, kahmas maast korvi ja astus Mõniste vallamaja poole. Ühmasin Kreitsbergile: "Nüüd läks ja varsti tuleb tagasi koos hävitusmeestega!" "Li räägi ta midagi, nii loll ta ei ole, et meiega tüli norida," vastas Kreitsberg. Tal oli õigus, kõik jäi vaikseks.

Aasta hiljem oh ka minul õigus —- Tambel.se peiemees ja perenaine võtsid kevadpühi vastu Siberis Tuluni rajoonis Irkutski oblastis ilma saia ja singita. Julius Paas oli siiski mänginud valele kaardile, lambelse talu oli küllalt jõukas, nu et pärast pererahva äraviimist said valla aktivistid, peremehe "eestkostjad" hea saagi. Täitevkomitee esimees Oskar Liiv v iis endale Tambelse mesilaspered, ei "bandiidid ära ei lõhuks"

Olgu need read selleks, et postuumselt tehabilitecritaks lambelse peremees Julius Paas. Ka teiste metsav etidade kinnitust mucida ei saanud mitte ükski neist Tambelse jõukas; talust iial palukest

leiba! Tambelse vanad tulid küll Siberist eluga tagasi, elasid veel paar aastat oma kodus, kuid kodu "eestkostjad" tagasi ei andnud, vanakesed surid mujal. Talu on nüüd metsavahikoht ja oma õiget nime enam ci kanna. Ometi oli see vana talu, kirjas olnud juba väga vanadel kaartidel.

Oli 1948. a. august, viimane viljalõikus Lesti taludes. Kirves oli juba pandud veel elava puu tüve külge. Suurte maksude ja sundnormidega olid raskelt koormatud "saksa käsilaste ja kulakute" talud; enamikul ei olnud lootustki, et. selliseid makse suudaks tasuda. Küüditamise nimekirjad olid tehtud, käis veel täpsustamine, keda kellega asendada. Kostitati valdade võimumehi, et need kostitaja pere nimekirjast maha tõmbaksid, pommitati palvete ja kaebekirjadega maakondade ja Tallinna asutusi, püüti igasuguste vahenditega tõestada oma ustavust võimule, isegi teiste inimeste elu hinnaga.

Kirjeldatud olukorras tegi Taheva valla Kallipera talu üksi elav perenaine ainuõige otsuse: pani vankrisse toidu-ja riidekraaini, viimase lehma sidus vankripära külge, hobuse rakendas ette ja soojas augustiöös jättis oma kodu igaveseks maha. Põhjust tal selleks oli: väimees Jaan Kruus oli Eesti kaitseväe kindralmajor, kes 1941. a. kutsuti Moskvasse ja jäigi kadunuks. Poeg Artur Kalliver oli Eesti Vabariigi nooremohvitser. Möödusid nädalapäevad, enne kui avastati, et talus ei ole enam kedagi. Valla võimumehed mobiliseerisid ümberkaudsete talude elanikud, et vili saaks koristatud. Tol augustikuu päeval, millest nüüd juttu tuleb, oligi Kallipera talu rukkipõld koristatud, vili pekstud, terad riigile viidud ja põhk põllule kuhja pandud. Olin just Lätis haarangu küüsist pääsenud, kogu öö marssinud, ületanud Mustjõe ja jõudnud suure metsa äärde, kus olid Kallipera põhukuhjad. Väsimus oli kohutav, hommik vihmaudune ja soe nagu piim. Otsustasin õlekuhjade vahel veidi puhata — kaheksa kilomeetrit teed oli veel ees. Ärkasin vankrilõginast, mis peatus teispool kuhja, mehed asusid õlgi vankrile tõstma. Oodata enam ei saanud. Mul oli sõduri telkmantel üle, peitsin automaadi selle allaja astusin metsa poole. Sain umbes viiekümne meetri kaugusele, kui kõlas: "Hõi. mees, pea kinni!" Nägin, kuidas minu poole jooksid Peranurme talu peremees August Hanimägi ja tema poeg Richard, mõlemal löögivalmis viglad käes. Laskusin põlvele ja suunasin automaadi nende poole. See mõjus: \ iglad, mis olid valmis mulle sisselöömiseks, kukkusid maha. nüüd tulid palved kahest suust: "Ära lase!" "Ümber pukini, maiss m

gasi oma töö juurde!"' Läksin rahulikult metsa, arvasin, et ega nad ei tea, kellega tegemist, ja kui teadsidki, siis peavad suu: poeg Richard oli ju olnud 1941. a. Fetseri Omakaitses ja väimees Edgar Viin oli samal ajal Tihemetsa Omakaitses löönud lahinguid hävituspataljoniga. Nii et omad poisid, tuntud ja teatud. Suur oli utta mu imestus, kui paari päeva pärast kogu ümbrus helises! Peranurme mehed olevat bandiit Käärmanni tahtnud kuini võtta, kuid see röövel — mõelda ometi — olevat automaadiga ähvardades ära läinud! Oh seda nördimust! Kohe olevat teatatud "kuhu vaja". Nüüd oli mul küll tuline kahju, et ma ei vajutanud kaks korda automaadi päästikule.

Kallipera talu juures hakati valvama. Mina aga nägin seda ette ja sealtkaudu enam ei käinud. Alles järgmisel sügisel, juba kolhoosi ajal, otsustasin kasutada seda kõige lühemat teed. Õhtul varakult, enne päikese loojumist olin juba metsaserval Kallipera nurme ääres. Ka kolhoosi põhukuhjad olid samal kohal. Ja just põhukuhjade vastu, metsa äärde tiliedate kadakapõõsaste varju oli toodud põhku ja sellel olid kolme mehe lesimise asemed. Nii et — meeles peeti, ehk tuleb jälle põhukiihja tudile!

Mõni aasta hiljem, kui olin juba Tartu hallis majas, küsiti minult: "Kas teate veel kedagi, kes olid Omakaitses ja keda pole veel vastutusele võetud? Arvestage, et meie abistamine võib teie olukorda kergendada." Seda lubadust ma muidugi ei uskunud, kuid võimalus oli küll olemas oma kallile koolivennale väänata vähemalt kakskümmend viis aastat selle eest, et ta mind kahvliga läbi lüüa tahtis. Millegipärast ma ei teinud seda: Richard Hanimäe nimi jäi mu hammaste taha. Kakskümmend aastat hiljem, kui olin Venemaa vangilaagrist kodumaale saabunud, kohtusime autobussis. Mõlemad tundsid mu ära, pöörasid pilgu alla ja tõmbasid pea õlgade vahele. Mina vahtisin küll neid suure huviga. "Sellest" meil juttu ei olnud, vist arvasid, et ma olen unustanud.

Ja veel samast asjast midagi, mis paneb kõigele krooni pähe. Kui August Hanimägi surnud oli, siis oli matma kutsutud ka minu naiseema Anna Kond. Matuselauas, nagu ikka. targutab palju. Kõne alla võeti ka mind, et mis põhjusel juba karistuse kandnud metsavenda ej lubata Eeslis elada. Jasiis olevat minu kalli klassiõe Peranurme Oie väimees ütelnud: "Sisse ei kirjutata neid. kelle käed on verega." Ega see väimeespoeg palju ei eksinudki: kogu mu vasak kehapool õlast kuni jalakannani oli verega, ainult see oli mu oma veri. Seda muidugi väimees ei ütelnud. Ja siis. väimehe jutu

kinnituseks, olevat tema ämm, minu kallis klassiõde Õie kogu matuserahvale jutustanud selle kinnivõtmiskatse looja lisanud oma arvamuse: "Ta oli ikka hirmus mõrtsukas küll. kui ähvardas isa ja mu venda Riidit ega lasknud end kinni võtta." Alles siis oli Oiekesele keegi jala peale vajutanud ja peaga osutanud mu naiseema suunas, kuid sõnad olid juba lendu lastud ja jõudsid mulle kätte järgmisel hommikueinel. Pange tähele seda "leninlikku" moraali, mis nii kiiresti oh leidnud tee minu eestiaegsele eakaaslaste peadesse! Oldi nördinud selle üle. et mina, tagaaetav ja vigaseks tehtu, ei lasknud end kinni võita või v ikladega läbi lüüa! Milline küll oleks olnud triumf, kui mind oleks viidud vankril vallamajja - kas elusalt kinni seotuna või surnult kahvli otsa lööduna.

Lisaks veel üks samalaadne lugu minu kallist klassivennast Jantsmäe talu perepojast. August Eduardi poeg Kallist. Olime Saksa ajal mõlemad Omakaitses, valvasime korduvalt Karula Mürgi raudteesilda, et vene partisanid seda ei saaks õhku lasta — niisiis endised relvavennad ja ühesugused Siberi kandidaadid, ainult temal jäi Siberi-tee käimata, osalt tänu minule.

See oli vist 1950. aasta pimedal septembriööl. Saanud teada, et Kalli August on oma teehöövliga koju ööbima jäänud — ta töötas Valga teedevalitsuses —, otsustasin oma kunagist relvavenda külastada. Teadsin, kus on tema tuba, veendunud, et õu on puhas, koputasin aknale. Kägises voodi, koolivend tuli akna juurde. "Kes on?" "August, tule vaheks välja, ajame juttu." ja lisasin oma koolipõlve hüüdnime, mille järgi mind tunti. "Ei tunne!" Nii kestis mitu minutit. Siis sain aru. et koolivend ei taha mind enam tunda. Lõpuks ütlesin: "Hea küll, August, ma saan ara, et sa ei julge mind enam tunda, lepime siis nii kokku, et mina ei ole siin käinud, ei sõnakestki kellelegi, ja mina unustan ka ära. et mul koolivend oli." Lahkusin naljaka tundega. Olin kindel, et kõik jääb vait. August oli aga järgmisel päeval põrutanud oma teehöövliga Valka ja kohe "kuhu vaja", teatanud seal, et ma olevat käinud tema pool suure bandega ja tahtnud talu paljaks röövida! Tšekistid said muidugi aru, et mingit bandet ei olnud, meil talude röövimise kommet ei olnud, pealegi ei oleks Augusti pehkinud aknaraamid "bandet'· kinni pidanud. Jälitama ei tuldud, kuid selle kandi teedele ilmusid öised salapostid. Nägin nende saabumist ise. Valga poolt sõitis kinnine furgoon, vähendas kiirust ja mehed hüppasid paarikaupa maha, kadudes küla vahele. Mis sellest siis järeldub '

Ka August oslis endale minu äraandmisega indulgentsi. Ka tema nimi jäi mul Tartu hallis majas hammaste taha.

Need olid siis üksikud juhtumid minu pikast metsavennaelust, mil endised koolivennad ja -õed minu suhtes vaenulikkust üles näitasid. Palju rohkem oli neid, kes mulle kaasa tundsid ja mind abistasid, ja nende hulka kuulusid küll pigem vaesed kui rikkad! Isegi tolleaegsed algkoolilapsed.

Kogu võim nõukogudele!

Milleni see loosung võib viia, seda näitab ilmekalt alljärgnev lugu.

Aeg: ¡949. aasta 21. jaanuari õhtu. Koht: Mõniste raudteejaama asula, eestiaegse kaupmehe Eomoisi maja. kus elas veel tema naine Salme koos oma laste, seitsmeaastase Tiiu ja kolmese Hennuga. Majas oli sel aja kauplus ja kaupmehe Richard Toobi tuba. Jutustab Salme Eomois, sündinud Sild. Korva talu peretütar:

"Pärast tööpäeva lõppu tulid Mõniste täitevkomitee mehed, partorg Robert Lätt. esimees Oskar Liiv, Alfred Kripp ja Julius Henning kaupmehe korterisse jooma. Hiljem sõitis hobusega minu poole tätlipoeg Arnold Ruven. kes kutsus mind onta sünnipäevale Arnold viibis minu pool mitu tundi, ta oli veidi viina võtnud ja jäi voodiäärel istudes tukkuma. Äkki tungisid minu korterisse Liiv ja Kripp. mõlemad purjus. Partorg oli nende hulgast juba lahkunud. Liiv ja Kripp tormasid Arnoldile kallale, karjudes: "Teeme bandiidi vagaseks!" Arnold tõmmati põrandale maha ja hakati teda peksma. Hüüdsin appi. haarasin oma lapsed käekõrvale ja põgenesin koridori. Liiv tormas mulle järele ja lõi mu näo veriseks, ma ei saanud oma nägu kaitsta, hoidsin lastel käest. Toas jätkati Arnoldi peksmist. Mul õnnestus koos lastega põgeneda trepist üles katusealusesse tuppa, kus elas Leeni Kalliver oma kahe lapse ja emaga Sealt põgenesime salaukse kaudu katuse alla varjule, tuppa jäi ainult Leeni vana ema. Minu toast oli aga vahepeal lohistatud verine ja teadvuseta Arnold kaupmehe tuppa, kus talle kaalupommiga pähe peksti Kaalupommi küljest leiti hiljem verd ja juukseid. Samal ajal olid tulnud poodi kohalikud elanikud Erich

Laas ja Eduard Madal, kes hiljem mulle lääkisid: "loobi Richardi toas lamas maas verise peaga mees. kasukas seljas. Toop ise pühkis verd scanalt. Luv hüppas ka meile kallale, Toop andis meile peaga märku lahkumiseks, läksime välja, kuid jäime lähedusse passima." Liiv kais ka üleval toas meid otsimas, et "vagaseks teha." Olime i.iitieke-.i kuiüM- „11 \ iiii. värisedes külmas) ja hirmust. Meid ei leitud."

Edasi meeste jutust:

"Arnold vinnati toast välja ja visati teele maha. kus ta külma käes teadvusele tuli. Hiljem luh Liiv talle jälle juurde ja karjus: "Kas tunned teed Matsi Juhani poole?" Arnold aga jäi lamama, peksjad katsid ta kuuscoksicua ja sõitsid Arnoldi hobusega ära — Liiv. Kripp ja Henning. viimane peksmisest küll osa ei võinud. Pärast peksjate lahkumist kandsid mõned kohalikud mehed .Arnoldi kaupluse lähedal asuvasse Pennula Kaarli majasse, sealt edasi Tiits Aivi poole varjule. Järgmisel hommikul viidi Arnold Valgamaale Kalli haiglasse kohaliku vana tohtri Ants Kadaju hoole alla. Valgast kutsuti kohale kuulus kirurg August Pobul, kes leidis, et "pea on nn puruks pekslud. et 'patsient ei talu Valka viimist". Arnold jäigi Kivile Kalli haiglasse vana tohtri hoole alla. Valgast käis teda korduvalt vaatamas kirurg Pobul ja tänu tema oskusele jäi Arnold Ruven ellu ja ka küüditamata."

Edasi jutustab jälle Salme Eomois:

"Järgmisel päeval kutsus partorg Robert Lätt mind ülekuulamisele. Ta ei küsinud midagi peksmise kohta, vaid päris: "Kust said rahvamaja toolid Toobi Richardi korterisse'.'" Vastasin: "Seda küsige temalt endalt, mina ei tea sellest asjast midagi," Selle peale venitas partorg: "Imelik perekond: mees metsas, vend vangis." Mees oli tegelikult välismaal. Järgnes kutse Võru prokuratuuri. Sealt väljus parajasti Richard Toop Küsisin temalt: "Mida sa siis nüüd rääkisid'.'" Toop vastas: "Kui oleks olnud teine aeg. oleksin ma rääkinud nii, nagu oli. nüüd rääkisin nii. nagu vaja. .. " Mina rääkisin prokurörile kõik. nagu oh. |:i see pandi kirja. 25. märtsil 1949 aastal küüditati mind koos laste ja vanematega Siberisse."

Mõniste täitevkomitee veretöö jäi karistamata. Kuul nii palju oli siiski kuulda, ei Viiru talivakolitii kaasistujate kandidaatideks üles seatud Liiv a ja Ki i|>i kohta olevat öelnud maakonna esindaja' "Ei ole sobivad."

Kui ma 1952. aasta detsembris olin ülekuulamisel Tartu hallis majas, siis küsis uurija kapten Sergei Ruljov minult: "Kas te ka nõukogudevastast propagandat tegite?" Ilmselt tahtis ta mulle paragrahv 58 lõige 10 kaela määrida. Mina vastasin: "Selleks polnud meil mingit vajadust, sest kõige mõjuvamat nõukogudevastast propagandat tegid kohalikud nõukogude võimu esindajad ise." "Mis jutt see siis nüüd on," pahandas uurija. Ma ladusin talle ette kogu loo Arnold Ruveniga ja uurija jäi vait. ei vaielnud ega kommenteerinud.

Lugu Taheva valla täitevkomiteest

Taheva valla täitevkomiteesse kuulusid 1940.-1941. aastal Rduard Kähr, Evald Kähr ja Richard Ploomipuu. Viimane oli Taheva valla algkooli õpetaja, kes kogu Eesti aja oli olnud salaja meelestatud *Eesti* Vabariigi vastu, paljundanud šapirograafil punaseid lendlehti, millest üks on mul praegugi alles. Temapidas veel 24. veebruaril 1940. aastal isamaalise kõne ja kui ta pärast juunipööret liitus kommunistidega, siis oli see meile, tema endistele õpilastele, hirmus löök.

1941. aasta juuli algul, vist 5. juulil otsustasid eelmainitud mehed põgeneda lähenevate Saksa vägede eest Venemaale. Selleks võeti Taheva valla laenutuspunktist hobune koos voorimehega, pandi vankrisse täitevkomitee relvad. Teel peatuti Hargla poes. kust võeti viina ja söödavat, siis tehti väike peatus Hargla surnuaia juures, (lks Kahludest jäi vankrit valvama, teised läksid omaste haudadele. Kohalik Hargla mees Ferdinand Sänn läks vankri juurde küsima, kuhu sõidetakse, kuid vankril olija suunas tema poole püssi. Sänn oli tugev mees ja endine kaitseliitlane. Ja niimoodi siis Taheva valla täitevkomitee lahkus takistamatult.

Möödusid nädalapäevad, sakslased olid saabunud, kohapeal oli kogu võim Omakaitse käes. kui äkki lendas põrutav uudis: tagasi on tulnud Taheva valla täitevkomitee. Mina neid ei näinud, kuid kuulsin, et nad võeti vahi alla. istusid paar päeva Taheva sanatooriumi juures kinni ja anti iile Valga politseile. Nad olevat rääkinud oma Venemaa-reisist järgmist: "Piir Irboska juures oli kinni. Üle lasti vaid sõjaväelasi ja nende perekondi. Katsusime ronida ka punaväe autodele, meid tõugati maha. relvad võeti ära ja öeldi: "Minge tagasi ja sõdige oma nõukogude võimu eest, meile ei ole paanikatekitajaid vaja.""

Hiljem jõudsid Haiglasse ka teated, et Venemaale minnes olevat meie vai laisad vägistanud ühe kai jatüdruku kuskil Tsooru kandis. Üks vägistajatest olevat ära tuntud kui Tahevas! pärit mees.

Kas metsavendadel olid juhid?

Meil kahjuks ei olnud, kuigi oleks pidanud olema. Miks siiski ei olnud? Kuigi meie hulgas oli mehi ohvitseri ja allohvitseri auastmega, ei olnud kellelgi neist kahjuks aimu partisanisõjast. Juht peab ju alluvast targem olema, et teda tunnustataks. Ka ei olnud ühelgi juhiks sobival mehel anda oma alluvaile teavet, kogemusi, relvi, varustust, süüa. Sellepärast ei olnud meie hulgas käskijaid ega keelajaid. Igaühe oma pea pidi jagama, mida teha või tegemata jätta. Ülemusi ja alluvaid meil ei olnud. Ainult haarangute ajal, surma silma ees, pöördusid kõikide pilgud selle poole, kes suutis säilitada rahu, kui oli vaja kiirelt otsustada, mida teha. kui see üks andis käsu, siis seda ka täideti vaidlematult. Kui oht oli möödas, siis oldi jälle võrdsed. Siiski oli meil mingi omavaheline kirjutamata seadus, mis keelas ilma kaaslaste teadmata ette võtta tegusid, mis võisid haarangu kaasa tuua.

Kas olite organiseeritud?

Meie kandi mehed mitte. Kartsime igasugust liitude loomist, nimekirjade koostamist, eraisikute kaasamist nn ie asjadesse, pildis tärnist ja iseäranis päevikupidamist, mis võis viia ränkade sisse kukkumisteni. Olime veendunud, et organisatsiooni on võimalik

luua paari päevaga, nagu seda tegi Omakaitse sõja alguses, kui selleks vajadus tekkis.

Side metsavendade gruppide vahel oli aga olemas, see käis isiklike tutvuste kaudu ja vajaduse korral oli võimalik mehi kokku saada mõne päevaga. Kes oli grupi sidemees, seda teised ei teadnud, ammugi mitte seda, kelle kaudu see side käis. Selles suhtes meil ka sissekukkumisi ei olnud. Ei olnud kellelgi meist taskus mingit dokumenti ja veel vähem kirjutusvahendit, kirjutamine oli meie silmis kahtlane tegu, mis võis viia hukatusse. Kõik pidi mahtuma pähe.

Kas punkris käis külalisi?

Üldiselt ei, sest me ei tahtnud ohtu seada ei end ega külalisi. Kuid 1948. aasta kevadel lihavõtte esimese püha hommikul saabus mu punkri juurde kõrgetasemeline delegatsioon algkooli lastest, kes tahtsid näha, kuidas ma ikka seal elan. Kuna külaliste tulekust mulle ette ei teatatud, siis ei olnud mul neile ka midagi suupärast pakkuda. Kõik olid mu head tuttavad ja ma kutsusin nad sisse. Tüdrukute pikad peenikesed jalakesed värisesid põnevusest, kui nad redelipulkadel alla astusid. Silmad harjusid hämarusega ja siis tulid tulevaste emmede suust küsimused voodi, magamise ja toiduvalmistamise kohta. Poisid tundsid huvi relvade ja pliidi vastu ning imestasid, kuhu on jäänud liiv, mis nii suure punkri august välja kaevati. Õnneks jäi see külaskäik teadmata neile, kes kõike pidid teadma.

Kuidas olid suhted viinaga?

Normaalsed, mul oli viina alati nii suvel kui talvel. Vajaduse korral võtsin käraka, kui tulin koju suvel läbimärjana või talvel kiilmanuna valvepostilt. Viin ei ole mu iile valitsejaks saanud tänapäevani.

Kuidas metsavennad saunas käisid?

Kui ma 1946. aasta talvel haavatuna elasin suures metsavendade grupis, siis seal tehti sauna nii: jämedast haavapakust oli õõnestatud selline mold, nagu seda mõnel pool kasutatakse tapetud sealt karva võtmisel. See mold seisis väljas punkri juures lageda taeva all. Punker köeti hästi soojaks, samaaegselt aeti keema kolmenelja-pangeline pajatäis vett. Keev vesi viidi moldi, see soojendas molli üles, lisati veel külma vett, kuni vee soojus sai paras. "Saunaline'" astus punkrist välja alasti ja istus moldi. Pea pidi ta pesema ise, muu küürisid puhtaks abilised, valades kogu aeg toobiga sooja vett mollist kehale ja hõõrusid seda nuustikuga. Nii löödi mees viie minutiga puhtaks, kuigi väljas oli -10° C. Ainult tuult ega lumesadu ei tohtinud olla. Uhtmine käis juba püstijalu sealsamas punkrist toodud paraja veega ja siis astus saunaline puhtana punkrisse sisse, kuivatama ja riidesse panema. Ei jäänud selle peale keegi haigeks, ei minagi, kuigi olin verekaotusest veel nõrk. Uksi elades hõõrusin end soojas punkris sooja vette kastetud ja väljapigistatud käsnaga alguses seebiveega, pärast puhta veega. Põrandale pesuvesi sattuda ei tohtinud. Abikaasad pesid punkris muidugi üksteist aidates, mina seisin sel ajal postil. Et meil kehtis punkris ikka eraomandus, siis teise mehe naine mind pesema ei pidanud. Suvel käidi mõnes talus leilisaunas, sel puhul oli osa mehi ikka riides ja relvade juures, kuulipilduja valmis sinna tulistamiseks, kust oht võis ligineda. Kuum päikseline ilm ja kuum vesi tegid sama puhtaks ka punkri juures.

Kuidas metsavennad sõid?

Toitlustamisel oli meil küll täielik kommunism. Igaüks tõi nii palju, kui sai, ja ei mäleta, et hiljem oleks mingit klaarimist olnud, kui palju keegi toonud või söönud. Sõime vajaduse kohaselt, sellise arvestusega, et ikka kevadeni toiduga välja tuleksime. Koos lätlastega suures punkris elades tuli aga peenike pihku. Mina olin haavatud, ei saanud kuskilt midagi, lätlaste kodudes Koivaliinas ja Däržciemas märatsesid tšekistid. Siis kehtestati küll punkris näijanorm, mida aitas oma eluga riskides leevendada Läti Leppura talu peremees Julius Lindenbergs, kes oma võimsa hobusega sõitis öösel meie heinamaa ääres asuvast valvepostist mööda, peatus hetkeks, andis teavet ja virutas toidukotid saanist tihedasse kuusevõssa, kus meil oli alatine valve. Kuigi Juhuse tegu ei tulnud ilmsiks, viidi ta ikkagi 1949. aastal Siberisse ja tema vägev talu rööviti paljaks. Ta sai siiski puhkama Koivaliina kalmistule.

Ühest toidutoojast tahan veel tulevastele põlvedele pajatada. See mees oli lätlane Zvaigzne. Ta oli 1905. aasta revolutsionäär. Talle kuulus talu kusagil Däržciema kandis, kus ta sel ajal elas, ja Läti Vabariigi ajal ka väike Cepli tellisetehas kivitee ääres. Vanal Zvaigznel oli metsas neli poega: Janis, Antons, Märtiriš ja AndrTjs. Sellepärast ta siis oligi suure läti metsavendade grupi varustaja. Nendel päevadel, kui Apes oli turupäev, sõitis ta saaniga enne valget kodunt välja "turule". Selleks puhuks, kui teda oleks teel kinni peetud ja toiduaineid leitud, oli ettekääne olemas: lähen turule müüma. Ka tema sõitis hommikuhämaras meie valvepostist mööda, ütles uudised ja viskas kuusikusse toidukotid. Kogu päeva oli ta Ape turul, ostis vajalikku nii endale kui ka meile, kuulas uudiseid ja jäi kojuminekuga jälle pimeda peale. Tagasi sõitis sama teed, tõi jälle midagi vajalikku ja värskeid uudiseid.

1946. aasta aprillis lumesulamise ajal oli meie punker Eesti—Läti piirioja ja Laandura vahelises kolmnurgas. Mõlemad ojakesed olid lumesuppi pilgeni täis, ei saanud enam sisse ega välja — toit oli otsas. Ja siis ühel päikselisel keskpäeval ilmus vana Zvaigzne jälle saaniga lõuna poole piirioja. Ojasäng oli nüüd viiskümmend meetrit lai — oja keskel vesi rinnuni! Ei olnud aega aru pidada: neli noort meest ajasid püksid maha ja sumasid poole kehani sees, lumeveest läbi, toidukotid selguja tagasi! Ei jäänud haigeks keegi: kuuma ahju juures hõõruti tuimaks muutunud jalgadele jälle elu sisse. See vana Zvaigzne oli julge mees, tšekistid oleksid ta surnuks peksnud, kui vaid oleksid aimanud, et ta meie asukohta teadis. Kõik tema pojad elasid üle Siberi vangilaagrite vaevad ja naasid kodumaale.

Eriline juhtum

See oli ühel lumerikkal talvel enne suurt küüditamist, kui mind paluti tulla koduhoidjaks! Peremees ja perenaine pidid ära sõitma |iiba päeval. Mina pidin tulema kodu- ja lapsehoidjaks siis, kui pimedaks läheb. Ei ma osanud arvata, miks just mina, kuigi kõrvaltuludes oli inimesi küll. Ja nii ma siis olingi pimeduse saabudes talumaja ukse taga. Et koerad ei lärmaks, olid nad kusagile kinni pandud. Kaheteistaastane tüdruk avas mulle ukse. Tagatoa aknad olid kõik tekkidega kinni kaetud. Sõime ja pidasime aru, mida siis leha, kui võõrad tulevad. Tüdruk pidi läbi ukse ütlema: "Vanemaid ei ole kodus, mina kedagi sisse ei lase." Kui aga ust hakatakse lõhkuma, siis pidi tüdruk ahjumüüri varju põrandale heitma, et kuulid ei tabaks ja mina pidin sissetungijad vastu võtma — automaadi ja käsigranaatidega. Olime rääkinud, uneaeg oli käes, toas pidi vaikus olema, sest "kedagi ei olnud kodus". Toas oli kaks voodit eraldi nurkades. Küsisin tüdrukult: "Kuidas me siis nüüd magama hakkame, kas tulen mina sinu voodisse või tuled sina minu liiurde?" Vastus tuli: "Mamma ütles, et mul on vara veel!" Vaevalt naeru pidades küsisin uuesti: "Aga kuidas sa ise arvad?" — "Niisama nagu mamma," tuli vastus pimedast toast. "Mammal on õigus," ütlesin mina. "tema on ikka natuke vanem kui meie." Ja nii me siis uinusime, kumbki omas voodis, kuni meid äratas koputus uksele: vanemad olid tagasi jõudnud juba tund enne valget. Veel nüüdki mõtlen tolleaegsete emade tarkusele, tütarde kuulekusele |u omaenda meeletule riskile, sest koju saabuvad vanemad olek

sid võinud oma Siberi-teed ahistada mahapõlenud talu varemeilt ja paljakäsi, kui hävituspataljon oleks tulnud haarangule.

Kohtumine kolhoosnikuga

1952. aasta kottpime okloobriöö. Mul oli vaja minna Lätimaa metsast Saru metsa. Kõik jõed olid üle kallaste, ülepääsuks ainult kaks silda: maanteesild Tursa küla juures muistsel Ihte jõel ja pikk raudteesild Mustjõel, kilomeetripikkune kõrge raudteetamm, mõlemal pool suurvesi. Risk oli suur, sildu võidi valvata ja siis oleks hukk olnud vältimatu. Liikusin ainult kuulmise järgi, näha ei olnud midagi. Kesköö l jõudsin Ihte jõe sillale, sõrm päästikul, veekohin silla all summutas muud hääled. Keset silda põrkasin kellegagi kokku, käis pehme mats, taipasin — relvi tal ei ole, ei olnud metallikola vastu minu automaati. "Mädänii" — seda vandesõna ja häält tundsin. Kolhoosnik seletas: "Leib tuli poodi alles nüüd, pätsid lõigati pooleks, et jätkuks kõigile, siin see pool pätsi nüüd on, mis ma sellest nüüd koju naisele, lastele viin, homme tööle kaasa võtan, sulle annan... " Olin masendatud. "Mulle ei ole midagi vaja," ütlesin, "mul on kartuleid küll põllul ja liha metsas. Hea, et sa ellu jäid, mul oli sõrm päästikul." Kohtusime taas kaheksateist aastat hiljem pidulauas, kolhoosi enam ei olnud, oli sovhoos. oli juba süüagi.

Kolhoos oli suutnud kolmandaks sügiseks kaotada leiva Eesti talude laudadelt. Kõik sõltus poest, ainult sealt sai leiba. Ise küpsetada ei saanud, poes leivajahu ei müüdud, see oli keelu all nagu lõhkeaine. Eestis oli sunnitöö ja kasin linnaleib, linnades tõrjuti kolhoosnikud leivasabadest välja, mis te siia tulete. Seda rääkis mulle minu Kleina.

Kuidas metsavennad suhtlesid oma emade ja naistega

El metsavendade emad ja naised olid meie vaenlastele teada, siis langesid nad ka esimestena NKVD löögi alla. Tuletagem siin veel kord meelde metsavend Karl Tähe ema ja Enn Luhtmaa naise saalust. Ei jäänud üle muud, kui tagakiustav naine pidi kolima oma piinajale eest metsa mehe juurde. Ei pääsenud terrori eest ka õed.

Metsavend Arvo Kalamehe õe võtsid NKVD ülekuulajad pihtide vahele. Süüdistati, et ta varjab oma venda, kes käib röövimas ja tapmas. Seda valet ei suutnud la välja kannatada ja ütles: "Ma olen oma vennale ise süüa andnud." Seda oligi vaja. talle anti "bandiidi abistamise eest" erinõupidamise otsusega kümme aastat!

Et metsavendade kodud olid alalise valve all, siis oli kõige õigem, kui nad katkestasid sidemed koduga, nagu mina seda tegin.

Läti metsavenna Janis Dzenis varjas end 1945.-1946. aasta talvel oma kodus naise juures. Naisel sündis laps. Et mees oli "sopis teadmata kadunuks jäänud", siis kellega? Ei olnud ühtegi "koduabilist" naise juures käimas nähtud ja NKVD tuli ühel märtsiööl "kaejatsile"! Läbiotsimine oli põhjalik, kuid Püha Vaim, kellest lapsuke sündinud, jäi leidmata. Majaustele oli selge, et külaskäik ei jää viimaseks. Järgmisel ööl ilmus pahategija oma koduse "meepoti" juurest meie punkrisse Ojaharude vahel ja seletas järgmist: "Mul oli ohu puhuks tehtud kitsas "piistijala-punker" maja vundamendi kõrvale. Olin seal sees. kui täägiga torgiti ja täägiots möödus ühelt poolt, siis teiselt poolt pead."

1949. aasta suvel varjasid end Mõniste metsades seitseteist inimest! Kõik nad olid "bandiidid", kellele peeti verist jahti. Kes nad siis olid?

Metsavend Kurt Lindenbergs oli Leppura talu noorperemees |u varjas end juba 1944. aastast petile. Ta oli ettenägelik mees ja lal oli olemas hea luure. Kui 1949. aasta 25. märtsi ööl tuldi küti duuma tema perel, oli maja tühi' Omaksed olid juba punkris van

ju leidnud. Nende "perekonnapunkris" elasid kogu suve vanaperemees ja -perenaine, noorperenaine Elme kahe väikese lapsega. Elme vend Arnold — see, kelle pea Mõniste võimumehed puruks peksid, Kurt ise ja metsavend Evald Vaas. Niisiis kaheksa hinge! Oige oli ka see, et teised metsavennad nende pere punkri täpset asukohta ei teadnud. Kurt Eindenbergsil õnnestus päästa kogu oma pere — neil jäi Siberi surmatee käimata.

Eääne pool muistset Ihte jõge suures metsas asuvas punkris elasid Kreitsbergide pere noored: Leo, Kalju ja Taimi, Kangro Aleks oma abikaasaga ja üksikud: Enn Euhtmaa, lätlane Alfons, Arvo Kalamees ja ajutise külalisena mina.

Metsavendade pruutidest

Olgugi, et suhtlemise eest metsavendadega ootas neiukesi surm ja sunnitöö Siberis, ei olnud meil pruutidest puudus. Miks see nii oli? Esiteks neiud nägid meis võitlejaid, kes ei alistunud ja nad olid ju ise ka enamikus eestimeelsed, kes ei sallinud vaenlasi. Teise põhjusena mainin tol ajal neidude seas käibel olnud kõnekäändu abiellumisvõimaluste kohta: "Sakslast ei ole, inglane ei tule, venelane on kole, komnoorele ei lähe, eestlasi on vähe!" Ja siis oligi meil valida kas üks või mitu pruuti, kes aga ei tohtinud teada, et peale tema on veel keegi.

Elu näitas, et metsavend pidi hoidma oma pruuti rohkem kui silmatera. Metsavenna pruudi olemasolust ei tohtinud teada keegi peale pruudi enda. Ei mingeid vahendajaid, kirju ega pilte, ei mingeid vihjeid ega kelkimisi metsavendade keskel —täielik saladus teiste metsavendade, nende abistajate, kohtu-uurijate, hilisemate kaasvangide ees!

Mul õnnestus oma truud kodutütart saladuses hoida kuni vangilaagrist tagasitulekuni ja tal ei tulnud käia Siberi teed. Ta oli mul ainuke kristliku moraali järgi, meie vahel oli täielik usaldus, kummagi elu oli teise kätes. Kus aga saladust ei hoitud, seal olid suured sissekukkumised ja perekondade häving.

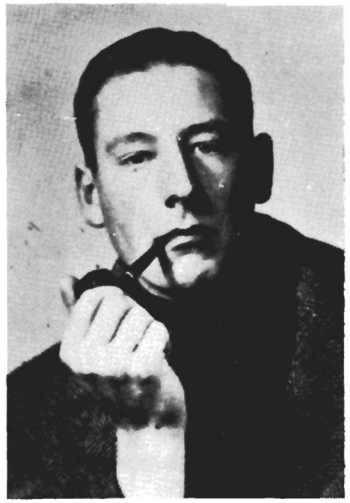

Al fred Käärmann koos abikaasa Kleinaga.

Alfred Käärmann metsavennana
1952. a.

Metsavend Robert Heeska,
kes suri Mordva vangilaagris.

Metsavend
Oskar Voogla
Mordvas (1962).

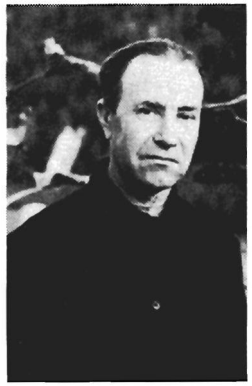

Metsavend
Johannes Rendoja
Uuralis (1957).

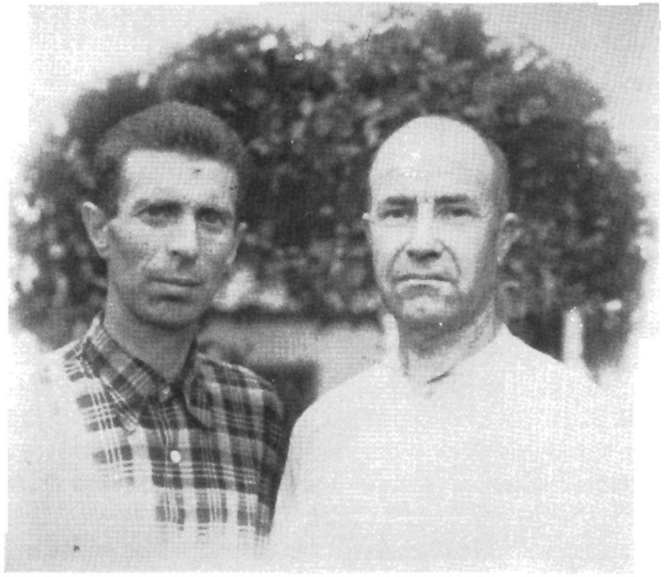

Metsavennad Edgar Pomm ja Johannes Rendoja
Mordvas.

Metsavend Eduard Holmi haud
Tapiku metsas (1977).

Kirurg Lidija Roze
1950. a. paiku.

Läti metsavend
Albert (1959).

Läti metsavend
Janis Zvaigzne
Siberis (1958).

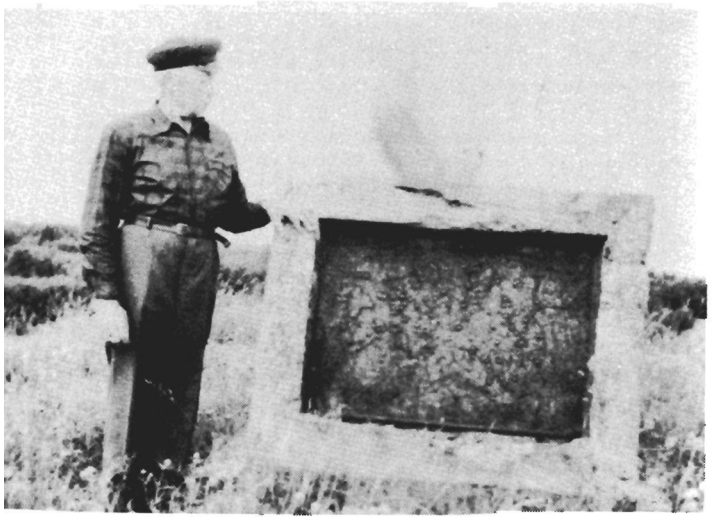

Metsavend Arnold Lindermann (1974).

Endised metsavennad Elfriide Holm (seisab), Ale peremees Jakovits ja Aino Reinumägi (1977).

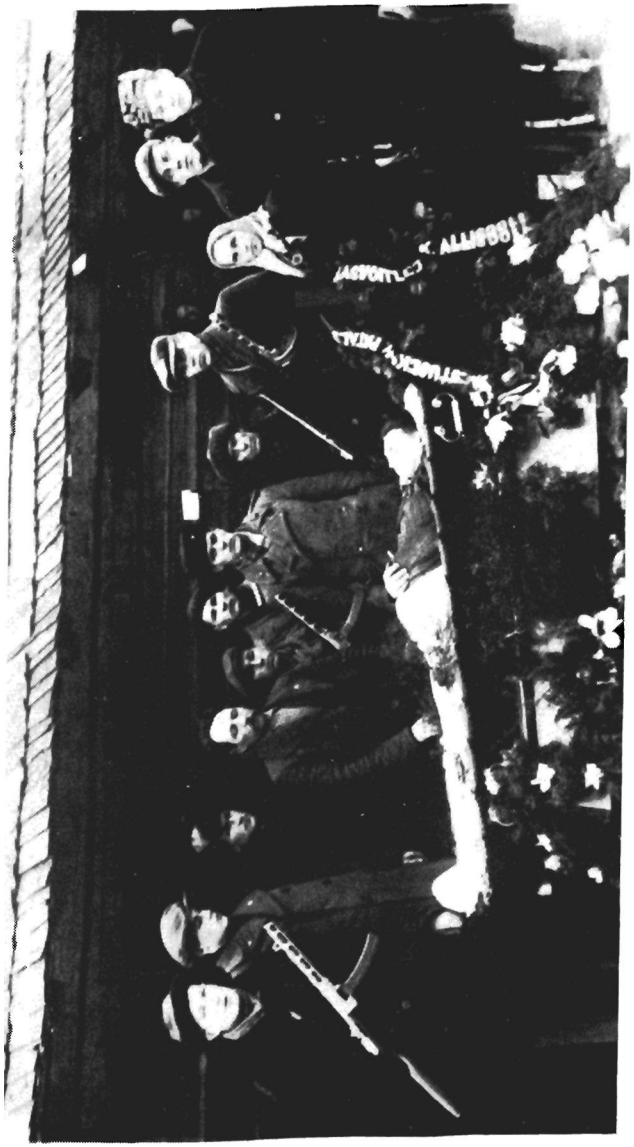

Mõniste hävituspataljoni liikme Kalju Alliksoo matused (1946).

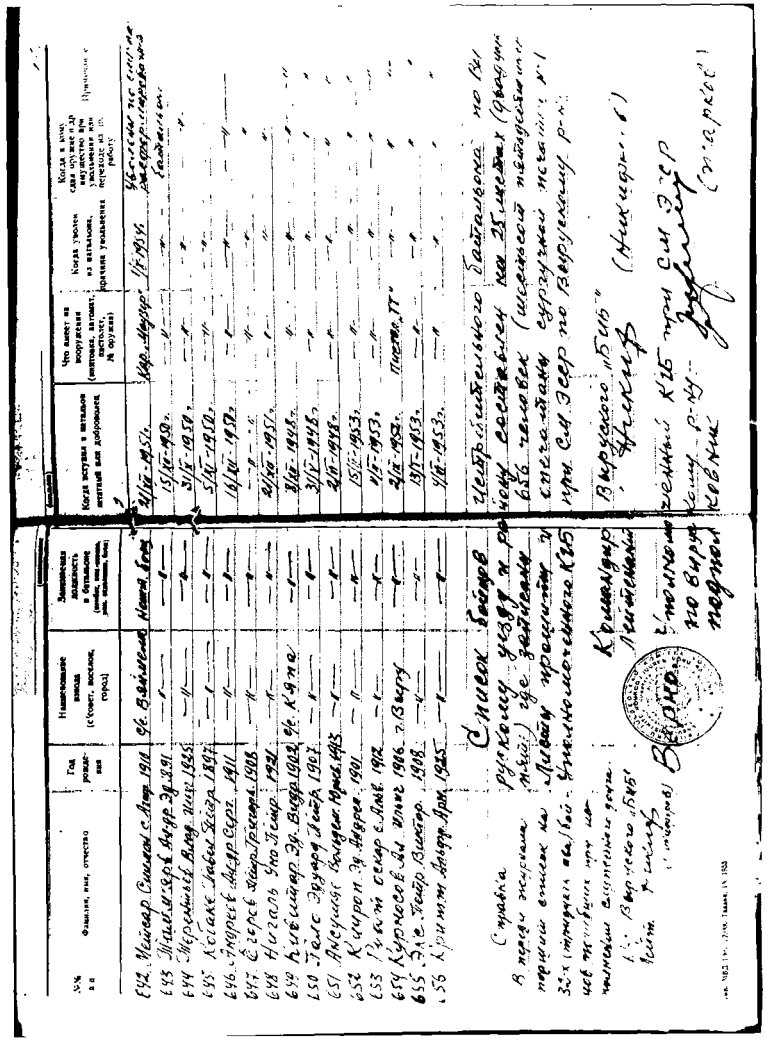

Võru hävituspataljoni liikmete nimekirja lõpuleheküg.

Rootsi turistid on külastanud minu punkrit, esitanud palju küsimusi. Kaks küsimust on aga iseloomulikud, mida eestlane ei esita: "Ja teie sõdisite koos sakslastega?" Jah, sest sakslased olid ainukesed, kes olid nõus meile relvi andma sõdimiseks inimkonna vaenlaste — eesti rahva hävitajate — vastu, samal ajal kui lääneliitlased abistasid meie mõrvareid!

"Ja mida te saavutasite oma meeletu vastupanuga?" Muistsete vabadusvõitlejate eeskujul parimad meie hulgast "surid surmates" — nad võtsid endaga varjude riiki kaasa ka mõne vaenlase! Ja meie võitlusvaim jäi elama, seda jätkasid nooremad vaimurelvaga läbi Kurjuse Impeeriumi vanglate.

Minult on küsitud: "Kuidas olete suutnud vastu pidada — kaheksa aastat metsas, viisteist aastat vangilaagris, neliteist aastat tagakiusatuna pärast vabanemist Venemaa vangilaagrist, ilma õiguseta Eestis elada, ja ülejäänud aastad, tänaseni välja?" Üksinda oleksin peagi hukkunud, kuid mul oli palju abistajaid rahvuslaste hulgast. Kõige lähem ja ohvrimeelsem oli aga eestiaegne kodutütar Kleina, kes Vaimus ja Tões mu kõrval kogu elu nii vaprasti käis, et olen siiani vastu pidanud!

Mida maksis pruudile ja abikaasale jääda truuks metsavennale? Seda loete tema oma mõtte ja käega kirjapandust:

Muistne Jõuluöö.

Oh küll oli ilus olla, Jõuluööd veel meenuta,
iialgi ei taha tulla, noorus aeg meil tagasi!
Aga, oh siis tulid valud, kannatus ja raudne rist,
kõik, mis ilmas ära talud, Jõuluöösel nutsin vist.
Puhata ma tahaks ammu, elutormis väsind lind,
kodukaldal juhiks sammu, armsaks jääb mul Eesti pind.
Jumalaga kodukoppel, karjamaa ja nõmme tee,
Jumalaga oma poja, parandan sul silmavee,
Kuu ja tähed näitsid valgust jõuluöisel noorusmaal,
Uue aasta õnne algust unistuste lillemai.
Tõtta siia, kallis kaasa, jõiiluöises muinasloos,
ületame muistse aasa käsikäes ja üheskoos!
Jumalaga männisalud, jumalaga kasemets,
jumalaga hingevalud, kannatustel tuleb ots!

Need read on ta kirja pannud 1950. aastal Soo popsimajakeses — tema ristiema kodus. Tulin tema aeda jälle 1967. aasta udusel novembriööl — olin hilinenud kohtamisele viisteist aastat, kuid etteheiteid mulle ei tehtud.

Mis sai edasi? Meid kaitsnud saladuse kate oli nüüd langenud. Kavatsesime alustada oma elu. Paraku jõudsid meie kõrvu võimumeeste ütlused: "Oleksime vaid aimanud, siis... "

Esimene hoop anti minu pihta, kutsuti Taheva külanõukokku, kus miilits Laatsarus tõmbas minu passis sissckirjutustemplile risti peale, lisas sõna "annulleeritud" ja andis mulle käsu "lahkuda ENSV-st seitsmekümne kahe tunni jooksul". Oli talv. Olin ühe käega, veel nõrk, rahata ja kusagile ei olnud minna! Tänu minu vangilaagrikaaslase Oskar Voogla eestkostele nõustus Petseri lähedal elav Linamaa andma mulle sissekirjutuse oma majas. Elada polnud seal aga millestki. Pöördusin Eestisse tagasi ja ütlesin: "Sul tuleb minust loobuda, muidu tulevad õnnetused minu pärast ka sinu kaela." "Kas ma selleks olen sind viisteist aastat oodanud? Hakkad elama minu kodus ilma sissekirjutuseta, tulgu mis tuleb!"

1970. aastal sõitsime koos Tallinna, et Ülemnõukogu Presiidiumi esimehelt paluda mulle elamisluba Eestis, toetudes seadusele, mis ei luba abikaasasid lahutada. Sekretär nõudis: mis küsimuses? Saanud teada, jutule meid ei võetud, kästi minna siseministeeriumi, kus polkovnik Kurtin meile selgitas: "Abielluda võite, kuid sel juhu) peab kogu teie pere lahkuma ENSV-st!" Nii jäigi meie abielu seaduslikult vormistamata. Minule jõukohast tööd ei antud. Kodus oli tööd küllaga, raha see aga ei andnud. Hoolitsesin, et majas oleksid kuivad küttepuud ja marjad, seened. Ränk palgata ja puhkepäevadeta töö kolhoosis, väikesepalgaline töö sovhoosis asenduslüpsjana oli rikkunud minu abikaasa tervise. 1974. aasta septembris sai tal tööstaaži kolhoosis ja sovhoosis kokku kakskümmend viis aastat. Selle kohta on ta andnud hinnangu järgmise lausega oma päevikus: "Elu oli raske, üliraske. Seda suutsid eluaeg välja kannatada vaikivad tööhobused ja mina." Pensionieani oli jäänud veel kuus aastat! Oli ilmselge, et töökorraldus tolleaegse Mõniste sovhoosi karjalaudas oli tappev: hommikul pidi tõusma kell kolm. lüpsina oma lehma, ruttama jala kaks kilomeetrit eemal asuvasse lauta, kus töö kestis kella üheteistkümneni. Jälle koju. lüpsta oma lehm, kodused talitused. Kell kolm pärast lõunal pidi jälle olema sovhoosi laudas, kus löö kestis kella kümneni õhtul. Jälle ko|ti, lüpsta oma lehm — voodisse sai kesköök. Niisiis tööpäev sovhoosi laudas oli neliteist tundi! Kirja pandi aga kaheksa tundi, et oleks kooskõlas töökaitse seadusega! Iga nelja tööpäeva järel oli üks puhkepäev. Minu pealekäimisel võttis abikaasa end sovhoosist lahti ja jäi pensioni ootele. Kuid millest elada vahepealsed kuus aastat kuni pensiomlesaamiseni aastal 1980? Peres oli kolm hinge: minu abikaasa, mina ja abikaasa ema, kes sai kakskümmend rubla pensioni. Sovhoosi juhtkonnale ei meeldinud abikaasa otsus ja hoobid hakkasid tulema. Kõigepealt püüdis Mõniste sovhoosi direktor Meinhard Kuld meid majast välja ajada, et kogu maja ära müüa oma lemmikule, osakonnajuhataja Aksel Vinkile, kes elas sama maja leises otsas meiega ühise katuse all. Korter lubati meile anda sovhoosi keskuses! Vanaperenaisel olid aga eestiaegsed paberid alles, ta koputas kepiga trepiki vile ja ütles direktorile: "Niikaua kui minu silmad veel lahti on, ei saa teie siit midagi!" Ja direktor taganes, aeg ei olnud enam endine.

Järgmisel aastal, just heinaajal, tuli veel valusam hoop. Saanud kuulda, et kavatseme järgmisel päeval hakata heina tegema, haaras Aksel Vinki abikaasa Neidi kirve, kutsus "tunnistajaks" kaasa oma tütre ja kiirustas heinamaale. Seal lõhkus ta maha sovhoosi karjakopli ja meie heinamaa vahelise aia. Seitsmekümnepealine sovhoosi mullikate kari tormas lõbusalt meie heinamaale. Meie mõlemad seisime keldrimäel ja vaatasime pealt, minu abikaasal ei olnud sõnu, vaid suured pisarad voolasid. Kaitset ei olnud kusagilt loota, igal pool öeldi: "Teie ei ole sovhoosi töölised." Ja endine kolhoosi brigadir Hugo Hirjel irvitas näkku: "Minge küsige heina Harglast, kus teie poeg on tööl." Ja tõesti, mitu aastat pidime heina kerjama naaber majandist. Nii suurt võidurõõmu ei ole ma iial kellegi silmis näinud kui Neidi Vinki ja tema tütre silmis, kui nad kopliaeda lohkumast tagasi tulid!

Heinamaa äravõtmisega nurjatused veel ei lõppenud. Säru osakonna juhatajale allusid tema käsutuses olevad traktoristid ja Aksel Vink keelas neil ära meile heinaniitmise ja aiamaa harimise. Pidime võõrast vallast palkama maaharijaid. Et end ära toita, ei saanud me loobuda lehmapidamise.st. piimast saime leivaraha.

1976. aasta 10. septembril suri Palubi perenaine, minu abikaasa ema. Sovhoosi direktor Meinhard Kuld pidas meeles, ei andnud luba matuselaua tarbeks vasika ostmiseks. Sovhoosi ametiühinguleegelane Silvi Lmdenberg ei andnud matusetoetust. Ja jälle oh Palubi talu elumaja ühes otsas lein. teises varjamatu võidurõõm!

Ega mindki ära unustatud. Olin vahepeal ära tulnud Petserist ja saanud sissekirjutuse ainult kaheteistkümne kilomeetri kaugusele kodust — Lätimaale Koivaliina valda Lepuri tallu, kus elas üksik vanamees Janis Plotnieks, kes andis mulle varjupaika. Seda ei andestanud talle aga kohalik külanõukogu esimees Abelits. Kui minu majaperemees haigestus, viidi ta haiglasse, pärast terveks saamist teda aga koju enam ei lastud, vaid paigutati Alüksne linna serval asuvasse Sehlosskroga vaestemajja. Samal ajal, kui korraldasin oma naiseema matuseid, rüüstati Lepuri talu: kisti eest ära ja viidi minema kõikide tubade uksed, lõhuti küttekolded. Nii siis jäin elama elamiseks kõlbmatusse majja.

Ei unustatud mind ka Eestis. 18. veebruaril 1975. aastal olin sunnitud abi otsima Hargla haiglast. Arst Tiia Varblane võttis mind ravile raskekujulise kopsupõletikuga, hakati tegema süste. 26. veebruaril ilmus haiglasse noor Valga, miilits ja andis arstile käsu mind haiglast välja kirjutada. Pidin lahkuma haiglast poolhaigena.

1977. aasta detsembri lõpul sain ajutise töökoha Mõniste sovhoosi töökoja valvurina, käskkirja ei tehtud, tööraamatut ei antud. Palk oli kuuskümmend rubla kuus. Sellega ei olnud ma enam oma naise ülalpeetav. Ka muutus sovhoosi juhtkonna suhtumine, peale direktori ja Aksel Vinki. 1980. aasta 25. oktoobrist hakkas mu abikaasa saama pensioni kuuskümmend kaheksa rubla kuus. 1980. aasta kolmandast aprillist, pärast pikki sekeldusi, sain ka tööraamatu, kus arvestati tööstaaži 23. detsembrist 1977. Lätimaal oli aga mulle tehtud kingitus: Lepuri talu pandi põlema. Olin poolteist aastat sisse kirjutatud mahapõlenud maja vundamendile! Kuna Lätist käidi peale, siis olin sunnitud end 1980. aasta 18. novembrist Koivaliina vallast välja kirjutama. Mulle anti kaasa kaardike, millele trükitud ruudus ilutses number "26"! Mida see tähendas? Kui läksin Mõniste külanõukokku end sisse kirjutama, tõstis sekretär Antonina Pettäi kisa: "Ei, sellise numbri all saabunuid meie küll sisse ei kirjuta — peate minema Võrru!" Võru passilauas oli sama jutt. Nii ma siis jäingi "kaaluta olekusse" maaja taeva vahele! Tänu Mõniste sovhoosi uue direktori Arno Silla eestkostele ja lõputule kirjavahetusele siseministeeriumiga sain lõpuks teate: "ENSV Ministrile Nõukogu Presiidiumi otsusega 17.08.1981. a. on teil lubatud elama asuda Eesti NSV-sse, peale Tallinna linna." 18. septembril 1981. aastal kirjutati mind sisse minu abikaasa kodumajja.

Kogu eespool kirjeldatud tagakiusamine ja majanduslik pigistamine olid tapnud meie tervise. Rahulikud vanaduspäevad jäid meil nägemata. Viimse lootuskiirena olid Eesti Kongressi valimised. Abikaasa nägi sel puhul unes, et maast kasvas välja eesti rahvariietes tüdruk, kes väikeseks jäigi.

Ei jõudnud minu abikaasa ära oodata oma isatalu tagastamist. 26. septembril 1992. aastal, kui viibisin Eesti Kongressi lõpuistungil, just samal ajal, kui kongress lõpetas oma töö, varises takodukaskede alla. Ta viimased sõnad olevat olnud: "Laske mul puhata!" Tema pärjalindile said sõnad: "Isamaa ilu hoieldes, Elus ja Manalas, igavesti Sinuga."

See pilt on meie lühikestest õnnepäevadest, mis olid vürtsitatud tagakiusamisega.

Baltimaade metsavendi on süüdistatud, et me ei pidanud kinni rahvusvahelistest Genii konventsioonidest. Minu vankumatu veendumus on: kui kommunistid võtsid endale õiguse hävitada meid kõigi vahenditega, siis andsid nad ka meile õiguse vastata samaga; eesti metsavennad ei pidanud ju mingit vallutussõda, vaid kaitsesid end oma põlisel kodumaal röövmõrvarite vastu!

Ameerika Hääle" saated ja metsavennad

Need saated mõjusid hukutavalt. Sellepärast, et külma sõja propagandast heidutatud Kurjuse Impeerium kartis tõelist sõda ja kõigi tema poolt orjastatud rahvaste ülestõusu ning otsustas oma tagala puhtaks teha nendest, kes oleksid võinud kaasa aidata oma maa vabastamisele. Selleks pani Venemaa mängu kõik vahendid, et hävitada metsavendi ja nende pooldajaid, lisaks veel rahvuslikult meelestatud kooliõpilasi, haritlasi ja isegi kommuniste, keda kahtlustati oma rahva poole hoidmises.

Hukutavalt ka selle pärast, et osa metsavendi uskus "Ameerika Hääle" lubadusi, näiteks: "Varsti on Ameerikal nii palju aatomipomme, et vabastada kõik orjastatud rahvad." Ja mõned metsavendade grupid asusid laialdaselt organiseeruma, koostasid oma

mõttekaaslaste nimekirju, kaasasid eraisikuid, ning see viis lõpuks ränkade sissekukkumisteni, hävitades palju noori elusid.

Õnneks meie kandi metsavennad seda külma sõja propagandat ei uskunud ja mingeid "liite" paberil ei moodustanud — kõik oli meil peas. Kuigi hukkusime ise. jäid meie abistajad alles.

Metsavend Luhtmaa ütles: "Kui Truman istuks siin meiega koos soo peal mätta otsas, oleks tal mõne tunniga nutt lahti."

Mul on põhjendatud veendumus, et "Ameerika Hääle" ideoloogid ässitasid meelega vene tšekistc orjastatud maade rahvuslasi hävitama ja see saatanlik eesmärk õnnestus neil suurepäraselt: meid peaaegu ei ole enam.

Tšekistide grupid metsas

Pärast Kreitsbergide suurt sissekukkumist oli tšekistidel selge ülevaade meie jõududest. Saadi teada, et suuri gruppe enam ei ole, vaid üksikud mõnemehelised grupid. Meie hävitamiseks võeti kasutusele uus ja meile väga ohtlik taktika.

1952. aasta kevadel ilmusid Harglasse Hänilase majja. Saru külla Andruse koolimajja ja Lätisse Koivaliina (Gaujiena) valda "lopograafide" grupid. Igas sellises grupis oli ohvitser, kümmekaksteist meest relvadega, ka kuulipilduja *Degtjarov* igas grupis, samuti raadiojaam ja hobune vankriga. Igal hommikul suundusid need "topograafid" metsa, relvad ja raadiojaam olid peidetud vankrisse, relvad võeti välja metsa jõudes. Ohvitseril olid täpsed kaardid, mille järgi hakati üksikuid kvartaleid läbi kammima, kuid mitte järjest, vaid pisteliselt, täna siin. homme seal. See oli kõige ohtlikum. Sibi ääres kasvavad üksikud puud märgistati suure laastu äraraiumisega kohtades, mis olid läbi kammitud.

Saime nende ilmumisest kohe teada. Panime kinni oma maaaluse talvepunkri ja asusime elama Koemetsa külast edela suunas asuva soo servale tiheda männinoorendiku sisse. Seal hakkasid meie katusega kaetud voodite juurde tulema rästikud! Igapäev lõime neid mitu tükki maha. See muutis meid valvsaks, oli mingi

ebamäärane ohutunne. See kvartal oli tšekistidel juba varakevadel läbi kammitud, valged märgid sihiäärsetele puudele raiutud.

6. juuni varahommikul kella kolme paiku jõudsin oma elukohta tagasi pikalt reisilt Lätisse. Tõmbasin kummikud jalast, kuue seljast ja heitsin magama. Valvesse jäi mu kaaslane, metsavend Kangro. Tema naine hakkas väiksel plekkpliidil oasuppi keetma.

Umbes kella seitsme paiku raputas proua Kangro mind õlast ja sosistas: "Paul, sihi peal kõneldakse." Hüppasin kohe püsti, panin säärikud jalga, kuue õlgadele ja haarasin automaadi. Läksin sinnapoole, kust hääled kostsid. Ja juba tuli keegi läbi võsa tungides, noorte mändide ladvad kõikusid. Laskusin põlvele, automaat laskevalmis. Nähtavale ilmus keskmist kasvu Vene vormis mees, karabiin risti rinnal. Nähes mind. ehmus ja kogeles eesti keeles: "Tere." Võtsin tervituse vastu ja küsisin: "Mida sa siit otsid?" Vastati juba vene keeles: "Meie töötame siin." Oskasin nii palju vastata: "Vaatame, mis tööline sa oled." Selle peale haaras mees oma karabiini, mina andsin tema pihta valangu ja mees pani röökides tagasi võssa. Ja juba tulid mitmest kohast võsast automaadivalangud üle meie peade! Kangro oli samuti põlvili minu kõrval, kuid ei tulistanud. "Lase, kurat." karjusin. "Ma ei näe kedagi." "Pane sinna, kus põõsad liiguvad." Kahe automaadi tihe tuli pani vaenlased põgenema. Oli kuulda võsa raginat ja vali plekiplärts vastu puud, kui keegi põgenes kuulipildujaga. Ei saanud ka meie enam ootama jääda, kuni vaenlane end kogub. Haarasime kiirelt relvad, riided, toiduained, vooditekid — osa riideid jäi maha. Plekkpliidikeoli kuum, oasupp valmis. Tõstsime supikastruli pliidilt, valasime pliidi veega üle ja võtsime kaasa. Meie kandamid said rasked, juba poole kilomeetri järel hakkasime peitma kaasavõetud varustust.

Taandusime rahulikult, ainult paar kilomeetrit. Jõudnud iile Aruküla Räü heinamaa, jäime puhkama ja ootama, kas tullakse järele. Ei tuldud. Hiljem kuulsime, et raadio abil oli kutsutud Võrust väljajälitusgrupp. koer võtnud jäljed ja lõpuks selgunud, et kaheksateist kilomeetrit aeti taga põtru!

Siiski olime sunnitud lahkuma suurest Saru ja Karula vahelisest metsast. Asusime elama Eesti — Läti piirile, Lätimaa nurga sisse, kust piir kulgeb täisnurkselt lõuna poole Tambelse talu suunas. Ka siin Läti metsas kvartal seitsmeteistkümnenda peal olid tšekistid juba käinud. Siia piiritulba juurde jooksid kokku kahe riigi, kolme maakonna, kahe metskonna, kolme vahtkonna pi kolme

valla — Taheva, Mõniste. Koivaliina — piirid, nii tähtis koht oli see! Olime üsna piiritulba lähedal tihedas kasevõsas omaelu sisse seadnud. 2. juulil 1952. aastal pärast lõunat lahkusin sealt, et minna Harglasse toitu tooma. Suundusin üle piirisihi ja võtsin kursi otse läbi metsa.

Öösel tagasi saabudes nägin imelikku pilti: küdeva pliidi kõrval lamas vang, minu kaaslane valvas teda automaadiga ja kaaslase proua tegi süüa!

Kohe pärast minu äraminekut oli see mees tulnud meie asukohta minu jälgi pidi. Teadsime, et ta oli olnud kolhoosi esimees ja "metsa põgenenud" mingi ametialase puudujäägi pärast. Niisugust meest ei saanud usaldada. Pealegi olin oma isalt kuulnud, et sama mees laenanud temalt mütsi ja öelnud: "Siis ei tunta mind ära, kui ma Valka sõidan!" Mis kuradi jutt, nägu ju vahetada ei saa, pealegi sõitsid läbi Hargla Valka ka Mõniste inimesed!

Niisiis oli selge, et mees on metsa saadetud ülesandega. Kuulasime ta üle, ta salgas kõik maha, relva tal kaasas ei olnud, "elukoht" olevat Põlde lähedal. Mis teha, spioon ta oli! Lüüa maha ja elada edasi? Meenus, et sama mehe vana isa oli mulle, haavatule, andnud peavarju ja süüa seitse aastat tagasi! Ei tahtnud mõrva oma hingele võtta, tappa selle ausa mehe poega.

Läksime järgmisel hommikul temaga kaasa, vaatama ta elukohta. Oli kuuseokstest mingi onnike, mis vihma ei pidanud. Mantel ja seljakott, kõlbmatu püstol TT, ei mingit toiduvaru! Küsisin: "Kus toit on?" "Käin öösel koju sööma." Mees, kes on tagaotsitav, käib linna ja koju sööma! Ütlesime talle kohe ära: meie sind ei usalda, enda hulka ei võta, meie kandis ära enam oma nägu näita, kohe saad tina! Sealt tuli aga lahkuda, jälle tagasi Saru metsa. Saru Räü äärde kuusetihnikusse, kohast, kus meid varem oli rünnatud, kolm kilomeetrit lääne poole.

Augusti lõpul, ühel pärastlõunal tülitsesime mingi tühiasja pärast Kangroga. Tema abikaasa meie tülist osa ei võtnud. Äkki ta ütles: "Keegi vilistab seal" — ja näitas käega. Haarasin oma automaadi ja läksin niidu äärde vaatama. Saja meetri kaugusel, just heinamaa serval lamas vene sõdur kergekuulipilduja tagaja pidas silmas metsasihti, mis oli meie ja kõrvalkvartali vahel. Sealjuures andis ta lühikesi vilesid. Tulin tagasi, ei olnud teada, kustpoolt tulevad kammijad. Ütlesin: "Jääme siia, kui tulevad, tõmbame miini lahti ja tule peale." Kangro ei nõustunud, ütles, et läheb ära. Kuhu?

Panime kiirelt oma asjad kokku, isegi katusepapi rullisime kokku. Ja siis läksime jälle raskelt koormatuna Aruküla suunas. Ka seekord oli minu valitud suund õige — haarajad olid tulnud mööda Räü niidu äärt ida poolt, meie läksime põhja suunas. Tegemist olijaile "topograafidega". Olime sunnitud tagasi minema Lätisse. Käisime piiritulba juures endist elukohta vaatamas, olime jätnud sinna miini. See oli lõhkenud ja suur tedrekukk surma saanud.

Et "topograafidel" edu polnud, siis toodi oktoobrikuus Tõrvase tallu kaks rühma punaväelasi, kes öö bisid heinaküünis. Üks rühm käis päeval "metsa külvamas", teine rühm magas päeval ja öösel valvas metsast väljuvaid teid ja sildu jõgedel. See sügis oli väga vihmane, jõed üle kallaste, liikumine ühest metsast teise oli võimalik ainult üle sildade. Elu läks väga raskeks ja ohtlikuks. Ja see oligi mu viimane sügis vabaduses.

Sõja algus

1941. aasta 22. juunil oli Hargla kirikus leerilaste õnnistamise püha. Kamina viibisin leeripeol Saru külas Matsi talus. Kesköö paiku saabus pidumajja valla käskjalg ja alles temalt kuulsime, et on alanud sõda ja sellega seoses tuleb talumeestel viia oma hobused ülevaatusele komisjoni ette, kes võtab hobuseid sõjaväele. Järgmine pauk tuli mõne päeva pärast — üle valla käis uus kuri käsk: kõikidel tuua vallamajja ära raadioaparaadid. Ajaleheteadete järgi oli vaenlane kõikjal "suurte kaotustega tagasi löödud". Ühel hommikul kuulsime Harglas lennukimürinat; järgnesid kaks pauku Vaskpalu kohal, kaks samasugust pauku Tilga metsa kohal. Hiljem selgus, et see lennuk oli heitnud kaks pommi Vaskpallu, teised kaks Tilga metsa Kärnitulba lähedale. Ja siis ühel udusel hommikul tuli lõuna poolt lennuk kohe üle Hargla, varsti kostsid trahh-trahh... trahh-trahh — neli võimsat plahvatust, nii et kõigil majadel Harglas aknaklaasid klirisesid. Hiljem selgus, et see lennuk oli visanud kogu oma kildpommide koorma maha Tilga metsa 77. kvartali peale, nii et pommide rida oli ulatunud risti üle Hargla oja. Kokku oli kakskümmend kaks pommi ja kuusemets oli rängalt purus-

tatud. See lõi Hargla kommunistidel näod tõsiseks! Alles juuni lõpupäevil tulid taganejad, esiteks kihutasid mõned veoautod roheliste mütsidega piirivalvuritega Võru suunas. Ja siis, ühel päikselisel pealelõunal, hakkas Valga poolt kostma üha valjenevat mootorile mürinat, mis aga kuidagi kohale ei jõudnud — juba pool tundi! Läksin üles kiriku torni ja nägin, et paari kilomeetri kauguselt Kaara palust väljub rodu imelikke masinaid, mille kõrgetelt kabiinidelt peegelduvad päikesekiired. Tulin ruttu tornist alla ja pidin ootama veel tükk aega, kuni ilmusid nähtavale suured linttraktorid, mille peale olid ehitatud paari meetri kõrgused vinkelrauast kabiinid, mis olid igast küljest klaasitud! Sellised päikese käes helkivad "laevakapteni kajutid" pidid ju pakkuma vaenlase lennukitele ülinähtavat märki! Esimese traktori järel oli suurtel ratastel 8-tolhne kahuritora, pikk ja jäme nagu palk. Teise traktori järel, samuti suurtel ratastel suurtükialus, midagi suure ringi taolist, mis pidi maapinnale loetuma — ja nii tuli vaheldumisi üle saja traktori, kohutavalt mürisedes ja helkides. Lõpuks veel ilma kabiinita suured linttraktorid suurte kärudega, koormaks mürsud ilma padruniteta, iga mürsk eraldi puuliistudest kokkulöödud korvi sees. Tulid ka mõned sõidu- ja veoautod. See oli võimas paraad, mis Harglas ei peatunud.

Järgmisel päeval paraad jätkus. Valga poolt sõitsid veoautod erariides meestega, kellel püssid laskevalmis, liinibussid kirjadega esiklaasi kohal: RTga—Jelgava, RIga—Liepaja — viimse võimaluseni inimesi täis, püssid akendest väljas. Põgenes Lätimaa punane aktiiv, kokku üle neljakümne masina. Ka nemad Harglas ei peatunud — õnneks. Ülejärgmisel päeval aga tuli see lätlaste voor Võru poolt tagasi ja Valga poole, sealt Tartu peale. Neid ei olevat Vene piirist üle lastud, saadetud tagasi sõnadega: "Meile paniköö're ei ole vaja, minge tagasi ja sõdige oma nõukogude võimu eest." Piir Venemaaga oli ja jäi kinni, üle lasti ainult Vene sõjaväge ja ohvitseride perekondi, teistele jäi piir suletuks, kuni Saksa tankid selle Riia poolt tulles lahti murdsid.

2. juuli õhtul hilja käsutati kõik Taheva valla kutsealused noored poisid kokku Laanemetsa, Taheva vallamajja — ei öeldud, milleks. Alles vallamajas andis komnoorte juht Alfred Peltser kõigile kätte mobilisatsioonikäsu ja lisas suusõnaliselt: "Hakake kohe Valga poole sõitma." Olime kõik jalgratastega. Aga mitte keegi ei sõitnud Valga, vaid oma kodu poole. Alles järgmisel hommikul Mõniste—Valga rongiga sõitsime kõik Valka kui üks mees. Valgas koondati kõik kogu maakonnast kokku tulnud kutsealused — neid oli üle kolmesaja — endisesse Kaitseliidu staabi hoonesse Kungla tänav 23. Nimi pandi kirja ja siis algas tasapisi põgenemine, kusjuures kaasavõetud toidupakidki jäeti maha Kaitseliidu staabi suurde saali. Õhtuks koondati järelejäänud 190 kutsealust "Säde" maja teis-, k.«n nse saali po.a! nudiks pöetud, üles rivistatud ja rivi ees kärkis mustas mundris mees — Kukk —, nagaan peos.

Selline kutsealuste vangidena kohtlemine ei meeldinud mulle, sellepärast jätsin oma ilmumisest teatamata, läksin ööbima oma endise korteriperenaise, Mai Altini juurde, kelle mõlemad pojad teenisid Hispaanias, endises Eesti saatkonnas. Olgu öeldud, et pojad olid seal Hispaanias kõvad kutid: nad saavutasid *Reich'i* võimudelt loa, ja nende ema, vana Maieke, reisis enne venelaste tulekut Hispaaniasse, võttes kaasa vaid oma vana õmblusmasina, mille abil ta oli pojad koolitanud. Mai elas Poska tänavas. Tedre sauna vastas, Rutniku madala maja katusekambris.

4. juuli Valgas. Kutsealused olid koondatud nüüd linnakiriku kõrvale, endisesse Naiskutsekooli majja. Nende hulgas oli Jaan Pettäi, Valga poiss ja minu koolivend, kes ütles mulle: "Meile toodi juba püssid, meist tehakse hävituspataljon ja me hakkame püüdma saksa parašütiste. Mine kohe sõjakomissariaati ja teata endast, saad meie hulka." Läksin. Saretoki majas asus Valgamaa sõjakomissariaat. Tänaval seisis lahtine sõiduauto, millesse soldatid kandsid toimikute pakke. Sõjakomissar ise, teise järgu intendant David Taralenko. nii keskmist kasvu umbes neljakümneaastane mustade kräsus juustega ukraina juut, seisis ise auto juures, soldatipluusis ja pilotkas, nagaan puusal! Tundsin teda isiklikult sellest ajast, kui seisin alasti tema ja Valga juudi arstidest koosneva punaarmee kutsealuste komisjoni ees! Meil kõigil Valgamaa poistel oli seal väga piinlik seista!

Nüüd paistis sm. Taralenkol olevat piinlik ja kiire. Sain tema murest aru ja lahkusin, ikka vana Maiekese poole. Samal pärastlõunal külastas Valga linna Saksa luurelennuk, viskas Kesk tänava kohal alla kolm väikest kildpommi, millest üks kukkus Vene sõjaväeauto kõrvale, üks tühjale kohale ja kolmas Põdra kaubamaja hoovi maameeste vankrite vahele. Oli ka ohvreid, nii vene soldatite kui maarahva hulgas. Purustatud sõjaväeauto toodi Tööstuskooli hoovile. Valgamaa tolleaegse rahandusinspektori, Mõniste vallast Parmupalust pärit A. Pehlaku jutust mulle 1989. a. keva-

del: "Pärast sõda olin jälle rahandusinspektoriks Saaremaal juTaralenko oli Saaremaa sõjakomissar."

Selle luurelennuki ilmumine tekitas paanika: võimumehed panid plehku mööda Tartu maanteed, sõjavägi tuli Lätist pikas hobuvooris. vankrid koormatud, igal soldatil peale vene püssi veel kaks inglise püssi seljas — need olid pärit Läti sõjaväelaost! Soldatid püüdsid oma lisarelvi sokutada vankritele. Kogu see voor suundus Vabaduse tänavalt .laama puiesteele, kuhu jäädi peatuma.

5. juuli. Valga tänavad olid tühjad. Hommikul kella seitsme paiku väljusin Maie poolt Kungla tänavale. Kaitseliidu maja oli tühi. Maleva tänava kasarmu värava ees kiikitasidpronkslõvid, värav oli lahti, õu tühi. Kasarmu uksed-aknad lahti. Õuel maas sadulaid, nahkrakmeid. garaazis kaks sõiduautot, mõlemal puudusid parempoolsed esirattad. Kasarmu sisustus oli segi pekstud, purustatud lauad, põrandal inglise vintpüssid, purustatud kabadega, lukkudeta Oh seda õnne! Leidsin täitsa terve inglise püssi, kasti vene padruneid ja taskud toppisin täis nagaanipadruneid. Siis läksin läbi kasarmu plangus oleva ava üle Kungla tänava linnaparki. Püssi panin solgioja kaldale, murdsin peale lepaoksi, padrunid matsin pargi piirdeaia alla. Nädal hiljem oli mu püss kadunud, padrunid alles!

Ja uuesti tagasi kasarmusse. Teise korruse ruumis oli üks terve laud, millel toidujäätmeid, suur plekkpurk poolenisti täis konservkurke, ja kalli isakese kipsist pronksivärvi rinnakuju vaatamas oma alamate kätetööle. Väljusin väravast Maleva tänavale, ümber nurga minnes nägin õudusega, et Jaama puiesteel seisab sünges vaikuses pikk sõjaväekolonn ja voor. Minu kõrvale sõitis Maleva tänavalt üks tüdruk ja peatus. Meid märgati. Ütlesin tüdrukule: "Pöörame nüüd tasakesi tagasi." Jõudnud nurga taha, lisasin: "Kao nüüd kähku." Ise panin läbi aedade oma korterisse.

Tolleaegse Valga jaama kaubakontori ametniku Endel Nurmese (Neumanni) jutust mulle 1983. a. paiku:

"5. juuli lõuna ajal seisis Valga jaama ees pikk sõjaväerong. mis ei tahtnud lahkuda. Riia poolt ronge enam ei tulnud. Meie. mõned Omakaitse mehed, olime varjus Valga jaama kiitlelao aias. pussid valmis. Meie taga askeldasid koolipoisid, küsides: "Mis padruneid teile on vaja, vene või inglise, meie toome." Nägime, et valmistuti õhku laskma Riia-poolseid pööranguid. Jaamahoonest väljus komandant, jäi koos grupi ohvitseridega seisma jaama ette. Andsime kogupaugu jaamahoone klaassildi pihta, killud sadasid all seisjatele kaela, ja siis hakkas rong ära sõitma Võru poole. See oli viimane rong. Valga jaam jäi purustamata, kuid õlitsisternid küttelaos lasti põlema."

Samal päeval, kella kuue paiku õhtul, panin ka mina jalgrattal Valga linnast tulema Kaagjärve—Koikküla—Kantsijärve teed hiuristusse, kus varjusid juba mõned põgenenud kutsealused. Magasin metsas. 6. juuli hommikul kella nelja paiku kõlas hirmus plahvatus: lasti õhku Mustjõe raudsild sanatooriumi juures, tund hiljem lasti puruks Taheva jaama veetorni pumbad.

6. juuli õhtul hämaras hiilisime koju. Jõudnud Valga—Mõniste raudtee äärde, just Hargla kirikumõisa kohale, käratati äkki: "Seis! Kes tuleb?" Kinnipidajad olid kohalikud mehed, kellest ainult Mälgi talu rentnikul Voldemar Puusalul oli üheraudne jahipüss, teistel polnud midagi. Ometi olid mehed valvel ja otsustasid kaitsta oma kodusid, kui põletama tullakse. Oli parajasti võimu vaheaeg, Taheva täitevkomitee oli põgenenud, samuti ka miilits. Vene sõjavägi oli läinud.

Järgmise päeva, 7. juuli õhtul kogunes hulk mehi endise kaitseliitlase August Peedi väiketallu Harglas. Seal olid minu vend Elmar Kalmet (nii on ta eestistatud nimi). Ferdinand Sänn, Ferdinand Kokk, Paul Tamm, Artur Ploomipuu. Erich Käärmaa. noon kutsealuseid — ka mina. Arutati olukorda. Stalini hävitamiskäsku, ja otsustati hävituspataljonile vastu hakata, luua Omakaitse Samal õhtul kutsuti Peedi Augusti poole kaks kohalikku kommunistide käsilast: Arvo Rannula ja Peeter Undrits. Mõlemad kuulati üle, hoiatati ja võeti allkiri, et nad enam eesti rahva vastu ei tegutse ja lasti koju. Nagu hiljem selgus, Rannula võttis õppust, Undritsast sai pärast sõda hävituspataljoni mees ja elukutseline pealekaebaja.

8. juulil kogunesid Hargla ja Taheva sanatooriumis elavad < imakaitse mehed Putida soo peale raudteele, kus seisis kitsaröö pmeline rong, mille olid sinna peitnud Taheva jaama raudteelased. Aur köeti üles. sinimustvalge lipp tõmmati vagunikatusele ja sõideti Mõnistesse, sealt edasi Hopa linna, kus olid juba sakslased. Tänu Taheva sanatooriumi ametniku Jaagori saksa keelele ja kontoriametniku, endise leitnandi August Vellomäe palvele andsid sakslased endisest Läti sõjaväelaost Taheva valla omakaitsele kaks Leuv.v-kuulipildujat. Üks neist viidi sanatooriumi, teme seisis kaks aastat meie kodus kapi taga koos kolme laetud kettaga. Vaja neid ei läinud, sest hävituspataljoni retked Haiglasse ei ulatunud.

Taheva valla Omakaitse meestele anti 8. juulil välja ka vihikulehesuurused tunnistused: ühel küljel tekst eesti, teisel saksa keeles. Tekst oli järgmine:

Selle tunnistuse omanik. . . . . .kuulub Taheva valla Omakaitse kompaniisse ja omab õigust kanda igasuguseid tulirelvi. Omakaitse ülesandeks on ühine võitlus bolševismi vastu ja Saksa armee abistamine Eestimaa vabastamisel.

Tahevas; 8. juulil 1941. a. Leitnant August Vellomäe

'Taheva valla Omakaitse komp. ülem

Ja teisel küljel saksakeelne tekst:

Zeugnis. Der Inhaber dieses Zeugnisses. . . . . .ist Mitglied des Selbstschutzes Gemeinde Taheva und hat das Recht verschiedene Schußwaffen zu tragen. Der Auftrag des Selbstschuz.es ist gemeinsame Kampf gegen Bolschewismus und mitzuhelfen der Deutschen Armee Befreiung Estlands.

Taheva. 8. Juli 1941.

Leutnant August Vellomäe

Kommandeur des Selbstschulz.es der Gemeinde Taheva

Läks veel paar päeva, enne kui tulid esimesed sakslased — luuresalk jalgratastel, neid ma ei näinudki. Mäletan ühte pühapäeva: seisin Omakaitse staabi ees postil, tulid saksa *Luftwaffe* mehed, kes auto pealt rasket sidekaablit lahti kerisid, paar-kolm meest olid jala, need panid kaabli teeservale, kaevasid maasse, kus vaja. Ja imelik, mitte ükski saksa sõdur ei võtnud minult püssi ära ega kontrollinud minu dokumente — kas mul ikka on õigus relva kanda! Paistab, et nad olid hästi teadlikud, kes me oleme ja teadsid isegi seda, et kolmevärviline lindike rinnas on meie rahvusvärvid. Ja kogu Saksa okupatsiooni kestel ei olnud juhust, et mind oleks kontrollitud, kui ma relvaga liikusin. Kogu võim valdades oli Omakaitse ja eestiaegse vallavalitsuse käes. Sakslased end kuigipalju kohalikku ellu ei seganud. Ainult linnades olid *Eeldkomniandatur'kl* ja väikesed garnisonid. Esimestel Saksa okupatsiooni päevadel ilmusid Valga tänavatele kolmes keeles sildid: "Wer plündert — wird erschossen! Kes röövib — lastakse maha! Kto gral.nl - budet rasstrelen!" See hoiatus käis kõikide kohta. Ja ei röövitud ka. Saksa vägede kohalejõudmist võeti vastu kergendustundega, kadus hirm ja inimesed asusid oma igapäevase töö juurde.

Taheva valla Omakaitse mingit omakohut endiste punaste tegelaste kallal toime ei pannud. Vangistati küll täitevkomitee tegelased vennad Eduard ja Evald Kähr, Richard Ploomipuu ja komsorg Peltser. Ka Peeter Undrits istus üle aasta kinni, kuid vabastati süütõendite puudusel. Ei teatud, et Undrits oli üks endise vallavanema Jaan Saare vangistajatest, vallavanema omaksed ei julgenud tõtt öelda. Ühe pealtnägija, taluperenaise suu läks lahti alles 1988. aastal. Nii tõhus oli terror!

Elu Saksa okupatsiooni alguses oli Harglas rahulik: sõda käis kuskil kaugel Peipsi taga, sakslasi Harglas ei olnud. Vist 1941. aasta lõpul Omakaitse peaaegu likvideeriti. Jäeti kogu Taheva valla kohta ainult viiskümmend meest, uute käelintidega "Hilfspolizei" ja uute tunnistustega. Kuid juba järgmisel, 1942. aasta suvel tulid kollased käelindid musta trükiga "Selbstschutz" ja taas uued tunnistused, Tallinnas loodi Omakaitse Peavalitsus, maakonnalinnades staabid. Ja elu kulges oma rada — peaaegu nagu rahu ajal. Ainult poed olid tühjad. Linnaelanikele ja osale maaelanikest, nendele, kes ei olnud talupidajad, anti toidukaardid. Ka kooliõpilased, kes talvel olid linnas koolis, said toidukaardid ja üle kaheksateistkümne aasta vanadele koolipoistele isegi suitsutalongid. Ka mina ostsin suitsud väljaja nende vastu vahetasin endale välitelefoniaparaadi!

Millega tegeles siis Taheva valla Omakaitse? Kuni 1941. aasta talve tulekuni öise patrullteenistusega Valga—Võru maanteel. Talveks valve lõpetati. Relvi oli vähe, sakslased meile peaaegu midagi ei andnud. Hargla meestel oli ainult üks kuulipilduja, minul isiklik lühendatud rauaga vene vintpüss. Taheva jaamaülemalt Hornilt saadi veel üks vene ja üks *Winchester'}* vintpüss, need oli ta ettenägelikult peitnud juba Vabadussõja ajal Taheva jaamahoone pööningule, kus nad oma tundi ootasid. Omakaitse mehed hakkasid ise relvi muretsema Pihkvas teenivate politseipataljoni meeste käest puskari ja peki eest!

1942. aasta suveks leiti Taheva Omakaitsele tegevus Valga—Võru vahelisel raudteel asuva Kanala Mürgi raudteesilla valvamisel. Seal oli alati kolmemeheline vahtkond, kakskümmend neh tundi järjest. Selleks andsid sakslased ka mõned vene vintpüssid, muidugi Valgamaa Omakaitse staabi kaudu. Taheva valla piires mingeid sõjalise tähtsusega objekte ei olnud, sest Mustjõe raudsild Koivaliina teel oli juba venelaste poolt taganemisel õhku las-

tud ja kitsarööpmelisel Valga—Gulbene raudteel mingeid sõjalisi vedusid ei olnud.

Ei olnud Harglas, Tahevas ega Mõnistes ka Saksa väeosi. Alles 1943. aasta kevade! asusid Harglasse, Saru külla ja Mõnistesse mõned Saksa tagalaüksused, kes tegelesid küttepuude ja punkriehitusmaterjali varumisega rindeväeosade tarbeks.

Harglasse asus ühe Novgorodi lähistel võitleva Saksa rügemendi .S7fl/;7/?z-kompanii. Selle ülem hauptmann Armenhand asus korterisse Hargla apteekrimajja, veltveebli elukohta ei mäleta, kantselei asus suvekuudel endise kohaliku kaupmehe Villem Prantsu majas, seal olid kaks kirjutajat — Alfred ja Herbert. Siis oli veel üks Fritzu-nimeline joomakõri, kes alatasa *Ziindapp-mootorrdttagu* ringi virutas, vist allohvitser. Poes, Läätsapool kiriku ja kõrtsi vahelises majas oli korteris veoautojuht ja tema ''WM" märgiga masin seisis õues. Hargla kirikumõisas oli korteris paarkümmend soldatit. Samas kõrval asuvas nn. leerimajas ja kirikumõisa küünis oli ladu. Hargla rahvamaja oli täielikult sakslaste valduses, õuel nende väliköök. Vaestemaja juures asuv sepikoda samuti — sinna paigutati suured tõrred nahkade parkimiseks. Peeti ka sigu.

Selle majanduskompanii ülesandeks oli punkriehitusmaterjali varumine Saru palust, mõlemalt poolt maanteed raiuti maha hulk noort metsa. Kogu see materjal veeti väikesel vagonettraudteel, mille lülid plekist stantsitud liipritel kergesti ümbertõstetavad olid, meie kitsarööpmelise raudtee äärde. Sealt rongiga Valka, kus laaditi ümber laiarööpmelisele ja viidi kusagile Venemaa rindele. Tööjõuks oli toodud kohale kusagilt Venemaalt umbes 120 sunduslikult värvatud noort meest, kes vahetusid iga kolme kuu tagant. Need mehed ei olnud vangid meie mõistes, kuigi nad olid valve all. Toit oli neil sama mis sakslastel. Väliköögi juures olid kartulikoorijateks Hargla popside naised. Neil poolvangidel olid erariided seljas, kirjavahetus kodustega käis Saksa *Feldposfx* kaudu. Metsatööle käisid nad vist kitsarööpmelise rongiga, saatjateks ja tööjuhtideks metsas olid vaid viis saksa sõdurit. Korteris olid nad Hargla rahvamaja suures saalis. Seal olid nad juba kõva valve all, külasse hulkuma neid ei lastud. Lõunasöök saadeti neile metsa Hargla talumeeste hobustega. Minagi käisin kord isa eest meie hobusega neile suppi ja leiba viimas. Supp oh suures neljakandilises messingist püssirohukannus, mis oli pärit Maginot' liinilt. Sakslased sõid ise ka sama suppi. Metsas ei olnud Venemaa kombe kohaseid vahitorne, verekoeri ega *zapretiiaju :ona'*. Ei olnud kapõgenemisi ega mahalaskmisi. Metsas töötati kahemehesaagide ja kirvestega.

1943. a. hilissügisel olukord muutus. Poolvangidest töölised saadeti ära, sakslased jäid. Venemaalt hakati Valga kaudu Harglasse vedama igasugust rämpsu, muud nimetust sellele anda ei saa. Mingi kolhoosielektrijaama väike lokomobiil, kokkukeritud liinijuhtmed, linttraktor *Stalinets,* mille hooratta sees olid augud kangiga käivitamiseks, põllutööriistu, lava-akende raame ja seamolde! Viimase kahe nimetuse kohta ütles kohalik elanik ja Esimesest maailmasõjast osavõtnu rätsep Parm: "Sakslanõ om säärane kurat, kiä veda ärä kõik, mis kabla pääl püüsüs!" Oige see oli, sest sellise rämpsu veoks raudteele ja Taheva jaamast Harglasse kulutati ju palju bensiini, millest rindel oli puudusi

Samal ajal vedasid sakslased Eestisse ka sõjapõgenikke Peipsi ja Pihkva tagant. Peamiselt naisi ja lapsi, viimaste hulgas hulk poisikesi, ka vanemaid mehi. Oli eestlasi ja venelasi. Meie naabrinaise, Utra Mari juurde sai korterisse venelane, umbes viiekümneaastane elektrijaama masinist oma emaga. Suur hulk põgenikke paigutati aga Saru ja Mõniste suurtesse taludesse. Nendele põgenikele kehtestati sama toidunorm, mis oli määratud meie maarahvale, kes ei olnud talupidajad. Peale selle käisid töövõimelised veel meie taludes tööl, mille eest neile tasuti toiduainetega. Nad kõik olid tänulikud selle eest, et said ära sõja jalust ja pääsesid näljast. Olid tänulikud niikaua, kuni sakslased veel siin olid. Pärast rindejoone üleminekut ja omade saabumist kerkis nende seast esile eesti rahvale vaenulik viies kolonn. Nendest, endistest põgenikest, said NKVD silmad ja kõrvad, oskasid nad ju kõik vene keelt, olid kohapeal elanud aasta, tundsid ja teadsid kõiki meie külainimesi. Ei kuulnud, et Hargla rahval oleks nendega mingeid pahandusi olnud, sest Harglas pii neid vaid üksikuid. Sarus oli aga teine lugu. Saru taludes elavatest sõjapõgenikest-poisikestest said üleöö "hävituspataljoni võitlejad"! Näiteks Bogdanovatest, Surikovidest; mäletatakse hävituspataljoni mehi Kironeni, Pettaid; Palu metsavahti, Venemaa eestlast Rokkat, tšekist Kodust Karulast.

Mõned näited.

Peede talu peremehel Osvald Pail tuli vene poisikestega mingi pahandus, ja kui peremees laupäeval sauna ahju küdema pani. kolas plahvatus ja saun põles maha. miin oli löönud kiitleva ahju laiali.

Posu talu perenaise, Saksa-aegse vallavanema abikaasa Hlfriide-Marie Pallo jutust:

"Meie pool korteris vili üksik vene naisterahvas. Kui Vardi oli kinni viidud, siis hakkas see põgenik omavolitsema, võttis meie kuurist puid. isegi mu loomade eest sööda oma loomale, võttis ära mu lauaja sahtlist leitud minu noorepõlve kirjad, viis julgeolekusse, kus ta alati käis.. " Kaevata ei olnud kellelegi!

Palubi talu perenaine Anna Konti rääkis;

"Meie majja pandi sakslaste käsul korterisse vene abielupaar, kellel oli täiskasvanud poeg. Kui sõjaliin üle läks, võeti ka nende poeg Vene väkke. Pärast seda. samal sügisel, suri Fduartl, minu mees. Nüüd hakkasid sõjapõgenikud oma võimu näitama, tahtsid kogu maja iile võtta, mind tütrega hoopis välja ajada. Õnneks oh meil miilitsaks endine Venemaalt juba Kesti ajal opteerunud eest lane Alfred Prants, kelle naine Roosi oli minu noorepõlvesõbranna. Tapsime kimbukese, tegin head toidud, muretsesin viinad ja läksin sõbrannale külla. Rääkisin ka oma mure ära. Prants lubas asja vaadata. Ma ei tea. mida Prants meie venelastele rääkis, kuid meid jäeti nüüd rahule. Järgmisel suvel läksid meie venelased oma kodumaale. Viisin ise oma hobusega nende kolu Võru jaama. Ahi selles toas. kus venelased elasid, oli nii ära lõhutud, et setla enam kütta ei saanud"

Nende põgenike hulgas oli suuiem jagu eesti rahvusest perekondi. Sakslased ei teadnud aimatagi, et nad selliste põgenike Eestisse toomisega meile karuteene osutusid. Peipsi-tagune oh ju endine piiritsoon ja selle elanikke olid NKVD lugematuid kordi kontrollinud ja sõelunud, kõik vähegi kahtlased olid vangistatud nende perekonnad küüditatud, järele jäetud ainult absoluutselt uitavad. Sellepärast siis saidki nendest '"põgenikest" kohe uusmaa saajad, uue võimu käsilased ja hävituspataljoni võitlejad, viimas test oli tuntumaid "Saru laenutuspunkti grupp".

Hävituspataljoni astunud sõjapogenikesl poisikesed enam töö. ei teinud, vaid nad hakkasid Mõniste taludes haarangutel käims koos kohalikest eestlastest hävituspataljoni meeste ja Võrust tui nud tšekistidega. la setla ametlikult, kusjuures neile jäi ikka mula gi näppu, km nad meie talusid puistasid Neid ei keelatud, olid nad ju ometi "uue võimu toed bundiitidevastases võitluses"! Eraviisi liselt. omal akatusel hakkasid nad aua vargile ja isegi röövima.

1945. aasta pimedal sügisööl ärkasid Matsimäe metsavahitalu elanikud ägeda koerahaukumise peale, mis kostis lauda poolt. Oli selge, et seal on vttrgad. Vaatama minna keegi ei julgenud. Metsavahi nooremal, alaealisel pojal Alfredil aga oli Vene raketipüstolist ja automaadi rauast meisterdatud laskeriist, millega sai pauku teha. Ta tulistaski õhkuja vargad põgenesid. Järgmisel päeval aga ilmus kohale hävituspataljon, ja juba ametlikult. Nõuti, et antaks ära relv, "millega öösel tulistati". Siis oli ka selge, kes olid vargad. Ei aidanud mingid seletused, et hirmutati vargaid. Alfred Pehk pidi oma relva ära andma. Ta vangistati, aastaid viibis ta Venemaa vangilaagrites, kus haigestus tuberkuloosi, vabastati lootusetult haigena ja suri 1950. aastal.

Haarangutest Saksa okupatsiooni ajal

Kuni 1943. aasta suveni ei olnud meie kandis midagi kuulda vene partisanidest. Ühel augustikuu päeval tuli Hargla Omakaitsele käsk olla kohe valmis väljasõiduks. Kohalike sakslaste veoauto viis meid Koikküllа Lepa pällu. Mehed seati piki suurt maanteed vaatega põhja suunas paigale, silmside kaugusele, sest meid oli vähe ja kõigil ei olnud relvagi. Pidasime ainult seda silmas, kas tee ületajaid on. Möödus mõni tund, kui piki teed sõitsid Valga Omakaitse ohvitserid lahtises sõiduautos. Anti korraldus haarang lõpetada, sest vene partisanid olevat jõudnud juba põgeneda üle Koiva jõe Lätimaa metsadesse. Asjast endast kuulsin vaid järgmist: ühel õhtul hilja läinud üks kohalik naisterahvas metsavahi poole, kui sinna ilmunud metsast mõned tundmatud relvastatud mehed. Metsavaht olevat teatanud sellest Omakaitsele. Sellepärast siis ka haarang seal ümbruse metsas.

Kõik jäi vait, möödus paar nädalat: siis kuulsime, et metsa-\ahimaja ümber oli korraldatud salajane valve, millest ei teadnud isegi Omakaitse, ja kui vene partisanid tulid uuesti, võeti nad kinni. . . ja metsavaht olevat olnud nendega mestis!

Minu mäletamise järgi oli see 1943. aasta märtsis, kui õppisin veel viimast aastat Valga tööstuskoolis. Üle linna kõmas uudis, et ühel õhtul ilmunud Karula konstaabli poole mees, kes teatanud, et tema on "sealt" saadetud ja soovib alistuda. Konstaabel polnud uskunud seni, kuni mees asetanud lauale oma püstoli. Alles siis olevat konstaabel visanud võõra püstoli nurka ja haaranud oma, käsutanud võõral käed üles! Lugu oli tõesti nii, et Venemaalt oli siia saadetud endine komnoorte sekretär Lembit Kulbin koos grupi vene partisanide ja radistiga. Pärast õnnestunud maandumist astus Kulbin ühendusse omastega, kes olid elus ja terved ja olevat andnud nõu, et siin pole vene partisanidel midagi joonistada, kukuvad kohe sisse. Peale selle olevat Lembit ise saanud Venemaa õiget palet näha ja tunda ning meelt muutnud. Ka see partisanide grupp võeti kinni, vist ainult Omakaitse poolt, ilma sakslaste abita, sest ega muidu oleks tõusnud suur kära sellest, et sakslased jäid partisanide tehnilisest varustusest ja relvadest ilma! Järgnes isegi käskkiri Omakaitsele, milles oli kirjas, et "kõik vene partisanidele kuulunud tehniline varustus tuleb rikkumata üle anda Saksa sõjaväele". Olen kindel, et sel korral seda ei tehtud, sest Valga Omakaitse mehe käest ostsin ise suitsude eest vene partisanide raadiojaama akusid! Huvitav on, et Kulbini loo on nõukogude ajaloolased maha vaikinud. Kulbini saatusest olen kuulnud, et teda ei karistatud, vaid ta lahkus koos sakslastega, et mitte sattuda venelaste kätte.

Järgmise *sclmeinerei'g-d* sai Valga Omakaitse sakslaste suhtes hakkama sama, 1943. aasta sügisel. Ühel päeval ilmunud Valga politseisse üks naine ja teatanud: "Minu poole ilmus kahtlane inimene ja palus anda tema kätte minu mehe riided selle jutuga, et minu mees olevat siin, kuigi mina tean, et minu mees viidi 1941. aastal Venemaale." Politseis taibati kohe, milles asi võib olla. Rabati kinni nii teate tooja kui ka külaline. Ja siis selgus, et mees on tõesti tulnud, pealegi koos sõpradega ja nad ootavad Võrumaal Mõniste vallas Suure-Tamme lähedal popsimajas. Tegutseti kiirelt, ei informeeritud sakslasi ega Võrumaa Omakaitset, sõideti kohale ainult Valga jõududega, kes kohalikke olusid ja maastikku ei tundnud. Maja ei suudetud korralikult rõngasse võtta.

Läks paugutamiseks. Kaks meest alistusid, kolmas tulistas lauda pealt, hüppas alla ja kadus metsa. Saagi hulgas olevat olnud

ka poolteist kilo tugevatoimelist mürki nende kaevude mürgitamiseks, kust sakslased vett võtavad — nii oli jutt.

Möödusid päevad. Ühel hommikul vara pimedas läks Horsti talu noorperemees laternaga reheahju vaatama, vili oli parsil kuivamas. Niipea kui ta ukse avas. pisteti talle rehetarest püstol nina alla. Peremees ehmus, latern kukkus ja kustus. Siis pani peremees pimesi plehku, teatas Omakaitsele. Tuldi välja, rehest ei leitud kedagi ega midagi. Hakati lagedal nurmel asuvaid viljarõuke läbi otsima, ja nii olevat üks Omakaitse mees katsunud viljarõugul kõrgemat kühmu, pihku sattunud pea. Samas kõlanud pauk, mees rõugu sees olevat end ise maha lasknud. See oli kohalik mees Leho Mõltus, ta olevat siiski popsimajast põgenemisel jalast haavata saanud. See kirjeldus on kirja pandud nii, nagu ma seda kuulsin Saksa ajal. Sellest loost on kirjutatud ka ilustatud kangelaslik-patriootiline variant, kus aga olevat puudu sissekukkumise tõeline põhjus, lihtsalt loll juhus!

1943. aasta sügisel juhtus Harglas rumal lugu, mis oleks võinud selle pahanduse tekitajale väga kurvalt lõppeda. Nagu eespool kirjutasin, vedasid sakslased Venemaalt igasugust rämpsu. Ühel päeval laaditi Taheva jaamas Harglas oleva Saksa väeosa veoautole imelik "loom" — see oli väikese lennukikere kujuline, alt plekiga ülelöödud vineerist mootorsaan, mille peal oli automootor propelleriga, sabas pöördetüür. See elukas oli veaouto platvormist tublisti pikem, sellepärast seisid veoauto kastis mõlemal pool "imelooma" saksa sõdurid, kes hoidsid oma keharaskusega rõhudes mootorsaani paigal, et see iile autopära maha ei libiseks! Sõideti tasa Hargla poole. Kui auto oli jõudnud Valli talu kohale, kõlas kuskilt pauk ja kuul lõi plaksudes mootorsaani kerest läbi. just soldatite vahelt. Et sakslastel relvi kaasas ei olnud, siis auto jätkas oma teed, rohkem kuule ei tulnud. Järgmisel päeval aga võeti sakslaste nõudel Hargla Omakaitse kokku, tõlgiks kaasa kaupmees Hallas, sakslastel oli ainult allohvitser Fritz. Läksime tosina mehega Valli tallu. Seal olid kodus ainult naised, sest noorperemees Leopold Ottel oli metsavend, kes varjas end Saksa väkke värbamise eest. Sakslane Fritz koos tõlgi ja mõnede Omakaitse meestega sisenes majja. Oli kuulda: "Wo sind die Partisanen? Werhat geschossen?" Naised muidugi eitasid kõike, nemad ei olevat isegi pauku kuulnud! Mina tuppa ei läinud, vaatasin õuel ringi. Aia ääres oli maas puskarikeetmise katla kaas. sealsamas aia ääres murul helkis punase vase karva Vene padruni kest. Tallasin sel-

le oma saapaga mulla sisse ja ajasin mulda veel peale. Siis väljus kogu seltskond majast. Fritz kärkis naistele: "Lügen sie nicht. . . siitsamast aia pealt on tulistatud ja karabiinist, seda pauku ma juba tunnen... verdammt noeh mai!" Naistele muidugi tõlgiti, need jäid oma "ei tea" juurde.

Omakaitse mehed ei olnud kurjad, sest neile oli kõik juba teada, ka see. et tegemist ei olnud vene partisanidega. Eelmisel päeval oli seal metsavendade kamp puskarit teinud, end hulluks joonud, ja kui maanteel oli ilmunud nähtavale see aeglaselt liikuv "imeloom", haaranud Jaan Oinas oma Vene karabiini, toetanud selle aiale ja andnud paugu. Pärast seda muidugi põgenesid kõik Valli talust. Lõpuks Fritz sai ara, et Omakaitse mehed on kuidagi kummaliselt loiud, haaras mu palitunööbist kinni ja ütles: "Ma mõistan, et teie ei taha oma kaasmaalaste vastu minna, kuid tehke neile teatavaks, et kui kasvõi ainult üks saksa sõdur oleks siit õ>uelt kistud kuulist pihta saanud, oleksime selle talu siin maatasa teinud."

Ja nii see asi lõppeski, ilma et keegi oleks kannatanud. Kibedusega pean aga möönma, et pärast venelaste tulekut andsid mõned sellesama kamba metsavennad tunnistusi Hargla Omakaitse meeste kohta, kes seejärel Siberisse saadeti, võib-olla ka minu kohta — minu venna kohta aga kindlasti.

Oli 1944. a. veebruar. Meie, 3.-9. veebruarini mobiliseeritud noored mehed, kes Eesti väes ei olnud veel teeninud, olime korteris Tõrva rahvamajas. Ühe lõuna ajal ilmus meie juurde saali vormis eesti ohvitser ja hüüdis: "Poisid, vene partisanid on maandunud, vabatahtlikud kiiresti õuele!" Läks üldiseks sagimiseks, ka mina kiirustasin riidessepanekuga. Kui jõudsin õuele, sõitis autotäis vabatahtlikke juba ära. ülejäänuid enam ei vajatud.

Poisid saabusid tagasi hilja öösel. Nendelt siis kuulsime, et eelmisel ööl oli kuskil Jõgeveste kandis maandunud Vene lennuk grupi partisanidega, ja nii õnnetult, et alles lagendiku serval puude vahel jäi pidama vigastatud tiivaga. Nii jäid ka lendurid siia. Neid aeti taga kogu päev. Tolleaegse Tõrva politseikonstaabli Elmar Lilhmäe jutust. "Saime neist viimased kätte õhtu eel. Ka raadiojaama, mille nad jõkke olid ära uputanud, saime kätte."

Olen veendunud, et Omakaitse kiire tegutsemine hoidis ära partisanisõja Eesti pinnal, mille tagajärjel oleks kõige rohkem kannatada saanud meie talurahvas. Ja selle kinnituseks üks lugu. mille jutustas mulle hulk aastaid hiljem Virumaa Omakaitse mees, Vohnjast pärit Johannes Rendoja:

"Kui see suur vene partisanide jõuk 1944. a. talvel üle Peipsi tuli, siis oli kogu Vutimaa Omakaitse väljas. Jõudsime Mäurasaare tallu pärast seda. kui vene partisanid olid sealt lahkunud. Talurahvas oli maha tapetud, osa loomi ja koerad ka. Hobused regedega, kogu toidumoon ja osa loomi kaasa aetud. Partisanide peatuskohas, kus nad olid puhanud, nägime võigast pilti: loomad olid köiega sarv ipidi nii tugevasti puude külge seotud, et nad end liigutada ei saanud, ja siis kirvega kaelad läbi raiutud - - nii jäidki pead puude külge. Maa oli täis verd ja pooltooreid näritud lihatükke."

Kahjuks ma ei osanud temalt rohkeni päi ida. kuigi olime koos üle kümne aasta mitmes Uurali ja Mordva vangilaagris.

Metsa sees asuva LauksiMa talu peremehe Juhan Sarve jutust:

"Elu Saksa ajal oli ka meil siin keeruline. Pidime ju Omakaitsele teatama, kui midagi kahtlast märkame. Ühel päeval, umbes kuu aega enne sõjaliini jõudmist Võrumaale, tulid minu tallu kaks kahtlast meest ja nõudsid süüa. Sõid ja võtsid ülejäänu kaasa. Mina neid üles andma ei läinud. Hiljem leidsin metsa ääres olnud palgivirna tagant rohkeni kui kümne inimese lesimise asemed, nad olid seal kaua minu maja valvanud. Kui oleksin kodunt läinud teatama, oleks kogu meie pere maha tapetud."

Müts maha Juhani ees, ta ei läinud ka meid ära andma, kui me vahel pärast sõda tema pool saunas käisime: Juhan oli Vabadussõja kaasa teinud Eesti poolel.

Sõda jõuab Harglasse

1944. ,. umbes 17. augusti vaiahommikul sõitis Mõniste- Valga kitsarööpmeline reisirong Valga poole. Saru vabrikust lääne pool. Munapalu karjatee kohal avati reisirongi pihta metsas! tuli. punaväe luuresalk oli läbi metsa kohalejõudnud. Sakslastel ei olnud esialgu vastu panna kedagi. Suure kiirusega Valga haiglatest kokku võetud väike saksa sõdurite salk kohtas venelaste suuri jõude Hända surnuaia kohal. Lahingus langes üle kimme sakslase.

neist kaheksa raudtee ääres. Alles Hargla oja joonel suudeti mõni päev vastu panna. Lahingud kandusid üle Mustjõe Vaskpadu. Kohe metsa serval niidu ääres olid kuulipildujapesad, kaevikuid ei olnud. Keskpalu tee ääres oli juba kõvem vastupanu, viimane vastupanu Eesti pinnal oli Tõrvase—Alakõrtsi suure maantee joonel. Sakslaste peamine kaitseliin asus Koiva jõel. seal pandi vastu kuu aega. Vaskpalu männimets põles ära, kogu mets oli ehitatud täis venelaste punkreid, sest sealt algas pealetung üle Koiva jõe, mis nõudis nendelt aga tublisti ohvreid.

Minu sõjatee lõppes Pärnumaal Tihemetsa vallas. Metsakülas Mihkel Pärna talus. Seal panin relvad kiviaia sisse ja erariided selga, ootasin seni, kuni punaväe laviin üle läks ja siis tulin kahe päevaga koju — 120 km! Vaevu pääsesin teel kinnivõtmisest. Selle kiirmarsi tõttu oli mu jalataldade nahk lahti, vesi all; kolm nädalat käisin kodus heinaküünis põlvede peal. Minu vend Elmar oli koju jõudnud enne mind. Ta oli haavatuna põgenenud saksa laatsaretrongilt, mis pidi teda viima Saksamaale. Mu vend oli oma kojutulekust teatanud vallamajja, mina seda ei teinud, varjasin end heinaküünis. Kolmandal päeval pärast minu kojujõudmist tuli vennale käsk ilmuda Valka mobilisatsioonipunkti. Sealt ta enam tagasi ei tulnud, kuigi tal oli rinnas veel lahtine haav. Saime mõni kuu hiljem teada, et ta oli viidud koos teistega Narva ja seal vangistatud. Sellistel asjaoludel ma enam endast teatama ei läinud, vaid otsustasin end varjata. See ei olnud mobilisatsioon, vaid salajane vangistamine. Alles aastaid hiljem saime teada, et minu venna peale olid kaevanud kohalikud kõmmud Peeter Undrits, miilitsa isa vana Rõõmus ja Arnold Pinka — pärast sõda oli ta hävituspataljonis ja haarangutel osaleja.

Kes alustas minu kodukülas terrorit?

1944. a. sügisel, oktoobris tegutses meie naabri. Utra Mari majas, kus enne oli olnud Omakaitse staap, öösiti salajane seltskond. Hiilisin akna taha ja kuulsin, et seal kuulatakse üle pealekaebajaid, kirjutatakse kaebusi. Üks kaebuste koostajaist oli Mihhail Toom.

1944. a. novembris vihmauduse! päeval nägin oma kodumaja aknast Harglas, kuidas kümme vene soldatit läksid maanteed mööda Võra poole. Mõne tunni pärast tulid soldatid tagasi, nende keskel erariides mees. pea norus. Hiljem selgus, et Kalli raud- (eemajas oli vangistatud raudtee töörühma vanem Sädeme (enne nime eestistamist Stark), kes oskas vabalt eesti, läti, saksa ja vene keelt ja oli olnud mõnikord Saru vabriku juures tõlgiks, kui sakslased tahtsid vene sõjavangidele midagi selgeks tehtu mingit muud süüd ei teatud tal olevat. Maha jäi naine kolme väikse lapsega. Aasta hiljem vangistati ka tema naine Herta teistel asjaoludel. Mõlemad olid vangis üle kümne aasta, kuid tulid siiski eluga tagasi.

1944. a. detsembris, kui lumi oli juba maas. nägid Hargla elanikud järgmist pilti. Õhtu eel tuli Võru poolt imelik kolonn: ees mõned vene soldatid automaatidega, nende järel poolsada erariides vangi, igas vanuses, nooremad käeraudadega kahekaupa kokku aheldatud, vangide taga jälle soldatid, nende järel hobureed vangide pampude, soldatite ja ülematega. Kogu see seltskond pöördus Hargla kirikumõisa poole. Sinna jäädi ööbima, vangid paigutati tühja leerimajja. Hiljem saime teada, et need vangid olid pärit Lätimaalt. Alüksne ümbrusest ja et nende seas oli ka eestlasi. Et Valga—Mõniste—Gulbene raudtee oli sõja ajal purustatud, siis aeti vange jala Valka eht vene kombe kohaselt!

Selliseid vangikolonne läks 1944/45. aasta talvel mitu. Hilleni, kui ise juba Venemaa vangilaagris viibisin, küsisin Alüksne kandist pärit lätlastelt, kas nad teavad neist vangikolonnidest või on keegi neist ise nendes olnud. Ei leidnud maainustki! Mis sellest järeldub? Sõda ju veel kestis, tingimused laagrites olid kohutavad ja need inimesed lihtsalt hukkusid.

Karistussalk Taheva vallas 1945. aasta märtsis-aprillis

Uhel õhtul tuli minu poole Saksa-aegne metsavend, keda olin omal ajal mitmel korral hoiatanud haarangute eest. Nüüd tuli tema mind hoiatama. Ta teatas: "Olin täna Taheva vallamajas, kui Kändast anti telegramm, et homme tuleb sealt Haiglasse julgeoleku väesalk, kes majutatakse Hargla rahvamajja. Kast' nutnud korda

teha ja soojaks kütta." Samal ööl lahkusin kodust, läksin ühe suure talu lauda peale põhu sisse, kuhu tegin endale peidukoha.

Järgmisel päeval enne lõunat aga venis mööda Lüllemäe• — Hargla teed jalgsi umbes 50-meheline vene soldatite jõuk Hargla poole, siis paarisajameetrise vahemaaga kolm ohvitseri, portfellid käes; veel paarsada meetrit vahet ja tulid veel 70 soldatit. Imestasin, et neil ei olnud mingit hobuveokit, vahemaa on ikkagi 16 km!

Minu olukord oli ohtlik, pidin end ühele inimesele talurahva hulgast näitama. Mind mõisteti. Öösel tegime talu lauda õuel asuvasse õlekuhja uru, kuhu ma sisse pugesin, lauda õuele pandi koer ketti. Igal õhtul pimedas toodi mulle sooja toitu ja teateid. Kohe järgmisel päeval pärast saabumist oli kutsutud ülekuulamisele Saksa-aegseid metsavendi, kohalikke kommuniste ja hävituspalaljonlasi, kõiki, kes soovisid kellegi peale midagi kaevata. Tean. et sel päeval käisid ülekuulamisel Arnold Pinka, Peeter Undrits. endise miilitsa isa vana Rõõmus. Vladimir Saar. vennad August ja Mihhail Toom. Iii ole teada, kes neist kellegi peale kaebas. Võib eksimatult arvata, et kaebusi vajati juba vangistatud mitmekümne Omakaitse mehe peale. Kuid karistussalga peamine ülesanne oli leida neid, kes end varjasid. Järgnesid majade ja talude läbiotsimised, öösiti oli liikluskeeld ja sõdurid patrullisid teedel, valvasid õuedel. Otsiti läbi Liinpri taluja selle peremees, endine Tapa soomusrongi suurtükimeister Viktor Pallo vangistati. Ülekuulamised viidi läbi endises Taheva vallamajas, mis oli Hargla koolimaja lähedal — seal oli telefon käepärast.

Ülekuulamistcle loodi püssimeeste vahel ka Saksa-aegse metsavenna Edgar Kalli vanemad, kelle poeg punaväe mobilisatsioonipunkti ei ilmunud. Edgari vanemaid peksti nii rängalt, et nad oma poja kodust reheahju ehitatud punkrist välja andsid. Edgar Kail viidi vangi, ta vabanes küll mõne aasta pärast, kuid läks segaseks, kellegagi enam ei rääkinud, enda välimuse ja kodu eest ei hoolitsenud, elas lagunevas Ala-Kalli talu elumajas nii iigi paarkümmend aastal. Koolilapsed vaatasid teda kaupluse juures hirmuga |a rääkisid omavahel: '"See on see. kes Venemaal vangis segaseks läks." Võimudele ei meeldinud selline elav eksponaat ja vaene Edgar viidi vastu oma tahtmist Jämejala asutusse. Seal käis teda vahel vaatamas üks sugulane. Kalli Liide, kellele Edgar olevat ütelnud; "'Ega mul siingi no haiv ei olu. kotun oli' õks paremb." Mõni aasia pärast seda Edgar suri.

Piiriäärse läti Caune vahtkonna metsavaht Eduards Kanasts rääkis mulle Edgarist järgmise loo.

""Jätsime oma mantlid ja asjad soo äärde maha ja läksime kraavi kallast pidi sohu sisse, metsaülem, metsnik januna. Kraavi käänaku taga nägime, et purdel istub kole karvane mees ja sööb leiba, purde sisse on löödud suur puss ja selle kõrval konservipurk veega. Läksime mööda, teretasime läti, eesti, vene ja saksa keeles. Meile ei vastatud. Mees jätkas söömist. Mõtlesime, et nüüd on meie asjad küll läinud, kuid mõne tunni pärast tagasi tulles oli mees kadunud, asjad alles."

Puistamine kestis Harglas kaks nädalat. Et mind polnud keegi pärast sõttaminekut näinud, siis minu vanemaid ei pekstud, pealegi ei märganud öösiti mu koduõues valvanud soldatid midagi kahtlast.

Aprilli algul kolis karistussalk Laanemetsa, valla läänepoolsesse otsa. Seal tehti samasugust tööd. Oli kuulda vaid nii palju, et rängalt oli pekstud Laamanni-nimelist meest, kelle poeg arvati olevat metsas, poeg oli aga juba Vene vangilaagris. See suur karistusekspeditsioon oli '"puhtprofülaktiline". sõda ju veel käis. metsavendi oli palju, kuid keegi meist ei tegutsenud, seega polnud ka põhjust sellise terroriekspeditsiooni tegemiseks. Siiski näidati igaks juhuks uue võimu karmi kätt, mis inimestele hirmu silma ajas. Võimalik, et kardeti ka kokkupõrget lääneliitlastega, juhuks kui need oleksid hakanud nõudma endiste iseseisvate riikide taastamist Atlandi harta järgi, seepärast oli vaja läänemeelne elanikkond hävitada. Seda järgnevatel aastatel ka tehti, kuigi Läänest ei olnud mingit ohtu tulemas.

Kuigi karistussalk Taheva vallast lahkus, ei lõppenud sellega inimjaht, seda jätkasid nüüd kohalikud hävituspataljonlased, keda juhendasid Saksa-aegsed metsavennad Arnold Pinka Harglast ja Erich Eomois Koikküläst. Tagajärjeks olid ka mõned Koikküla metsavendade vastulöögid. Koikküläs elavale uusmaasaajale, hävituspataljoni mehele Pjotr Borissovile visati öösel tuppa käsigranaat, mis küll ei lõhkenud. Tulistati Taheva vallamaja, mille seinapalkidest hiljem kuule välja raiuti ekspertiisiks, surma küll ei saanud keegi.

Taheva valla hävituspataljon pani toime haarangu Haiglas, inetsaäärsetes taludes. Tilga talu metsa ääres asuvast küünist leiti mitme mehe magamisasemed, "tänutäheks" peksti läbi Tilga talu

perenaine Anna Lieventhal, kes aga asjast midagi ei teadnud. Tilga Anna rääkis mulle aastaid hiljem:

"Pinka Arno oli ka haarangul, kui mind peksti. Häbi võinuks tal olla, ise magas, kurat. Saksa ajal samas küünis, kas ma teda üles andma läksin!"

1945. a. oktoobri algul ründas mitmekümnemeheline metsavendade grupp päise päeva ajal Harglat. Tekkinud tulevahetuses said surma kaks hävituspataljoni meest, Arnold Pinka ja Eduard Pehk. Pealtnägijate jutu järgi olevat need metsavennad olnud võõrad. Röövitud kauplust ja apteeki.

Ja veel üks juhtum, mis langeb samasse sügisesse. Pealtnägija Osvald Peltser:

"Sõitsime veoautol Võru poole, üle kümne inimese. Kusagil metsa vahel tuli meile Võru poolt vastu veoauto ja meile anti märku peatuda.. Meie auto peale ronis noor miilits Koidu Rõõmus, ta hakkas ühe võõra mehe kallal norima: "Oled Siberi kandidaat, näita dokumendid." Mees pistis käe põue, kõlas pauk ja miilits vajus maha. Mees hüppas autokabiini katusele, sealt kapotile ja läks metsa, alles siis lasksid teises autos olnud hävituspataljoni mehed talle mõned paugud järele. Vaatasime langenu üle, kuulihaavas olid miilitsasineli rndekiud näha." Maetud Hargla kalmistule.

Karistussalk Mõniste vallas Kuutsil sügisel 1945

Meenutab Anni Sprenk:

"1941. aastal elasime Mustjõe talus Saareotsa Aadu pool. 21. juunil sõitis auto õuele, anti käsk asjad kokku panna. Vend Augustit ei olnud kodus, hakkasin hirmsasti nutma ja kisendama — mind jäeti maha. Ära viidi minu vanemad Kusta ja Katri Sprenk. Isa oli olnud Kaitseliidus. Alles pärast sõda saime teada, et vanemad lahutati, isa oli olnud vangis koos vabriku Tammega, kes tuli eluga tagasi. Isa jäi kadunuks. Ema oli viidud Omski oblastisse, olevat surnud seal pärast sõda vanadekodus.

1945. aastal elasime Mõniste mõisa pargis asuvas mõisaaegses "õunamajas", mille minu vend August korda tegi. Sügisel August vangistati ja viidi Kuutsile vallamajja, kust tal õnnestus ära põgeneda. Mind ja õde Olga aeti õunamajast välja. Asusime elama Ploomipuu Edgari majja, kes oli ka juba vangistatud.

Oktoobrikuus ilmusid meie koju Mõniste miilits Rajala, tema väikest kasvu naine — ka püssiga —, siis hävituspataljoni mehed Eedi Kikas ja Richard Ploomipuu hobusega. Mind ja mu õde Olgat käsutati kaasa minema. Läksime Noorkõivude poole, sealt käsutati kaasa õed Senta ja Aime. Meid kõiki viidi Kuutsile vallamaja vangikongi, kus olid ees juba vana Raudnagel oma naisega, Reene Kond. Alfons Visla ja Arnold Ilves. Mõniste rahvamaja saalis olid vene soldatid. Mind viidi ülekuulamisele rahvamaja teisele korrusele, kus oli pikk laud, mille ümber istus sõjaväevormis ja erariides mehi. Mind küsitles üks Venemaa eestlane, ta küsis mu venna Augusti kohta. Vastasin: "Ta on teil ju käes." Küsija lõi esiteks mulle vastu nägu, siis kiskus mul välja kaks peotäit juukseid. Seesama ülekuulaja painutas mu pea oma põlvede vahele, tõmbas mu riided seljale üles ja minu paljale alakehale hakati andma hoope nuutidega, olid ka kaablijupid, millel raudnaelad otsas. Minestasin mitu kordaja vajusin põrandale, aga mind tõmmati ikka üles ja peksti jälle. Pärast esimest peksmist viidi mind teiste juurde tagasi; sain õega kõnelda. Minu ja õe peale olid kaevanud Hilja Rõõmus ja tema vend. Pärast teist ülekuulamist pandi mind eraldi rahvamaja alumisele korrusele vasakut kätt külma ruumi. Palusin Antsla miilitsat Toome, kes tõi mulle õe käest suurräti külma kaitseks. Rahvamajas lärmasid soldatid ja valjuhääldaja, etpekstavate kisa ei kostaks. Osa peksjaid oli vormis, osa erariides. Ülekuulaja oli heledajuukseline, keskmist kasvu, ta ei sallinud, et talle otsa vaadati, virutas mulle vastu nägu kummalegi poole, nii et mul tuli silmist välja käis, ja karjus: "Mis sa minust vahid, ega sinu silmad kõige ilusamad ei ole!" Ta oli umbes 43-aastane. Vanal Raudnaglal olid hambad välja löödud, ta ei saanud enam süüa. Toitu lubati meile kodust tuua, peksja mõnitamine oli riigi poolt. Oma loomulikke tarbeid rahuldama aeti meid püssimeeste vahel lähedale põllule, mehed ja naised segamini soldatite hirnumise saatel.

Mind hoiti Kuutsil kinni poolteist nädalat, viimane ülekuulaja oli miilits Toom, temalt sain ainult ühe nuudihoobi. Minu õde Olga viidi edasi Võrru, kus ta oli kinni kuus kuud. pärast tuli mi nu juurde Jaanimäele; enam teda ei kiusatud. Vend August tuli ise

välja 1946. aastal. Jaanimäe Leida küüditati 1949-ndal, pärast seda võeti August uuesti kinni. Nägime, kui tulid püssimehed iile nurme. Vend oli hulk aastaid Venemaa vangilaagrites, tuli eluga tagasi. Minu teine vend Oskar vangistati kodutalus Hüroval, tema jäigi igavesti kadunuks, naine viie lapsega küüditati 1949. aastal. Vend Augusti peale kaebajad olid Alfred Kripp ja Kalju Sarapuu. Olga Reinhaus. sündinud Puija, rääkis mulle: "Minu meest Mihklit sunniti sinu vendade peale tunnistama."

Arvan, et see julm ülekuulaja oli Kallastelt pärit Hugo Liiv, kes 1919. a. poisikesena venelastega kaasa oli läinud. Tema õde Elli. kes elas kodukohas, oli Saru Alaveski omaniku Evald Lüütsepa naine. Saru veski peal. tööliste toas oh postkast. Paar aastat pärast peksasaamist läksin sinna posti järele. Lüülseppade pere istus parajasti söögilauas, seal oli külalisena ka Elli vend. kes istus lauas seljaga minu poole ega vaadanud Tingi. Elli hakkas vennale seletama minu kohta: "Nende pere sai ka palju kannatada, vanemad viidi ära, ise said peksa." Selle jutu peale vaatas Elli vend üle õla minu poole ja küsis: "Kas tundsite ka kedagi nendest peksjatest?" "Ei, need olid võõrad," vastasin mina. Tulin välja ja mõtlesin, kus ma küll olen teda kohanud. Ja siis jõudis mu teadvusse küsimuse mõte: "Kas tundsite ka kedagi nendest peksjatest!!!" Hugo teine õde oli Mõniste kõige julmema hävituspataljoni mehe Villemsoni naine. Hugol pidi olema Nõmmel maja ja perekond."

Jutustab Senta Noorkõiv:

"Vabadussõja ajal 1919. aasta kevadel elasime Konnuküla kõrtsis. Meie isa. Villem Noorkõiv sõdis Eesti väes. Sõjaliin oli Mustjõe pääl, põhja pool jõge Sara vallas olid Eesti väed ja Mõniste mõis oli ka eestlaste käes. Saru palus Raudsilla lähedal oli Eesti soomusrong, ka Raudsild oli juba Eesti väe käes. Lõuna pool Mustjõge Mõniste vallas võimutses Läti 13. punane kiitipolk, mille juures olid ka Eestimaalt põgenenud kohalikud kommunistid.

Enne seda. kui Eesti väed vaenlase Mõnistest välja lõid, jõudsid punased võtta Mõniste vallast hulga pantvange. Minu emapeale kaebas punastele Minna Kokk, Leo ema. et "mees on tal valges väes" Konnukiilast võeti Ella Uibo ja vanaperemees Jaan Uibo. Minu ema Miili ja mind ka, olin siis 12 aastat vana. Koju jäeti maha minu väike viieaastane õde ja kiri isale, milles oli: "Tulge meie poole iile. siis saate perekonna tagasi."

Kõige enne viidi meid Perakondu, sealt edasi Lätimaale Tsikuskisse (Cekule). Seal olid ees juba Tursa talu peremees Punt. Saag Kaarli Handu talust, Piits Saar Härbali talust, Eduard Laas Kiivaku talust. Sillaotsa talu peremees Kargaja oli kuskil mujal. Hüti talu perenaine Ann Saag oli ka kinni võetud, tema mehe Andri olid juba tapnud punaste luurajad, kes esinesid Eesti sõduritena, selle eest. et peremees nad tuppa oli kutsunud ja süüa andnud. Tsikuskis kuulas meid iile Taheva kommunist Patlep, kelle vend elas veel pärast sõda Taheval.

Siis viidi meid Laitsnas.se. kus meid kuulas iile pikk mees vene soldati sinelis, peas soldatimüts, all erariided, olevat olnud Anvelt ise! Ta teatas meile: "Olete pantvangid, vabaks ei saa enne. kui me Eestimaa ära võtame." Laitsnas oli staap ja sinna oli kokku toodud pantvange ka mujalt. Missost olid Oparid -—emaja mini —, Varstust Miili Kübar.

Edasi aeti meid jala Põtalovosse (Pihkva oli juba Eesti vägede poolt ära võetud), sealt viidi meid rongiga Novgorodi, kus paigutati vanglasse, vanglas haigestusime. viidi küll haiglasse, kus surid mitmed inimesed: Tursa Punt. Karl Saag, Eduard Laas, Hütü perenaine Ann.

Novgorodist viidi meid Staraja-Russa vanglasse, oli kohutav nälg. Rahu oli juba alla kirjutatud, kui meid Venemaal Staraja-Russa vanglas külastas noor Eesti ohvitser. Ta pahandas venelastega: "Teie hoiate pantvange sellistes tingimustes ja vanglas koos varaste ja mõrtsukatega." See aitas, meid lubati eraldi majutada. Staraja-Russas suri meie naaber, vana Jaan Uibo, meid aga viidi Troitski mõisasse, kus hakkasime kojusõiduks valmistuma.

Maikuus sõitsimegi kodu poole, 62 pantvangi, meid võeti vastu Eesli--Vene piiril Narva taga. Olime nii nälginud, et ei suutnud jalul seista. Eesti ohvitser ütles: "Istuge, istuge, küll ma teid ära loen." Meid vahetati hing hinge vastu vene sõjavangidega, ülejäänud vene vangid saadeti Eesti poole tagasi. Narvas olime karantiinis mitu nädalat. Seal külastas meid kindral Tõnisson. Mõniste jaamas oli isa meil vastas, olime vangis olnud natuke iile aasta."

Eesti Vabariigi ajast:

"Minu isale. Vabadusristi kavalerile anti maa Mõniste mõisast. 1922. aastal, endise Puuda talu maa kui asunikule. Elumaja sai valmis 1928. a. Kõikjal käis üks suur ehitamine. Eesti aja lo puks olid kõik hooned olemas, ka suur viljaküün mäe peal.

1941. a. läks sõda meist mööda. Vaidva jõel Perakonnu silla juures oli küll Mõniste Omakaitsel lahing hävituspataljoniga, see löödi põgenema ja Mõniste valla talud jäid mahu põletamata.

1944. a. august is jäid aga sakslased peatuma Vaidva jõe läänekaldale. Venelased koondusid meie Punda talu ümbrusse ja õuele. Küll püüdis meie isa. vana sõjamees, neid veenda, et koht ei ole sobiv, kuna vastaskaldalt Vereva mäe pealt on meie õuele hästi näha. Teda ei kuulatud. Vastati vaid, et "peremees ajab omakasu taga" ja kästi meil kodust lahkuda. Puhkes lahing. Vene vägi saigi meie maa peal kõvasti pihla Saksa suurtükitulest, meie suur viljaküün põles ka maha.

21. augustil 1944 said minu vanemad Pullihansi talu kööni juures surma sakslaste mürsust, see oli minu õudseim elamus, kui korjasin kokku, mis neist oli järele jäänud.

Oktoobris 1945 oli karistussalk Kuutsil; rahvamajas oli peksmine, kinnivõetud olid vallamaja kärtsus. Peale minu olid seal veel Kõnnu 1.aura ja Reene, Oigaja Anni Sprenk, Linda Rebane Pullilt. Hugo Raudnagcl Tanilalt, Mints Liiv, tema teenija, Arnold Ilves, Soo Eerike, Alfons Visla, Ida Aedla, Uibo Eeri ema, Prangli Linda. Peksa saime kõik, peale kahe. alakeha tõmmati paljaks, peksti nuutidega. Esimene küsimus oli: "Kus on bandiidid?" Nimeliselt küsiti Enn Luhtmaad ja Korva Leopoldi. Ülekuulajad olid vormis, küsiti eesti keeles, ropendab, kahtlustati suhetes metsavendadega. Veel nõuti: "Kes oli Naiskodukaitse esinaine?" Ülemus oli "kapitan". Vana Villemson peksis noort neiukest Rutiine Lindmäed. Ida Aedlat peksti poegade pärast, kes Saksa sõjaväes olid olnud. Üks poeg suri Karjalas sõjavangis, (eine (Olev) Irkutski vangilaagris. Mõned mehed viidigi seall vangi, teised said paari nädala pärast koju."

1949. aastast:

"Olime õega ka küüditamisele määratud, kuid saime põgenema. Meie kodu rööviti toiduainetest lagedaks. Lihatünn oh viidud Kuntsile, seal liha ära jagatud, tühja tünni sain hiljem Ida Aedla abiga kätte.

Pärast küüditamist tulin koju. sain vaevalt voodisse heita, kui lülid tšekistid Balunin ja Kuuse Eedi. Kogu vara oli üles kirjutatud. Maa, masinad ja loomad võeti kolhoosi, mind kui kulakut ei võetud; taheti ka majast välja ajada. Käisin võimumeeste — Balunini ja Trepi -- juures Võrus, Antslas prokuröri ja miilitsa juures, kus mulle öeldi: "Ära mine kuhugi, ela oma majas edasi." Richard Lepp oli meie loomade äraviija. Valus oli vaadata, kuidas lammas koos talledega tahtis lauta tagasi — neid löödi jalaga. Suur tõupull jäi esialgu viimata, see lõhkus üksi laudas. Esialgu olin ka kolhoositööl. Kui teised oma lõunaleiba sõid. siis läksin üksi eemale ja nutsin, sest mul ei olnud paljaksröövituid kodust midagi kaasa võtta. Lõpuks vana Henning ütles mulle: "Kõnnu Eedi ja Linnu Mari häältega otsustati "ühel häälel" sind kolhoosi mitte võtta." Läksin siis teetööliseks. Ei taha kõike oma inimeste tehtud ülekohut rääkidagi, nende laste pärast, kes pole ju oma vanemate tegudes süüdi." .

Reene Kondi jutust:

"Eesti ajal elasime Naha talu popsimajas. meie peres oli kuus last. Nelli oli juba abielus ülejõe lätlase Jaan Rudzitiga. Teised lapsed olid taludes tööl. Meil oli popsimaja juures ka 0,27 ha maad. 1940. aastal olin teenijaks Kiivaku talus Hugo Laasi juures. Peremees ei sallinud punaseid, kes olid Vabadussõja ajal tema isa, Eduard Laasi pantvangina Venemaale viinud, kus ta hukkus. Ühe! piduõhtul, kui Mõniste rahvamajas lauldi "Internatsionaali", läks Hugo Laas saalist välja. Temale pandi süüks ka kirjutust tulbale "Vene sead". 1940/41. aasta talvel viidi ta ära ja jäi igavesti kadunuks.

Mina läksin Nahale tagasi, ostsin hobuse, vedasin metsa välja, teenisin raha ja kevadel sain Naha talust 8 ha põldu kui uusmaasaaja. Kuigi sakslased tulid, ei võetud minu põllusaaki ära, peremees August Paas. Tambelse Juhuse veli, oli aus mees! Saksa ajal läksime kogu perega rentnikuks Venda tallu, mille peremees, vabriku Kuus oli 1941. aasta kevadel küüditatud kogu perega, maja oli tühjaks jäänud. Tulid jälle venelased tagasi. 1945. aasta sügisel sain kuulda, et Kuutsile on tulnud Vene sõjavägi. Tahtsin just kodust ära minna ja ise Kuutsil vaadata, milles on asi. Peebu kandist sõitis auto meie õuele ja üle välja tormas sõdurite ahelik. Ei saanud enam peitu pugeda, meie kodu puistati läbi. kisti üles ka mõned põrandalauad. Varnast, minu riiete alt leiti meie tuttava, eestiaegse sulasepoisi Robert Miguli palitu ja selle taskust paber tema sissekirjutamise kohta Lasva valda. Puistajate hulgas oli miilits Rajala ja tema naine Hilda. Minul oli sõrmes hõbesõrmus sinimustvalge peaga, selle eest sain juba kodus vastu nägu. Miilitsamutl võttis kaasa kohvri minu riietega. Koer Tipa lasti maha. olgugi et ta oh ketis. Koju jäeti ainult minu ema õelastega. Isa. mina. õde Lau

ra, õemees Jaan Siidra. meid kõiki viidi Kuntsile vallamajja kartsu. Ülekuulamisele viidi meid Mõniste rahvamaja teisele korrusele. Esimene küsimus oli: "Kus on bandiidid'.'" Ma ei teadnud. Siis tõmmati mind pingile kõhuli ja hakati peksma soldatirihmadega. Kohe esimesel ööl peksti mind kolm korda, peksjad olid erariides mehed, nende hulgas ka miilits Rájala naisevend, hüüdnimega Jtimho (Tambergi Ants Laanemetsast). Peksa said ka minu õde Laura ja tema mees, kuid vähem kui mina. Järgmisel päeval kästi mul olla teejuhiks, näidata küüne Sarapuu vahtkonna heinamaadel. Läti piiri ääres. Läksimegi grupi soldatitega, sealt ei leitud kedagi. Soldatid läksid ka üle piiri Vimba tallu, nõudsid süüa, siis tulime Kuntsile tagasi. Kolme päeva pärast said isa, õde ja õemees koju. Kuntsil olid veel Hugo Raudnagel ja tema naine, nende teenija Mints Liiv. kes laks peksust segaseks ja tahtis end üles puua. teised vangid aga takistasid teda. Üksainus kord kirjutati Kuutsil ülekuulamisprotokoll. Kuutsilt viidi meid, mind, Raudnaglad ja üks Hargla naisterahvas, Võrru, kus olime nädalapäevad vangimajas, üle enam ei kuulatud. Lubati koju minema hakata; mina ja Härgki naisterahvas panime kohe tulema. Nursis jõudis meile järele veoauto, millel paar soldatit ja saksa sõjavangid, viimased aitasid meid tintóle. Andsin neile oma toidu, mis oli järele jäänud. Auto sõitis Varstusse kartulite järele. Vaistus olid miilits Rájala ja tema naine minu hobusega, hobune anti muile tagasi.

Vahepeal, selle paari nädala kestel, mil ma kodust ära olin olnud, oli sealt äia viidud 20 m' küttepuid, vili oli pekstud ja riigile viidud. Pearöövel meie kodus oh olnud hävituspataljoni mees Villemson.

Päev pärast kojujõudmist anti mulle käsk ilmuda hobusega Kuntsile. Sealt saadeti Võrru küüti, koormaks tühi 40-liitrine piimakann ja 18-aastane hävituspataljoni poiss, mõlemad viisin Võin miilitsasse. Kodus, saunas, nähti, et mu selg oli üleni siniseks pekstud, verevalumid naha all.

Teistest: Soo Eei ike viidigi ära. tema koju ei saanud. Minu õde Eriidat. kes elas Naha pool, oli kimbutud Berki Hilda mehe pärast (see oli Evald Vaas)."

Neist, keda peksti

Arnold ilves, sünd. umbes 1920. Tema isa Oskar Ilves oli Eesti ajal Saru vabriku tööline ja sai surma tuleõnnetusel. Naine Ida ja kolm last said küll abiraha. Arnold oli sulaseks ja vabrikutööliseks, kuni Saksa ajal taheti teda sõjaväkke võtta. Ta ei läinud, vaid hakkas end varjama ja sakslastele pahandusi tegema. Tema enda jutust sai teatavaks, kuidas ta tekitas Valga- Võru maanteel Saru küla vahel teekattesse auke, nii et autod pidid tasa sõitma, öösel hüppas tagantpoolt liikuvale autole, valgustas taskulambiga autokatte alust ja kui seal sõdureid ei olnud, pildus maha kaste, millest jõud üle käis. Kui autos olid aga sõdurid, hüppas kohe maha ja kadus, enne kui need üldse midagi taipasid!

Kord ööbis sakslaste autokolonn Saru kiilas Matsi talus. Arnold oli roninud ühele presentkattega veoautole, kuid tekitanud pimedas metallikolinat. mille peale tunnimees jooksis autopära juurde ja karjus: "Du Schweinehund, komm 'raus!" Arnold oli aga tõmmanud autoküljelt pussiga presendi lõhki ja hüpanud välja, kuulid ei tabanud, sakslane ei saanud pimedas, masinaid täis õues pihta sihtida, kartis tabada omasid. Asi lõppes suure pahandusega kohalikule Omakaitsele ja ka Arnoldi pruut sai sakslastelt vastu nägu.

1943. a. oli sakslastel Saru koolimajas mingi ladu. Arnold oli ise seal koolis õppinud ja tundis ka pimesi kõiki ruume. Alalist valvet lao juures ei olnud ja Arnold, tema enda jutu järgi, olevat passinud kogu öö, kuni unine tunnimees hommikul ära läks, siis kiiresti aknast sisse ja võttis, mis kõlbas: piisse, padruneid, käsigranaate, isegi parabellumi, mille küll Omakaitse mees Osvald Henning tal hiljem käest ära võttis.

Kõik läks hästi niikaua, kui tegemist oli sakslastega, kellel polnud aega süüdlasi otsida, kohalik Omakaitse ja politsei Arnoldit ei puutunud — ta polnud ju punane.

1944. a. jõudis sõda ka Saru külla. Rinne jäi mõneks päevaks peatuma Mustjõele ja Keveli talu küünis oli punaväe padrunite la

du otse rinde taga. Sealt olevat padruneid kaduma läinud. Kahtlus langes külarahvale, neid võeti kurjalt käsile ja kui elu on ohus. siis avaneb mõnigi suu. Nii ka sellel vanamutil, keda surma ähvardusel pinniti tõlgi abil: "Kes muu see võis olla, muid selliseid meil pole." Vihased venelased läksid kohe Arnoldi kodu, Sõidase popsimaja kallale. Arnold oli tuba aegsasti peitu pugenud, majake puistati läbi ja kuigi midagi ei leitud, pisteti tuli otsa! Ja siis hakkasid kõnelema "asitõendid" — paukuma katuse sisse peidetud padrunid ja käsigranaadid! Ja ka seekord piirdus asi sellega, sõda läks üle, Arnold oli ikkagi Saksa-aegne metsavend, midagi tõestada ei suudetud ja Arnold ehitas "sõjategevuses" põlenud kodu asemele uue hurtsiku.

Sõda oli küll lõppenud, kuid rahu maa peal ei olnud. 1945. a. oktoobris, ei tea mis põhjusel, toodi ka Arnold Ilves Kuutsile karistussalga kätte. Pealtnägija jutu järgi oli Arnoldile kohe. kui ta ülekuulamisruumi sisenes, virutatud rusikaga näkku ja Arnold olevat teda löönud tšekistile virutanud vastu nii kõvasti, et see lendas tagurpidi vastu ust ja koos uksega kõrvaltuppa. Selle peale olevat Arnoldile kallale karanud nii palju tšekiste nagu mahtus ja teda olevat pekstud, kuni ta teadvuse kaotas.

Kaasvangide jutu järgi olevat Arnoldilt pressitud välja tunnistusi kohalike Omakaitse meeste kohta, kes juba ammu olid vangistatud. Arnold olevat aga keeldunud rääkimast. Ta sai veel peksa, kuid siis vabastati ja ta kadus uuesti võimude silme alt. Alles 1946. aasta külmadel päevadel saadi ta haarangul kätte oma kodu popsimaja laua alt põranda-alusest punkrilt, mille luuki kattis vaip. Järgnesid vangilaagri-aastad; et mingit süüd ei leitud, siis vabastati ta düstroofikuna ja saabus koju "kaaluta olekus". Kosus varsti, töötas hulk aastaid autojuhina ja suri uutmist nägemata.

Peeter Noorkõiv, hüüdnimega Parmu Jants. oli pärit Harglast. Eesti Vabariigi alguses pakuti talle Parmu metsavahi ametit ja sellega koos noort leske Annat, kelle mehe, endise Parmu metsavahi Fritz Kiima olid punased Vabadussõja ajal tapnud, ja ta oli maetud Marienburgi (Alüksne) ühishauda. Mais 1919 võttis Peeter Noorkõiv pakkumise vastu ja oli eluaja Karula metskonna Parmu vahtkonna metsavaht, kuni 1945. a. oktoobris NKVD karistussalklased ta oma kodust kinni võtsid ja reetur Tanilovi kaebuse põhjal Kuutsile töid. Ta olevat võtnud oinaks: "Jah, metsavennad käisid küll minu pool. küsisid süüa." Ei aidanud see. et tema vanem poeg August jäi punaväelasena Sõrve dessandis kaduma, ega

see, et tema noorem poeg Eduard oli Saksa-aegne metsavend. Parmu Jants viidi kohe Kuutsilt vangi, ta sai kümme aastat, oli selle aja ära ja tuli vangilaagrist veel eluga tagasi, kuid suri varsti.

Alfons Visla, noor kooliõpetaja Mõniste koolist sai rängalt peksa oma venna Eduardi pärast, kes end varjas mulle teadmata põhjustel, sest ta ei olnud Saksa sõjaväes ega Omakaitses. Kooliõpetajaks jäeti ta küll edasi, sest lauluõpetajat polnud kuskilt võtta.

Erich Kõivupuu, kelle kodu oli Saru karjamaa ääres metsa sees. Soo popsimajakeses. Selle tõttu teda hüütigi Soo Eeriks, sest Kõivupuu-nimelisi oli palju. Ka tema tõid karistussalklased Kuntsile, peksid mitu korda, kuni ta teadvuse kaotas, mille eest, ei ole teada, sest mees ei elanud avalikustamiseni. Tema mälestused ja laulud makilintidel sattusid naabrinaise, Veeberi Olga kätte, kes minu pärimise peale vastas, et "minult varastati need ära koos makiga". Ei usu, sest Olgal oli isakese pilt aukohal. Ka Erich viidi Kuutsilt vanglasse, sai kümme aastat, mille ka ära oli. Pärast vabanemist oli Saru vabriku saunamees. Elas Palubi ja Matsi taludes, remontis maju. Suri Konnuveere majakeses pärast seda, kui tal jalg gangreeni tõttu maha võeti, tema viimased päevad olid piinarikkad.

Koikkülast toodi Kuutsile peksmisele ka metsavend Karl Tähe isa, kelle eesnime ma ei tea. Tema vanem poeg Juhan Täht oli minu koolivend Valga tööstuskooli päevilt ja langes Saksa sõjaväes. Noorem poeg Karl oli nooruke vabatahtlik Saksa sõjaväes ja enne Eesti langemist tuli rindelt ära. Siberisse viimise eest pages metsa, elas talve üle. Vaatamata peksule oli vana Täht jäänud kindlaks: "Ei lubanud ma oma pojal minna Saksa sõjaväkke ega käskinud minna metsa! Mul temaga sidet ei oleja kodus pole ta käinud." Vana Täht lasti seekord Kuutsilt tulema —jutt oli selge ja usutav. Tema edasist saalust ma ei tea.

Harglast toodi peksmisele veel üks naine, kellest räägib Kõnnu Reene. Ma arvan, et see naine võis olla metsavend Evald Kon di naine Veera, või tema õde Enima Reinhold. kes pärast peksmisi Võrru viidi ja sealt nädal hiljem tulema lasti.

Kuutsil peksti ka Saksa- ja Vene-aegse metsavenna Heinu I ih, > ema Hilla Uibot, sest poeg ei tahtnud minna ptinaarnie. 1949. aastal Uibode pere küüditati.

Matsimäe metsavahi perekonnast toodi Monistesse karistussalga peksutalgutele ka Matsimäe metsavaht A. Pehk, keda süüdistati Kesti lipu hoidmise pärast, ta sai koju tagasi.

Matsimäe metsavahi täisealist tütart SkaidrTte Pehki süüdistati suhetes metsavendadega, la sai peksa, aga et metsavendi polnud kuskilt võtta, lasti ka tema vabaks.

Sama metsavahi nooremat poega Alfred Pehki süüdistati relva loata omamises, ta olevat sellega öösel tulistanud Saru laenutuspunkti venelastest hävituspataljoni võitlejaid, kes täitsid oma kohust "bandiitidevastases võitluses" (tegelikult olid lambavargil). Alfred Pehk viidi Venemaale vangi, kus haigestus tuberkuloosi ja aastate möödudes vabastati lootusetu haigena, suri 1950. a. paiku.

Amanda (Aime) Noorkõiv:

"Olin suure peksmise ajal Mõniste koolis õpetaja. Ka mind kutsuti koolist ülekuulamisele. Nõuti metsavendi, nimeliselt Villike Gottfriedi. Puusepa Elmarit. Mind kuulas üle vormis mees, Antsla miilitsaülem Toom. Peale Toome tuli üks kapten, umbes 50-aastane, kes ka inglise keelt kõneles. Oli veel üks õudne kapten, pikka kasvu, tõmmu näoga, kes vehkis ümariku nuudiga, millel olid pommid otsas, löömisel ei valitud kohta. Mind siiski ei pekstud, vist laste pärast, kellele pidin tunde andma."

Need lood on kirja pandud 1988. aastal peksutalgu ohvrite enda jutu põhjal — nende, kes siis veel elasid. Osa neist, kellest on juttu, on juba Manalas.

Suurhaarang Koivaliina vallas 1945. a. oktoobris

Sel ajal elasin üksi Vaskpalus, teistega koos talusid mööda hulkuda mulle ei meeldinud. Ühel päeval kuulsin aga Kondilt ja Mölderilt. et nemad olevat Vaskpalus kohanud Hargla tüdrukut Salme Aherot. kes neile rääkinud: "Mind saatis Evaldi naiseõde Emma (Reinhold) teile ütlema, et ema on surnud ja kutsus ka teid koju matuste ajal." Poistel polnud aimugi, et matustele kutsujad olid

hoopis tšekistid oma spiooni Salme Ahero suu läbi. Enima ei olnud kedagi saatnud, nagu hiljem selgus. Poisid arutasid seda asja ja leidsid, et see on liiga ohtlik, ega läinud. Kuid oli juba hilja, sest Salmeke oli veetnud koos poistega öö Koiva jõe äärses heinaküünis, näinud ara liikumisteed.

¡7/1 S. oMoohri ööl oli olnud kõva külm, kuid lund veel ei olnud. Astusin üksi Sanvanku talust mööda Caune metsavahimaja poole, majast möödudes ütles metsavahi naine mulle: "Kuidas sa julged niimoodi käia'.'" Mina küsisin: "Aga mis siis on?" Metsavaht Valtersi naine ei öelnud mulle enam midagi ja ma ei taibanud midagi. Jätkasin oma teed. Jõudnud metsavahi majast mõnisada meetrit lääne poole, väikesele lagendikule, just sellele kohale, kus Eesti piiri poolt tulev metsasiht ületab lagendiku ja suundub kagusse suurde sohu. kuulsin selja taga midagi kahtlast. Tagasi paremale vaadates nägin, et umbes saja meetri kauguselt paksust kuusemetsast. Eesli piiri poolt jooksevad minu suunas paarkümmend relvastatud meest! Samal hetkel avati minu pihta tuli paljudest lorudest. Jooksin lõuna suunas, jõudnud juba mäekünkale suurte puude vahele, nägin, kuidas tüvedesse lõid plaksudes lõhkevad kuulid lulevälgatuste ja suilsupilvekestega. Tundsin tugevat, väga valusat lööki oma vasaku käe pihta, käsi kukkus alla. peopesa oli pöördunud väljapoole, veri voolas, süda läks nõrgaks, ei jõudnud enam joosta. Tihedad põõsad juba varjasid mind. Jõudsin soo äärde, see oli vett täis. peal pooletoiline jää, astusin vette sisse, terve käega panin vett suhu ja näole, see karastas südant, läksin läbi soo Lepuri tallu, põlvini märg, vasak kehapool verine, seljas oma venna Kaitseliidu vormikuub, peas Eesti sõduri müts ja paremas käes Vene poolautomaatvintpüss, mis oli õnnetuseks vee! tavotti täis, olin selle eelmisel ööl just Haiglast toonud.

Küsisin Lepuri talust hobust, öeldi, et ei ole. lävepakule tekkis suur vereloik, mille talurahvas olevat hiljem kirvega välja raiunud. Läksin Lepuri talust kohe üle välja vastas asuvasse metsa, sealt vankriteed mööda Mežeiema küla suunas, siis paremale Ite talu poole. Umbes kolme kilomeetri järel jõudsin kitsale heinamaale väikese ojakese kaldal just silla juurde. Seal oli vunamammike karjaga, sain talle kuidagi selgeks teha. et läti metsavennad tulgu mulle järele. Siis kadus teadvus, verd oli palju kaduma Iiii mid. Ärkasin öösel, kui mulle järele tuldi, oli kohutavalt külm. udu. käia suutsin vaevalt ainult kahe mehe vahel. Mind viidi Iie tallu, kus alles haav seoti Minu kuuekuises oh üks kuuli siseiu

inise ava, väljumisavasid neli. Särgikäisest kukkusid välja käeluu tükid, lõhkekuul oli pumstanud käeluu natuke ülevalpool küünarhigest, haav oli nii suur, et sellesse oleks mahtunud kanamuna, haava ääred kõrbenud, kuid tuiksoon terve, liha ümber soone välja rebitud. Talust kanti mind juba raamiga läti metsavendade laagrisse. Lepuri talu inimeste jutust:

"Kohe pärast haavatud eesti poisi lahkumist jõudsid meie tallu tšekistid, kuulnud, et haavatu lahkus, püss käes, järele enam ei läinud."

Sarivariku (Saraveri) talu peremehe Augusts Blaumsi jutust:

"Karistussalk tuli kella poole ühe paiku, meie majake (talu oli sõjas maha põlenud, elati väikses onnis) puistati läbi, kedagi ei leitud, oldi väga kurjad, mindi edasi Mudimetsa poole."

Mudimetsa tallu jõudis karistussalk samal päeval kella poole kahe paiku, ligines lääne poolt üle lageda nurme poolrõngana ahelikus.

Mudimetsa talu tüdrukute jutust:

"Tuppa jooksis meie väike õde VTta ja karjus: "Krievi näk!" (Venelased tulevad!). Evald, Oskar ja Karl hüppasid aknast välja ja jooksid metsa poole Põlde suunas, neile avali marutuli. Siis tormab majja, hakati meid kõiki peksma, tulistati automaadist lakke, kaasas oli ka üks noor tüdruk, kel Vene sinel seljas, pilotka peas — see naeris." Tüdruk oli Salme Ahero.

Peremees Rudi Cirulise jutust:

"Tšekistidega oli kaasas Parmu metsavahi poeg, kel ka automaat risti kaelas, erariides, ma tundsin ta ära, oli Saksa ajal ise ka metsas, käis meie pool." See oli Eduard Noorkõiv, kelle tšekistid olid võinud endale teejuhiks.

Mudimetsa talust põgenemisel sai metsavend Evald Kont jalast haavata. Tapjate kolonn liikus nüüd Mudimetsa talust lõuna poole, kus samal ajal kohalik metsavend oma kodu küünis puid saagis koos leise omaküla metsavenna Paikensiga. Kolmas metsavend, nooruke Arturs Kere. oli pandud valvepostile. Niisiis, talu peremees, endine Läti *aizsargs* Evalds Tuominš. ja tema sõber saagisid rahulikult puid. küüni nurga juures seisis laskevalmis *Degljarov.* kuid valvur oli magama jäänud. Ta ärkas alles siis. kui kuul läbistas ta vasaku käe. Terve käe ja hammaste abil oli tal õnnestunud veel lahti tõmmata käsigranaat. kuid see ei lõhkenud; valang automaadist rinda lõpetas noorukese läti metsavenna elu. Tema isa oli võidelnud Läti Vabadussõjas. Kuulipilduja juurde jooksnud taluperemees langes, küünis end pikali visanud Paikens võeti elusalt kinni, küün pandi põlema. Karistussalk võttis talust, mis neile meeldis, perenaine, endine Poola põllutööline jäi kahe väikese poisiga vaatama põlevat küüni, kus kõrbes tema mees, kes hiljem maeti talu lähedale metsa.

Sama päeva videvikus jõudis karistussalk tagasiteel Berzkalna tallu, kuhu jäädi ööbima. Järgmisel hommikul oli lumi maas ja sama talu läheda] metsasuni avastati haavatud Evald Kondi ja tema sõbra Oskar Mölderi jäljed, neid hakati jälgi mööda taga ajama.

Sarivariku peremehe, Augusts Blaumsi jutust:

"Poisid jooksid soost välja meie õuele, venelased kannul. Evald sai veel haavata ja laskis endale ise revolvrist pähe. Oskar jooksis üle mäe Jahusoo poole, temale avas tule teine venelaste kolonn, kes tuli Mudimetsa poolt. Oskar toodi meie õuele, tal olid läbi lastud mõlemad käed ja haav rinnas, jalad olid aga terved, ta võeti kaasa. Mind peksti ja kästi "bandiit" õuele maha matta. Viisin Evaldi laiba siiski Jahusoo äärde ja matsin vanasse koobashauda. Sinna, tema hauale, tõid Mudimetsa tüdrukud järgmisel suvel lilli."

Mudimetsa talu peremehe Rudi Cirulise jutust:

"Mind käsutati ka küüti, kui tšekistid ära läksid. Kolm hobusekoormat oli toiduaineid: liha, jahu, tangu, tapetud lambaid, ka riideid, tekke ja muud, mis kõik oli võetud läti taludest. Kõik selle viisime Harglasse. kus saak autole laaditi ja Valka viidi."

Minu teada pääses neljast eestlasest ainsana tervelt Karl Täht, kes öösel läbi pimeda metsa põgenes Eesti poole, õhtusel ööl veel lund ei olnud. Ta hukkus hiljem Valgas.

Miks rkkagi nii lollisti läks? Aga sellepärast, et kogu suvi oli elatud nagu vanajumala selja taga. Igaüks käis, kus tahtis, paugutas, millal heaks arvas, päise päeva ajal käidi taludes, relvad seljas; mitte ükski hävituspataljoni mees ei julgenud oma nägu näidata Mežcierna külas, veel vähem Mudimetsas. Miks ei julgenud? Tolleaegse metsavahi Eduard Kanastse jutust:

"Augustikuus võtsid tšekistid mind Koivaliinas kinni, nad olid veoautoga. Mind paigutati veoauto kasti, kohe kabiini taha seisma, kummalegi poole mind asus tšekist. Enne Mežcierna külla jõudmist avati teeäärsest metsast meie pihta kuulipildujatuli Mu-

lemad tšekistid minu kõrval said pihta, mind päästis vaid juhus. Enam nad ei julgenud meie kanti tulla."

Enamik Koivaliina valla metsavendi oli varjanud end juba Saksa ajal. Sellest siis ka hooletus! Kuuldi ju, kuidas kella üheteistkümne ajal avati minu pihta marutuli. kuuldi, kuidas paar tundi hiljem kordus sama Mudimetsas — ja lõigati küünis rahulikult puid! Hiljem sain teada; olevat arvatud, et eestlased paugutavad. Sellal, kui mind tulistati, arvasid eesti poisid Mudimetsas. et lätlased paugutavad, ja jäid rahulikult tallu tüdrukutega lobisema. Ja ka mina ei teadnud Hargla sündmustest veel midagi, ei teadnud haarangut kartagi, kuigi teadsin, et Ahero Salme metsas käis. ei teadnud aga tema ülesandest.

Kokkuvõttes võib öelda: täielik teadmatus partisanisõja taktikast, juhtide puudus, selle tagajärjel ka distsipliini puudumine — see kõik viis paljud meist hukkumisele järgnevale aastale kestel.

Haarangust Sinesaare soo punkrile 1946. aasta kevadel

Mõniste metsavendadelt Enn Luhtmaalt, Eduard Vislalt ja Eevald Vaasilt aastate kestel kuuldud katkendite põhjal on mulle teada, et 1945/46. a. talvel oli neil suur punker kusagil Krabi lähedal Läti piiri peal. kus elas mitukümmend meest ja oli kaks hobust saanidega varustuse toomiseks. Oli kokkupõrge suurel maanteel, kus kaks metsavenda sõitsid saaniga otse tšekistide hävitusgrupi keskele. Et üks metsavendadest oli miilitsa, teine Vene ohvitseri vormis, siis ei tuntud neid alguses kohe ära, vaid peeti viisakalt kinni. Selle juures üks metsavendadest kisendas: "Ruki verb banditö" ja hakkas oma automaadist kohe andma, (eine juhtis hobust jooksule. Said juba mõnisada meetrit eemale, alles siis hakkasid kuulid neile järele tulema. Mehed seekord, küll pääsesid, kuid tagajärjed ei lasknud end kaua oodata. Tšekistidele oli selge, et kusagil lähedal peab suur grupp olema. Ka metsavennad said varsti teada, et nende punker on avastatud.

"Meie tõmbusime punkrist kaugemale, nii et võisime seda silmas pidada. Tuldigi hommikul päikesetõusul, piirati punker ümber, üks soldat roomas punkri laele ja laskis korstnasse käsigranaadi. Kõlas mürts sealsamas punkrilael ja korstna kõrvale maha heitnud soldatil oli kõri katki, sest meil oli pandud korstnasse maapinna kõrgusele traatvõtk sisse. pt et granaat ei langenudki punkrisse, vaid plahvatas lamava soldati kõrval. Karjuti "Sanitar!", avastati, et punker on tühi, leiti meie jäljed, hakati taga ajama: läks lahinguks, mis kestis kogu päeva; tšekistidel oli mitu gruppi, mitmel pool oldi meil juba ees. Ka meie grupp lagunes laiali, tulime viiekesi Mõnistesse, oma kodukanti, kus asusime elama turbaküüni, oma vanasse punkrisse Sinesaare soo peal. Seal oli aga kahtlane, sest kogu ümbrus kees nuhkidest," lõpetas Visla Eedi.

Luhtmaa, Visla ja Vaas läksid Sinesaare soo punkrist ära. Tullio Niitja Leo Kreitsberg jäid punkrisse. Edasi arenesid sündmused nii:

"Hommikupoolsel ööl tuli suur grupp tšekita sõdureid ja kohalikke hävituspataljonlasi metsavend Enn Luhtmaa kodutallu Lepkolka, seal elas Ennu noor naine Elsa väikese pojaga. Teda hakati armutult peksma pähe, löödi püssipäraga selga, last rinnale surunud noor ema tõugati põrandale, lohistati juukseidpidi. Karjuti kogu aeg: "Näita, kus on bandiitide punker!" Ta ei jõudnud peksmist taluda ja hakkas teejuhiks tapjate kolonni etteotsa, mis suundus nüüd teise metsavenna, Leo Kreitsbergi naise kodu. Metsa talu poole."

Edasi juba Metsa talu peretütre, Leo Kreitsbergi naise Elli jutust:

"Oli 1946. aastaurbepäeva hommik, veel pime aeg. Meie koju tuli hulk vene soldateid ja kohalikke hävituspataljoni mehi. Tungiti tuppa, isa oli haigena voodis, teda hakati peksma: "Kus bandiit on?" Astusin vahele: "Tema on haige, kuskil ei käi. kui teil vaja, pekske mind." Siis hakatigi peksma mind ja õde Wandat. Mind viidi õue. seati seina äärde, vene ohvitser võttis kõrist kinni, pek sis mu pead vastu seina. Hävituspataljoni mees Villemson karjus: "Näita bandiidi punker, muidu laseme maha." Ohvitser pani püstoli mu laubale. "Laske," ütlesin. Kolonn hakkas meie õuelt juba liikuma Sinesaare soo poole. Kõige ees oli Elsa. soldatite vahel siis umbes seitsekümmend soldatit, Mõniste hävituspataljoni UH hed, nende hulgas kaks naist, Aala ja Valve Eiehenbaiim, pussid

seljas. Varstu hävituspataljoni mehed. Saru laenutuspunkti venelastest hävituspataljoni mehed, mina ja õde Wanda kolonni lõpus soldatite vahel. Jõudsime soo äärde, turbaküün piirati ümber, kästi välja tulla. Vastu ei hakatud: Leo ja Tullio tulid välja, kergelt riides, neilt küsiti nimesid. Leo löödi pikali. Ohvitser võttis taskust mingi paberi, niipea kui Tullio oli öelnud oma nime. tulistas ohvitser teda pähe. Tullio kukkus maha ja hakkas tõmblema. Siis tulistas ohvitser püstolist teise lasu. Soldatid läksid turbaküüni sisse, välja toodi poiste riided ja relvad. Turbaküün pandi põlema. Kui tuli juba lõõmas, kästi Leol Tullio surnukeha tulle visata, seda aga ei saanud enam teha suure kuumuse tõttu. Leo nihutas laiba pika latiga põleva küüni seina äärde. Karistussalk tuli sama teed tagasi meie majja, siin hakati nüüd puistama ja röövima. Tare pealt toodi alla kott püülijahu ja teine villu, laudas tapeti oinas ja lammas, ära võeti minu mantel ja kaks kleiti. Meie köögis koputati Elsale õlale ja öeldi: '"Sina oled oma töö nüüd teinud." Siis asuti tagasiteele. Meid võeti kaasa, koju jäi vaid haige isa. Tiitsa veski juures tahtsid Saru laenutuspunkti venelased meie majast röövitud villu ketramiseks anda, kuid vana Ostrat ütles, et tema varastatud villu vastu ei võta. Sealt läksid venelased koos villakotiga üle Raudsilla Saru poole. Meid aga viidi vallamaja juurde Kuutsile, kus Roobi Minna pool Metsa talu oinast ja püülijahust soldatitele sööki keedeti. Edasi viidi meid Vaistusse, kus meid ühes saunas mitu ööpäeva kinni peeti. Suvel tulid Saru laenutuspunkti venelased jälle meie majja röövima. Lambad olid metsas, sinna nad ei julgenud minna, mul kästi lambad koju ajada. Minult võeti lammas. Lepkolga Elsalt vasikas, öeldi, et "bandiidilt on lubatud võtta", kuigi Leo oli juba vangis ja mu vend Hugo Punaarmees."

Samal ajal, urbepäeva hommikul seisin valvepostil Eesti—Läti piiril Viruja Laandura oja vahelises metsas, mida kutsutaksegi Oijehara (Ojaharude). Läti metsavendadel oli seal suur punker, kus oli iile kümne mehe ja kaks neiukest — Birüta ja liga. Haavatuna olin ka mina leidnud seal varjupaika. Päikesetõusu ajal oli karge ja vaikne. Siis kuuldus kuskilt kaugelt Tarnbelse talu poolt püstolipauk, mõne sekundi pärast teine.

Lõuna ajal sain lätlastelt loa kodu külastamiseks. Asusin kohe teele Hargla poole. Mu tee viis mööda ka Sinesaare soo peal olevast punkrist, mille olemasolust mul aga ei olnud aimugi. Just punkri kohal, paksu kuusemetsaga kaetud kõrgel sookaldal, nägin palju värskeid inimjälgi. Soo poolt tõi tuulehoog põleva turba vingu. Mulle, väheste kogemustega metsavennale, ei toonud see pähe mingit kahtlust.

Suvel sain teada, et umbes nädal pärast Tullio tapmist olid metsavennad Enn Luhtmaa, Eduard Visla ja Evald Vaas eluga riskides hiilinud endise punkri juurde. "Tullio laip oli ainult pooleldi põlenud, kandsime selle soo pealt ära kõrgemale künkanõlvale, kaevasime haua ja matsime sinna. Tegime puust pisikese kirstukese, sellesse panime tema pealuu tükikese ja saatsime kirstukese kadunu õele," lõpetasid poisid.

Järgnevatel aastatel külastasin mitu korda seda kohta, madalal kalmukünkal oli näha kuivanud lilli. 1989. aasta suvel otsisin ühe kohaliku mehe kaasabil üles selle põlenud turbaküüni aseme. Kaevasime sammalt, tulid nähtavale söestunud puutükid ja tules lõhkenud padrunite kestad, nii et koht on õige, kuid sookaldalt kalmuküngast enam ei leidnud. Küllap selle kaotasid sealt ära mõrvarid, kes kõnnivad ringi meie keskel kui austatud ja teenelised personaalpensionärid!

Hävituspataljoni omavaheline lööming

Mõniste hävituspataljoni mehed olid saanud andmeid, et Mõniste vallas tagaotsitavad bandiidid varjavad end ühe naabervalla talus. Et lõigata loorbereid ise, ei teatanud nad oma kavatsusest Võrumaa hävituspataljoni ülemale, vaid läksid bandiite püüdma oma nõul ja jõul. Seal võõras vallas aga Mõniste mehi ei tuntud, teatati Võrru, et "bandiidid röövivad talusid", ja operatiivgrupp oli varsti kohal. Et see juhtus öösel, siis läks omavaheliseks tulistamiseks, ja enne kui selgust saadi, oli maha lastud Mõniste hävituspataljoni mehe Jaan Kobuli naise poeg Kalju Alliksoo.

Lugu juhtus 1946. a. veebruaris. "Bandiitidevastases võitluses langenud kaasvõitlejale" korraldati auavalduste ja pärjaga matused Võru hävituspataljoni esindajate osavõtul. Pildistati ja sellel pildil on selgesti ära tuntud Mõniste hävituspataljoni liikmed:

vasakult neljas Jaan Kõbul; vasakult kuues Kalju Kuusik (praegu Liias), paremalt teine Kalju Sarapuu. Vasakult viies on kurikuulus Ants Tamberg Laanemetsast, keda hüüti Jumboks. Vormis mees keskel on Võru hävituspataljoni ohvitser. Hauakõnedes töötati "hirmsat kättemaksu bandiitidele", kuigi rahvas teadis, kuis asi tegelikult oli; langenu ema Kobuli Liine ei suutnud vaikida ja süüdistas oma poja surmas Jaan Kobulit, kes poja võõrasse valda oli kaasa vedanud.

Kohaliku hävituspataljoni omalooming

Haarangutel osalemine oli hävituspataljoni liikmetele igati tulutoov. Talude läbiotsimisel jäi neile ikka midagi taskusse või põue. See "midagi" oli hävituspataljoni liikme isiklik sõjasaak, mis ei kuulunud jagamisele seltsimeestega. Oli ka "kollektiivne sõjasaak", mis jagati pärast haarangu lõppu. Üks näide saagirikkast operatsioonist.

1946. a. juunikuu laupäeva õhtul läksid Piiri metsavahi Juhan Liimetsa poeg Heinoja Karula valla Plaagi talu vanim poeg Kalju Kaldma Aruküllа ehale. Kui nad hommikuhämaras lahkusid, jooksid neile lagedal nurmel kallale Mõniste hävituspataljoni haarangulised. Metsavahi pojal ei olnud midagi varjata, metsavend Kalju Kaldma sai aga taskus oleva nagaani poetada vankriröö-passe. Poisid otsiti läbi ja käsutati tagasi külasse. Nõuti nimesid nii poistelt endilt kui ka külarahvalt. Juhan Leinuse Tõistre talu puistati põhjalikult läbi. Bandiite ega relvi ei leitud. Hävituspataljoni mehed toppisid taskutesse pööningult leitud taluseebi tükke. Leiti ka neljakümneliitrine piimakannutäis head puskaril, mida kohe kruusiga prooviti. Metsavahi poeg lasti minema, Kaldma voeti kaasa koos puskari kannuga. Teel Mõnistesse joodi ja kakeldi viina jagamisel. Kaldma oli ilus poiss, hästi riides ja meeldis "naishäv itajatele" Aalaja Valve Tammepuule. Et oli pühapäev, Kuruiaga telefoniühendust ei saadud, siis lasti ka Kaldma tulema.

Kõik olid maani täis ja said pudeli taskusse. Liimetsa JJeinost sai hiljem kuulus akadeemik.

Eesti vabrikutööliste ja vene madruste "vennalik koosviibimine" 1946/47. aasta vahetusel

Kirja pandud Venemaa eestlase Anna Novikova meenutuse järgi:

"Uue aasta puhul said Saru vabriku töölised preemiat ja korraldasid kinnise peo söökide ja jookidega. Kui pidu oli alanud, püüdsid saali tungida ka vene madrused, kes olid Saru vabriku juurde tööle saadetud kui karislusalused. Asjatult püüti neile selgitada, et see ei ole avalik, vaid on kinnine, tööliste omavaheline pidu. Madrused läksid päris marru, hakkasid ettejuhtuvaid pidulisi peksma rihmapannaldega, peksid segamini köögi koos nõude ja toiduga. Piduliste kaitseks kutsuti välja hävituspataljoni mehed. Kui madrused murdsid maha pidusaali ukse, tulistas nende pihta Pettai-nimeline hävituspataljoni mees, üks madrus sai surma ja sellega oli ka pidul lõpp. Hoolimata inimeste selgitustest pandi aga rahva kaitseks välja astunud hävituspataljoni mees kinni."

Haarangud minu punkrile Labassaare soo ääres

1946. a. oktoobris nägin hirmsat vaeva endale talvepunkri ehitamisega. Selleks tuli kaevata 2,5x2.5 meetri suurune ja kahe meetri sügavune auk, lõigata selle augu seinteks ja laeks umbes 4 nL peeni puid. need seljas kohale kanda, siis 1.5 kilomeetri kauguselt

vana tõrvavabriku juurest kanda telliseid ja laudu, kõik see paigale panna üksi ja ühe käega. Olla seejuures veel valvel, et keegi ei näeks.

Auk maa sees oli juba valmis, kui samast lähedalt läksid soo peale marjule Hargla kommunistide naised! Tundsin nad häälest ära. Istusin kogu päeva süvendi juures ja mõtlesin, mida nüüd teha. Kui naised tagasi tulles peale juhtuvad? Panna nad auku? Ja minna ise ära'? Aga neid hakatakse ju otsima!

Õhtul läksid naised tagasi, ilma et nad oleksid midagi märganud. Jätkasin elutust, punker sai valmis. Ringi ümber punkri seadsin kaksteist 82 mm miinipilduja miini, millele olin teinud traadiga päästetavad lööksütikud. traadi teine ots oli kinni puu küljes 6-8 m kaugusel. Nii oli punker kaitstud igalt poolt tulija vastu. Selles punkris sain elada vaid järgmise aasta 7. jaanuarini.

6. jaanuari õhtul läksin külasse, et endale petrooli tuua. Tagasiteel sadas lund. mis küll vaibus, kui punkri lähedale jõudsin, kuid jäljed olid jäänud. 7. jaanuaril pärast lõunat läksin välja oma jälgi vaatama. Avastasin, et keegi oli tulnud minu jälgi mööda kuni miinitõkkeni. traadi ja miini ära näinud — ja tagasi pöördunud! Võtsin kohe oma automaadi ja hakkasin kutsumata külalist taga ajama. See oli teinud igasuguseid võtteid, et oma jälgi ära kaotada. Umbes kaheksa kilomeetrit ajasin jälgi ja jõudsin maja lähedale, kus elas hävituspataljoni mees ja salakütt August Toom. Nüüd oli mul selge, kellega tegemist ja et mul tuleb hirmsa vaevaga ehitatud varjupaik maha jätta. Hiljem kuulsin, et Toom olla veel samal õhtul ajanud hävitusmehed kokku, et hommikul haarangule minna. Teised aga, kuulnud miinidest, ütlesid ära! Mina läksin punkrisse tagasi, võtsin oma riided, toidukraami ja relvad ja läksin ära. Voodi kohale seinale jäi minu langenud kaaslase Robert Miguli kannel ja kõik jäi parimasse korda.

Haarang pandi toime alles 20. jaanuaril ülima ettevaatlikkusega. Asjatundjana oli olnud kaasas Türni Aadu väimees Lind Valgast. Kevadel läksin vaatama, ühe miini traat oli katki lõigatud, punkrist kannel ära võetud ja mu voodis olevad heinad põlema süüdatud. Sellest oli ainult lagi mustaks suitsenud ja aknaklaas purunenud. Palgid olid toored, need tuld ei võtnud. Ülejäänud miinid olid jäetud puutumata, nende läbi olid talvel hukkunud kaks sokku, rebane ja teder. Veel terved miinid võtsin ära. Punkrist ilma jäänud, kuhu pidin minema? Koju? Vanematele hirmuks, endale surmaks! Õnneks siiski leidsin oma õnnetuses mehe, kes

juhatas mu enda punkrisse, kus ta oli end varjanud Saksa ajal. See punker oli nii hästi maskeeritud, et isegi vene soldatid seda ei leidnud, kuigi elasid seal mitu nädalat: ühes talumetsas, pikkade sirgete mändide nagu palmide all. tihedas kuusevõsas. Seal ma siis elasin kuni lume minekuni, kuni põhjavesi mind punkrist välja ajas.

Oli suurte lootuste kevad. Churchilli vägev kõne Fultonis, külma sõja algus. Oodati, loodeti ja ikka meid tapeti, jaht kõigele rahvuslikule Baltimaades kestis; välisluured teadsid, valitsused vaikisid. "Keegi ei kuulnud meid!"

Naistepäevapidu Hargla rahvamajas 1947. aastal

Harglas korraldatud naistepäevapidule olid kutsutud ka tol ajal Hargla taludesse majutatud tööpataljoni sõdurid — eesti poisid, kelle hulgas oli ka üks kohalik, minu koolivend ja Saksa-aegne metsavend Kalju Liiva, kelle jutu järgi sai mulle teatavaks alljärgnev sündmuste käik.

Pidu oli täies hoos, kui Hargla rahvamaja juurde sõitis Vene sõjaväe veoauto, täis vene madruseid, kes olid korteris Tahevajaamas ja tööpataljoni koosseisus metsa välja vedamas. Madrused tulid ka tantsusaali, kuid eesti tüdrukud nendega tantsima ei läinud. Järgnesid "matid ja blätid". See, et neile üldse ei vastatud, pahandas madruseid veel enam. Nad võtsid ühe eesti poisi koridoris kinni ja peksid läbi. Verise peaga pääses see sõdurpoiss saali ja karjus: "Poisid, appi, venelased tahavad kakelda." Sellest piisas; saalis ahjude kõrval olid parajad puuhalud, kiiruga haarati need kätte ja koridoris algas äge lööming. Madrused löödi rahvamaja eesruumist välja, veri voolas mõlemal poolel, sest madrustel olid ka pussid! Madrused blokeerisid välisukse, nii et keegi enam välja ei saanud. Teed lahti tegema läks Taheva valla partorg Tverdjanski ise, nagaan käes. Niipea kui ta vasaku käega ukse praokile lükkas, sai ta autovändaga käe pihta, nii et käeluu katki! Partorg põrutas kohe nagaanist mõned paugud läbi ukse, ise oli ta hiljem ütelnud: "Kõdarid piteh." sest ta oli Petseri mees. Üks madrus sai

kuuli makku. Nüüd hüppasid ka eesti poisid õuele, kus algas kahe vennasrahva ajaloolise sõpruse teine vaatus. Madrused võtsid oma haavatu kaasa ja põgenesid veoautoga. Kesti poisid olid aga nii vihased, et kiskusid pidul viibivatel hävituspataljoni meestel püssid käest ja tulistasid need tühjaks põgeneva auto suunas! Olevat olnud ka surnuid.

Kuid sellega veel asi ei lõppenud. Madrused võtsid Taheva jaamast oma ilma tornita tanki, mille järel nad terveid tüvesid välja olid vedanud, kaasa uued löömamehed ja sõitsid Harglasse. ei veriselt tasuda! Vahepeal oli aga pidu lõppenud, rahvas laiali läinud. Madrused piirdusid siis ka ainult sellega, et sõitsid tankiga sodiks rahvamaja platsi äärse aia.

Sellega lõppes küll sõjategevus, kuid asi läks suure kella külge. Kesti poiste hulgas oli mitu haavatut, ka Liiva Kalju pea oli pussiga ""ära graveeritud". Madrustel oli langenuid. Välja tulid sõjatribunali uurijad. Kõige rohkem pinniti haavatud eesti poisse, selge tõend, et oled osalenud löömingus. Oletati ka metsavendade sekkumist, sest kuidas muidu võis puhkeda selline "vennasrahvaste" vaheline lööming. Lõpuks asi soikus sõjaväelaste poolt, polnud kuulda, et kedagi eesti poistest oleks kinni pandud. NKVl.) liinis uuriti aga asja edasi. Tulemuseks oli haarang minu kodule.

Haarang minu kodule märtsi lõpul 1947

Mu isa jutu järgi:

"Ühel hommikul varapimedas, märtsi lõpul, tungis meie majja salk võõraid, nii vormis kui ka erariides mehi, kes kõik olid relvas tatud. Nad jooksid laiali kõikidesse ruumidesse, karjudes: ""And ke bandiit välja'" Kõik ruumid ja kapid majas puistati läbi. Haige ema ei suutnud voodist tõusta, ta kallati seall koos õlekotiga põrandale, kedagi ega midagi ei leitud. Samal aud puistasid kohalikud hävituspataljoni mehed läbi koik meie kõrvalhooned. Kiuline Harglas elanud valgekaartlane Pjotr Bonww lohkus üles kiiünipõranda. toigüi läbi sõnnik laudas. Tühi punker aida all aga jäi

leidmata. Siis hakkasid nende ülemad, ka hävituspataljoni riihmakomandör Eduard Holts Laanemetsast, mind veenma: "Tulgu aga poeg ise metsast välja, ega midagi et tehta, elagu kodus." " Selle peale ütelnud minu isa: "Imelikud mehed olete ikka küll! Karjute ja ähvardate ära tappa, kisute haige inimese voodist põrandale ja nüüd lubate kõike head! Minu vanem poeg andis ju ennast teile kätte. Kui tahate, et ma teid usuksin, tooge ta Venemaa vangilaagrist tagasi." Selle peale olevat läbiotsijad sõnatult lahkunud.

Unustatud vahepala. 1946. a. suveööl, kui kodus käisin, ulatas isa mulle lauasahtlist väikse paberitüki masinakirjas tekstiga: "Bandiit (mu nimi), teile on korduvalt ajakirjanduse ja teie omaste kaudu selgitatud, et edasine varjamine kujuneb teie hävinguks. Kirja saamisel käsime ilmuda teil võimude korraldusse." Kõik. Ei templit, aega ega allkirja. "Sul kästi see paber kaasa võtta, kui koju tuled." Õnneks taipasin selle kirja mõtet. Ütlesin isale: "Pane see paber tagasi sahtlisse, et ta kaduma ei läheks, kui paberile tullakse järele, siis ütle, et poiss ei ole kodus käinudki. Muidu saad neilt peksa." Ja olevat tuldudki ja võetud paber kaasa. Aga mis oleks juhtunud siis, kui isa oleks selle paberi andnud kellegi kätte mulle edasiandmiseks?!

Haarang piki Eesti—Läti piiri 1947. aasta kevadel

Suure Neljapäeva hommik oli imeilus ja karge, idataevas silmapiiril tõusev punane päikeseketas, läänetaevas, samuti silmapiiril, samasugune punane loojuv kuuketas. Täiskuu aeg. Ühel ja samal ajahetkel olid mõlemad silmapiiril! Võimas suurvesi oli ümber piiranud suure metsamassiivi, mis asub Koiva, Mustjõe ja Peetri jõe vahel, neljandast küljest on aga piiratud Riia--Pihkva kivitee ja lagedate väljadega. Taluperemees tegi saunas viina, laval olid pühadetoidud, maitsesime viina ja toite, pidasime ""soe vangist vabanemise püha", mis peremehe mõtte järgi tähendas mulle vaba liikumist, sest lumi oli väljadelt läinud — seda oli vaid veel

metsas. Olime julged, ei nüüd, kus kõik jõed. ojad. kraavid üle kallaste, kõik ojakesed-kraavid metsas tulvavee tõttu ülepääsmatud, võime julgelt pidutseda.

Umbes kella üheksa paiku kuuldus kusagilt kaugelt lõuna poolt kuulipildujavalanguid ja kõik vaikis jälle. "'Kuule, kuidas poisid juba pilli proovivad," sõnas peremees. Olime saunas edasi. Lõuna ajal lõi aga välk tallu sisse: tuli pops, kes elas otse metsasaare taga iile oja, ja seletas, et suur vene soldatite salk tulnud Põlde metsast välja, puistanud läbi kõik kolm popsimaja, võtnud ära nende just ahjust tulnud leiva ja et meie tallu ei saanud soldatid tulla vaid sellepärast, et oja oli iile kallaste. Soldatid läinud siis Mudimetsa peale. Pops ise tegi suure ringi ja tuli iile silla meile ütlema.

Nüüd oli ka meil hirm nahas, ei tohtinud enam siia jääda, sest sellega asi ei lõpe. Peremees leidis, et ööseks võivad kõik sillad juba valve all olla. päeval aga ei saa neid kasutada, minna üle lagedate väljade. Temal oli vana lootsik Vaskpalu ääres ja ta otsustas mind öösel toimetada üle Mustjõe Satu kaldale. Läksin kohe talust ära, autotnaat telkmantli all, sinna, kus oli lootsik, mida ma nüüd valvama hakkasin. Peremees tuli alles pimedas ja algas meie surmasõit iile kilomeetrilaiuse suurveel Tema sõudis, mina aga loopisin kogu aeg vett välja. Peremees tundis kõiki voolusid sellel teel. Lõpuks jõudsime jõe kohale allpool Saru vabrikut; jõe maruline vool tahtis meid kanda kaldapajude sisse, kus lootsik oleks ümber läinud, kuid saime siiski eluga iile. See oli ohvrimeelne tegu peremehe poolt, sest ka tema elu oli ohus, pealegi veel kaks korda, kui ta üksi tagasi sõitis ja teel pidi mitu korda peatuma, et vett lootsikust välja pilduda!

Rõõmuga sammusin suurde Saru metsa. Alles poolteise kuu pärast läksin jälle lõuna poole Mustjõge. See. mida ma Vaskpalus nägin, ületas minu kartused. Kogu Vaskpalu üheksa kilomeetrit pikk metsamassiiv Tõrvaselt Alakõrtsini oli läbi kammitud! Soldateid oli olnud nii tihedalt, et meeste vahel oli silmside. Seda näitasid ameerika sõdurtsaabaste teravate äärtega kontsajäljed liival ja külmunud samblal Jahusoos. Avastasin kohti, kus oli lõunat söödud, maas tühjad kullakarva "Svinnaja tušonka" purgid Svvifti ja Mayeri firmadelt "Made in USA". Oli maas ka Ameerikas valmistatud mauseripadruneid Vene automaatide jaoks. Niisiis, veel kaks aastat pärast sõda jätkus "Ameerika abi" Baltimaade rahvaste tapjatele. Ka talu. kus pidu pidasime, oli läbi puistatud.

Mudimetsa talurahvalt kuulsin, et EglajT vahtkonnast kolmekümne seitsmenda kvartali pealt oli avastatud läti metsavendade punker, haavata saanud üks soldat ja kuulipildujatulest langenud üks metsavend, teised pääsenud. See suur haarang olevat kestnud mitu nädalat ja läbi otsitud kõik Koivaliina valla metsatulud, sillad olnud valve all.

Alles hulk aastaid hiljem, kui kohtasin Mordva 7. vangilaagris oma endist tuttavat Richards Dimdinši, sain kuulda järgmist:

"Elasime kolmekümne seitsmenda kvartali peal olevas punkris kogu talve, see oli just Eesti piiri ääres. Kevadel oli toidumoon otsas. Öösel käisime külas toidu järel, mida tõime palgiveo pärakelguga. See oli suur lollus, sest metsa jäid reejäljed, aga hobusejälgi ei olnud.

Suure Neljapäeva hommikul seisis vahipostil Arturs VTgants. tema nägi, kuidas mõned soldatid tulid maha vahtides meie jälgi mööda. Artur tulistas automaadist ja soldat sai kaelast haavata. Jooksime kõik punkrist ära, üle Eesti piiri. Piirisihil ei olnud kedagi, kuid Põlde metsas piirilähedasel kitsal pikal heinamaal sattusime kuulipildujatule alla. Olin jooksnud kuulipilduri peale, kes oli küljega minu poole ja andis tuld, Artur kukkus, enne kui soldat sai mind tulistama hakata, olin juba üle heinamaa tihedas kuusikus. Selge, et meid oli ära antud, kuidas muidu teati just meie punkri kohale heinamaale kuulipilduja üles panna?"

Dimdinš kahtlustas EglajT vahtkonna metsavahti Eduards Kanastsit. Asjaolu, et metsavahti, kelle vahtkonnast punker leiti, isegi üle ei kuulatud, vihjab sellele. Selles punkris elasid Koivaliina valla metsavennad Arturs VTgants, Richards Dimdinš, Alfnds Krüminš, Karlis Ludeks, Petras Juodaitis ja veel üks või kaks meest.

Ja nüüd vaheldusekс üks romantiline lugu.

Jutustab Saai vabriku praaker Arnold Roo, endine Rogenbaum:

"1948. aasta suvi oli kuiv. sootides heinamaal vesi väheseks jäänud. Otsustasime võrguga kalu vedama minna. Vedasime läbi ka Tiile majakese lähedal oleva soodi. Esimesel korral ei jäänud kalu võrku, kuid neid oli; vedasime teine kord. Nüüd läks vedamine raskeks, võrgusabas oli midagi heinte ja pori sees. Vedasime võrgu kaldale, võrgupärasl raputasime välja noore tüdruku laiba, mille rinnale oli traadiga seotud autoratta kilp. Laip oli soodimuda sees hästi säilinud. Kutsuti miilits, demobiliseeritud madrus, kes

alles mõni nädal tagasi oli miilitsaks tulnud ja endise, 1941. aasta miilitsa lese Alvela juurde elama asunud. Miilits vaatas leiu üle ja ütles: "Bandiitide töö" ja andis korralduse matta laip sinnasamasse lähedale metsa äärde. Nii ka tehti.

Kuid ometi leidus pealtnägijate hulgas inimene, kes niipalju asia tundi'-, et miilitsal sellist võimu pole. . ja torkas Võrru. Asja hakati uurima. Selgus, et 1946. aasta sügisööl kadus Saru vabriku ühiselamust üks tüdruk, kes oli Saru vabriku juurde tööle saadetud väljastpoolt Eestit ja sundkorras. Tema kadumine 46. aastal ei äratanud kahtlust, sest elutingimused olid viletsad ja sundkorras värvatuid lihtsalt põgenes. Tuli aga välja, et kadunuks jäänud ja soodist leitud tüdruk oli olnud 1946. a. sama madruse pruut, kes nüüd oli tulnud Mõtustesse miilitsaks! Miilits vangistati, leiti tunnistajaid ja lotosid küla pealt. Kohtus selgus selle armastuse lõppvaatus. Madrus, saanud teada, et pruut on rase, kutsunud tüdruku pimedal sügisööl koos asjadega suure saladuskatte all heinamaale kööni juurde selle plaaniga, et põgenevad koos. Seal kägistas ära, autoratas kaela, ja vette, riidekompsukese hävitas. Keegi kadunut ei otsinud."

Madrusele olevat antud viis aastat.

Karistussalk Varstus 1950. aasta algul ja sissekukkumine Parmupalus

Asi sai alguse Parmupalus elanud Kreitsbergide perekonnast, kelle vanem poeg Leonhard, sündinud 1921. aastal, varjas end juba 1944. aasta sügisest alates.

Küüditamise ajal. 1949. aasta märtsis oli isa Julius Kreitsberg juba surnud. Kodust võeti kinni haige ema Minna, kes suri hiljem Siberis. Nooremal pojal Kaljul õnnestus küüditamisest hoiduda, 15-aastane tütar Taimi põgenes küüditajate käest Varstus.

Nii Kalju kui Taimi asusid elama metsa, vanema venna Leo juurde. Nad elasid Mõniste metsas Lihlniidu-äärses punkris kuni 1949. aasta septembrini, siis läks seal elamine võimatuks ja Mõniste metsavendade grupp läks talveks laiali, kes kuhu. Vanem vend Leo sai talvekorteri minu punkris Aruküla—Silla talu tee ääres, noorem vend Kalju ei tahtnud karmile talvisele punkrielule alluda, tema otsustas end varjata kodukandis, oma pruutide pool. Nooruke Taimi sokutati talveks Antsla kanti Kõo Richardi õe juurde.

Parmupalu elaniku Ertdia Pehiaku jutust:

"Enne Henningu tapmist kuulati inimesi üle Ritsiku preestrimajas Kreitsbergide pärast." Õnnetuse alguseks sai see. et NKVD agendil Hundi Jukul, õige nimega Juhan Mäetalul, õnnestus võita oma sugulase Ida Perve, endise nimega Berenstrauchi, usaldus. Idake tegi tordi ja läks kaejatsile ühele Kalju pruutidest, kellel oli sündinud laps. kurtis härdalt noorikule, et tema vaene sugulane Hundi Juku. kelle vanemad on kaugel Rootsimaal (ja olidki), varjab ennast küüditajate eest ja soovib ühineda teiste metsavendadega. Teda usuti ja viidi kokku Kalju Kreitsbergiga. Viimane oli liialt usaldav ja rääkis Hundi Jukule kõik ära, mida teadis kõikidest metsavendadest.

Esimeseks ohvriks sai Varstu mees Henning. kes end varjas nn. preilide majas (mõisa-aegne nimi) Sööde Minna juures, kes elas seal oma 9-aastase tütre ja alaarenenud pojaga. Tšekist Eduard Kuuse algatusel pandi seal majas toime läbiotsimine, ei leitud aga kedagi. Kuus tuli õuelt tagasi ja hakkas teise korruse ärkiitoas olevaid seinu piissitäägiga läbi katsuma. Henning laskis maha tšekist Kuuse ja tuli trepist alla, kus soldatid ta maha lasksid. Teine variant on tõesem: ta laskis end ise maha, sest põgenemisvõimalusi ju enam ei olnud.

Parmupalu rahvas ei osanud ka nüüd Hundi Jukut kahtlustada, kuid Kalju pidi nüüd koos oma uue sõbraga Parmupalust lahkuma. Nad asusid elama vanasse punkrisse Lihtniidu äärde, käisid sageli Metsa talus Leo naiselt küsimas, millal Leo välja ilmub. Ja Leo ilmuski välja 26. märtsi ööl. kui ta vastu minu tahtmist punkrist lahkus. Hundi Juku võitis ka Leo usalduse, oli taju küüditamise eest põgenenu. kelle vanemad pealegi veel Rootsis! Vennaga paar kuud koos elanud! Üheskoos külastati Mõniste metsaülemat .Arnold Langi, kes selle eest hiljem maksis oina eluga.

28. märtsi õhtul läksid mõlemad vennad Hundi Juku ettepanekul temaga kaasa Varstu-Alakülia Johansonide poole, kes olid Hundi Juku sugulased. Seal pakuti vendadele mürgitatud puskarit ja siis vangistati nad teadvuseta olekus. Järgnesid vangistamised Parmupalu taludes, ülekuulamised, peksmised — oli veel palju ohvreid, ja rünnak minu punkrile 2. aprillil, kus küll tänu minu valvsusele ohvreid ei olnud.

Seoses Kreitsbergide vangistamise ja Hundi Juku juudatööga said kannatada või hukkusid:

1. Metsavend Nikolai Henning — laskis end maha.

2. Ida Perv Varstust — hukkus vangis.

3. Varstu valla Pulli talust viidi vangi Kalju Kreitsbergi pruut Linda Pukk, nende laps jäeti maha Linda ema Minna hoolde.

4. Karl Pukk, Linda isa, vangistati.

5. Linda Vahesaar Puura talust — Kalju teine pruut, vangistati, nende laps jäeti Linda ema Selma hoolde.

6. Vangistati Linda isa Julius Vahesaar.

7. Vangistati Linda vend Arnold Vahesaar.

8. Kreitsbergide kodus elanud Venemaa eestlased Mari Poputan ja tema tütar Leeni vangistati samuti —olevat "bandiitidele" süüa andnud, kui need oma kodu külastasid!

9. Vangistati Julius Pehlak, oli vangis 1950-1956.

10. Vangistati Peeter Kirves, eelmise naiseisa, oli vangis üle kuue aasta.

11. Vangistati Ferdinand Kõivumägi, kes oli olnud voorimeheks, kui Leo Kreitsberg 1949. aasta pimedal ööl kolis toidumoonaga minu juurde talvekorterisse.

12. 23. detsembril 1950 vangistati Leo naine Elli, kahe aasta ja kuue kuune poeg Raivo jäeti Elli õe Wanda hoolde. Elli sai kümme aastat "osoboe soveštšanije" alusel, vabanes Magadanist "komisjoni otsusega" hulk aastaid hiljem.

13. Arnold Lang, Mõniste metsaülem Karisöödist, põgenes Mõnistest kohe, kui Kreitsbergid olid kinni võetud. Asus end varjama oma kodukohas, Misso metsavendade grupis. Olevat langenud haarangul. Ei oie teada, kuhu jäi metsaülema perekond.

14. Taimi Kreitsberg — 15-aastane tüdruk pandi ka vangi!

Peale eespool nimetatute said lühemat aega vangis olla ja peksa veel paljud. Nendest Senta Valge:

"Tulles ülekuulamiselt Võru vangla koridoris, oigas keegi vang kongis: "Vett... vett." Valvur läks vett tooma, mina sain kongi silmast sisse vaadata: see oli Leo, ta oli siniseks pekstud."

Leo naine:

"15. aprillil Leo suri."

Leo ülekuulamistest ei esitatud mulle hiljem ühtegi protokolli, jäi selline mulje, et neid ei olnud, ja veendumus, et selle, mida Leo üksi teadis, viis ta endaga koos hauda, sest tema abistajatest Mõnistes ei pandud kedagi kinni.

Langenud ja ellujäänud metsavendadest

1. Franz Migul, sünd. umbes 1920, pärit Võru lähedalt Käätsost Kasaritsa vallast. Peres oli 4-5 venda. 1944. a. pärast rinde ülemineku varjasid Franz Migul ja tema vend Robert end Mõniste valla taludes, kus nad salaja tööd tegid, isegi põllul naisteriietes.

Reene Kondi jutust:

"1944. a. sügisel tuli hävituspataljon meie poole, mind käsutati küüti, teine hobune võeti Horsti talust, kuskilt kolmas veel. Sõitsime Lätimaale. Üle-Leppura talust võeti kinni vennad Robert ja Franz Migul. Nad olid purjus, relvi neil ei olnud, vastu nad ei hakanud.

Vangid toodi Kuutsile, pandi kinni praeguse sidekontori nurgatarre, neid valvama kutsuti hävituspataljoni mees Eduard Kikas, keda haarangul polnud.

Mina oma hobusega pidin koju viima Alfred Kripi, kes oli haarangust osa võtnud. Aeg oli hiline ja ma ööbisingi Saras, Krippide pool. Järgmisel hommikul sõitis Kripp jällegi minuga kaasa Kuutsile. Nägime, et aken oli purustatud ja aknalaual kõhuli, käed rippu, lebas Franz Miguli laip.

Hävituspataljoni oli haarangule välja kutsunud Lüüsi Priidu naine, kelle mees oli purjuspäi metsavendadega kakelnud ja peksa saanud."

Robert Miguli jutust mulle 1945. a. novembris läti metsavendade punkris, kus ina haavatuna lamasin:

"Otsustasime Kuutsilt põgeneda. Lõin akna puruks, hüppasin välja. Vend Franzu jala all aga oli sisse murdunud toolipöhi. tema jäi jalgapidi tooli kinni, tulistati aknalauale surnuks."

2. Robert Migul, eelmise vend, vist vanem. 1945. a. 16. detsembri ööl läks suur läti metsavendade grupp laiali. Põhjuseks oli kahe mehe — Janis Zvaigzne ja Rudis CTmursi kavatsus anda end võimude kätte, et lõpetataks nende omaste terroriseerimine ja viidakse täide lubadus, et "alistunuid ei karistata.'' Sellepärast pidid ka teised punkrist lahkuma.

Minul, haavatul, ei olnud kuhugi minna. Robert võttis mind endaga kaasa Üle-Leppura tallu Lesti piiri ääres, olime järgmise. 17. detsembri päeva sama talu saunas, mis oli laupäevasest kiitmisest veel soe. Samal õhtul palusime varjupaika TarnbeIse talust, meile öeldi ära. Omavoliliselt ööbisime Tsõõnkniidu popsi saunas. Sinna jäime ka 18. detsembri päevaks.

Samal õhtul kutsus Robert mind kaasa Karisööti, Kasa .luulu poole. See mees oli asunik Julius Pettäi, pärit Kasa talust, mina teda ei tundnud, ega teadnud, mis mees see .luulu on. See selgus alles siis. kui nad koos viina võtma hakkasid. Jutt oli mingitest äraandmistest. milles .luulu pidi osaline olema. Seda kuuldes keeldusin viinast, lahkusin lauast, istusin pimedasse toanurka toolile ja võtsin oma Saksa vindi laskevalmis.

Oli kaugelt üle kesköö, kui ma suutsin lõpuks veenda Robertit lahkuma. Selle 19. detsembri päeva otsustasime mööda saata sealsamas lähedal Haru Jaani saunas. Kõik läks hästi kuni lõunani, siis Robert ärkas ja läks vastu minu palveid ja hoiatusi jälle Kasa .luulu poole "pead parandama". Mina kaasa ei läinud. Möödus paar tundi, siis sisenes majja üks mees — see olevat olnud üks vendadest Kuusikutest, vanemad neist olid hävituspataljonis. Robert olevat sellelt püssi ära võtnud ja mehe laua juurde jooma käsutanud. Sobival momendil Kuusik põgenes, kutsus abi välja, mina nägin pealt, kuidas õhtu eel umbes kümme meest üle lageda nurme maja ründasid. Tuli laskmine. Robert jooksis majast välja metsa äärde ja kukkus, siis andis pika valangu oma automaadist ründajate poole. Ta võeti haavatuna kinni, teel Kuutsile olevat murtud veel mõlemad käeluud. Kuutsil hakati teda üle kuulama, ta palunud enne vett. seda ka antud, ja siis surnud.

Aksel Kalkuni jutust:

"Robertit ma tundsin, sai koos temaga viinagi võetud. Kuutsilt toodi Roberti laip siia. minu lähedale Eelsoo Aleksi poole, siin oli ta ööd, järgmisel päeval viidi Võrru. Vana Villemson veel kiitles, et tema olevat lasknud oma "pika Saksa vindiga" "

Kindlasti viidi RoJvrti kup tot v, L...htkulla äratundmiseks, see oli üldine nõue.

3. Evald Kont, sündinud 1921. a. Tartumaal Maarja-Magdaleena kihelkonnas. Oli abielus Harglast pärit Veera Reinholdiga. Pikk, blond, ilus poiss, kandis Vene sõjaväe vormi SS-märkidega kraenurkadel, kuigi ta ei olnud kunagi SS-vägedesse kuulunud. Oli relvastatud nagaani ja Saksa karabiiniga. Suure haarangu ajal 1945. a. 18. oktoobril sai Mudimetsa talust põgenemisel jalast haavata, tal õnnestus küll metsa põgeneda, kuid öösel sadas lund, järgmisel hommikul jäljed avastati, teda aeti tagaja jõuti järele Sarivariku talu onni ees. kust tal ei olnud enam jõudu põgeneda. Olevat end ise maha lasknud. Peremees Augusts Blaums mattis ta Jahusoo äärde koobashauda, kust laip kadus.

4. Oskar Mölder, sündinud vist 1923. a. Valgamaal Koikkülas vallalise või lese Selma Mölderi pojana. Teenis politseipataljonis või palgalises Omakaitses Põhja-Eestis. Keskmist kasvu kena poiss, kandis Vene sõduri vormi SS-märkidega kraenurkadel, jalas uued kroomsäärikud. Oli relvastatud nagaani ja tuliuue Saksa iselaadiva karabiiniga.

1945. a. 19. oktoobri varahommikul langes ta haavatuna karistussalga kätte Lätimaal Koivaliina vallas Sarivariku talu nurmel. Teda veeti haavatuna, käed traadiga selja taha seotud, mööda läti talusid, peksti püssivardaga näkku ja küsiti: "Näita, kust süüa said?" Ei olevat näidanud. Tagasiteel samal päeval peatus karistussalk Liivaku kõrtsi juures Tiidu talus, ka vang viidi tuppa, kus tšekistid nõudsid süüa.

Tiidu perenaise Karliene Kirschenbergi jutust:

"Vang oli haavatud ja verine, nägu ärapekstud, käed traadiga selja taha seotud. Küsisin, kas temale ka süüa anda, ei lubaind Läksid kõik Tõrvaselt mööda Hargla poole."

Kella viie paiku pärast lõunat peatus karistussalk Ka..... teel Vomsu niidu kohal, seal, kus vanasti talvetee lale all. . . . :•' peale. Sel ajal oli seal veel suur mets, teest lõuna pe. .1 I mil u jaaegsed kaevikud. Tšekist Uni käsutas kaasa \ ami i 11 •> -•,

labidatega, mindi üle mäekünka, kostis kaks püstolipauku. Paarikümne minuti pärast tulid tapjad tagasi, tšekist Undi käe peal Oskar Mölderi uued kroomsäärikud. Ühte vanasse kaevikusse ta siis aeti. Teised karistussalga juhid olid Soonda ja Uusküla, mõlemad tšekislid-ohvitserid.

1946. a. enne jaanipäeva, kui suurvesi oli kõnnu pealt kadunud, sõitsid Valga tšekistid ja Hargla hävituspataljoni mehed autoga Tiiveli küüni juurde jõe äärde, sinna jäeti auto. Mindi kogu jõuguga üle silla Vaskpadu, oldi ära kogu päev. Milleks? Kohaliku hävituspataljoni mehe Undritsa jutust sõbrale: "Tead, kurat, saime Moskvast peapesu, maha lastud bandiitide laibad kästi nii ära peita, et neid keegi enam ei leiaks."

5. Karl Täht, sündinud 1926. a. Valgamaal Laanemetsa vallas, vist Jantku talus. Oli 1944. a. lühikest aega vabatahtlikuna Saksa sõjaväes. Tema vanem vend Juhan oli rindel langenud, samuti Saksa väes. Väga hea laskur, kiire reageerimisvõimega. Keskmist kasvu, mustajuukseline, kandis Kaitseliidu vormikuube ja mütsi. Oli relvastatud vene iselaadiva vintpüssiga ja Vene püstoliga TT. Hiljem oli tal *Sturmgewchr,* mille sai lahingus tšekistidelt. Liikus väga laial maa-alal, mis ulatus Karulast Koivaliina valda. Tal oh kokkupõrkeid tšekistidega, kus ta ikka osutus kiiremaks. Langes Valgas Tähe tänavas majas nr. 11 a, kus ta end varjas oma tädi juures 1945. a. oktoobri lõpul või novembri algul, pärast seda, kui tema kaaslased olid hukkunud Lätimaal. Olevat enne maha lasknud oma pruudi Tammi Aino, kes oli pärit Koikkülast. ja siis enda.

Selle maja ostis hulk aastaid hiljem Siberist tagasitulnud küüditatu, endine Saru Palubi talu peremees August Kond. Tema jutust:

"Kiskusin seintelt maha vana tapeedi ja viisin selle vanapaberi kokkuostu. Mõne päeva pärast küsis juut minult: "Aga kas sina teadsid, mis seal tapeedi sees oli?" Mina küsisin vastu: "Mis seal siis oli?" Juut mulle ei vastanud."

Sellest võib järeldada, et juut andis leiu üle NKVD-Ie. Kui August Kond seda mulle rääkis, taipasin kohe, milles on asi. Karl Täht pidas päevikut, mille ta enne surma peitis tapeedi vahele, et see vaenlaste kätte ei satuks.

6. Tullio Niit. Osvaldi poeg. ei olnud veel Eesti Kaitseväes teeninud, sündinud Võrumaal Lüütsepa kiilas Mäe-Lüütsepa talus. Tema vanaisa Jaani lasid punased 1919. aastal maha; maetud Rõuge kalmistule. Tulju isa Osvald Niit vangistati 1940. a., jäi igavesti kadunuks.

Tullio Niit võeti kinni 1946. a. kevadel urbepäeva hommikul Mõniste vallast Sinesaare soo peal asunud punkrist. Vastu ei hakanud, tuli turbaküünis asuvast punkrist välja, käed tõstetud. NKVD ohvitser küsis nime, vaatas paberitükilt, tulistas Tulliole püstolist pähe. siis veel kord. Niisiis seadusandlik, kohtu-ja täidesaatev võim ühes isikus! Ja veel. milline fanatism, hävitati kolm põlve järjest! Kodu on varemeis, laudas hoiti '"Kevade" kolhoosi noorkarja,

7. Heldur Hallei, sündinud Võrumaal Viilina vallas Põru külas. Maha lastud samas vallas Põdra kiilas Albert Kevvai majas, kelle tütar Liidia oli Helduri pruut. Heldur puges varjule riidekappi, tulistas teda avastanud tšekistile rindu, kuid 7,65 püstoli kuul tabas tšekisti rinnal rippuvat medalit ja tšekist sai vaid haavata. Majast põgenemisel sai Heldur surma. Laip toodi äratundmiseks Varstu, koolipingist võeti kinni nooruke Taimi Kreitsberg. Õpetaja puhkes nutma, ehmunud tüdrukule näidati noore mehe laipa: "Tunnista üles, see on sinu vend!" Ei olnud.

Laip seisis Varstus hulk aega, kuni tšekistid Kuus ja Pintmann ning hävituspataljoni mees Arnold Anton uputasid selle Mustjõkke jää alla. Suurvesi tõi laiba välja, vend Heino sai laiba kätte, tahtis matta Ritsiku kalmistule, ei lubatud. Kästi matta väljapoole aeda.

Ritsiku kalmistu loodenurgas, väljaspool aeda on siis tema kalm, kalmul keevitatud raudrist, vasksildil tuhmunud kiri, mille tekst ei meeldinud Varstu partorgile ja ta käskis selle kadunu vennal maha võtta. Nüüd on silt jälle ristil tagasi:

PUHKA RAHUS HELDUR HALLER
sünd.: 1923. II. Aug. Mõr: 1947. 7. Veb.
Uputatud II. Aprillil Maet. 24. Aprillil.

8. Harald Maasik, Valga mees. oskas saksa ja vene keelt. Varjas end punkris, mis asus Lüütsepa kiilaja Roosa mõisa vahelise nn. kirikutee ääres. 1949. a. kevadel, mõned päevad pärast küüditamist, lasti ta maha haarangul Raudsepa küla ligidal väikese heinamaa ääres. Teine versioon: olevat saanud raskelt haavata ja surnud teel Võrru. Tema isik jäi tapjatele teadmata.

9. Voldemar Rüütli, Varstust, oli Kaitseliidus ja Saksa ajal vallavanema abi. Kohe venelaste sissetuleku alguses oli koos Henninguga Võrus ülekuulamisel, mõlemad said nii rängalt peksa, et kui neid jälle Võrru kutsuti, siis nad enam end kätte ei andnud. Rüütli punker oli Roosa metskonnas. Soolätte talu ümbruses, tema tindis äia oma naise õde, kes tapjad punkri juurde tõi. Aastat ei tea, kuid oli kevad, käokukkumise aeg. Laip toodi välja Pähnile.

10. Julius Veider, Läti eestlane, kelle koduküla asus Vastse-Roosa poolt minnes. Orandust mööda Tseaküla vastas üle lohu Läti poole peal. Sündinud umbes 1921. või 1922. aastal. Pärast küüditamist, 1949. a. sügisel pikkade ööde ajal meelitati Ape linna oma tädi sünnipäevale, kus viibis ka tädi "peigmees", kes soovitas Juhusel majja sisenemisel panna automaadi kõrvaltuppa voodi alla. Kui pidulised lauas istusid, ründasid tšekistid maja. Julius läks relva haarama, seda enam ei olnud, ta võeti kinni ja lasti põgenemisel maha. Teine varem kuuldud versioon: kui Julius sisenes uksest tädi majja, tulistas teda tädi "peigmees" selga. See on tõesem, vt. Heino Uibo tapmine.

11. Eduard Visla, tol ajal umbes 30-aastane. pärit Mõnistest. Tema enda jutust mulle:

"1941. a. olin Võrus miilits. Meiega pahandasid ülemused alatasa: "Miks te kedagi ei arreleeri?" "Mille eest siis?" küsisime. Meile anti juhtnöörid: "Liikuge igal pool rahva hulgas, kuulake, mida räägitakse, ja kui keegi midagi vastalist ütleb, võtke kohe kinni." Kui algas sõda ja venelased juba taganema hakkasid, otsustasime Võrust ära tulla — mina ja Kirch —, panime erariided selga ja hakkasime Mõniste poole astuma, taskus dokumendid ja püstolid. Taganevad vene sõjaväelased tulid teel vastu, pidasid meid kinni, püstolid võeti ära, dokumendid ja elu jäid alles."

Miks Eduard Visla end varjama hakkas, ei ole mulle teada. 1948. a. ta alistus, leina pruudile oleval see maksma läinud ainsa lehma müügist saadud raha. Kinni teda ei pandud, meile, metsa jäänutele, tema pärast mingeid pahandusi ei tulnud, oli aus mees. Abiellus ja elas Harglas hulk aastaid, suri Tallinnas oma laste juures.

12. Nikolai Henning, elukutselt rätsep. Eesti Vabariigi viimastel aastatel oli Varstus .laiaja majas kõrtsipidaja. Oli Kaitseliidus, ei olnud Omakaitses ega Saksa sõjaväes. Ülekuulamisel Võrus parist >õda süüdistati teda vallamaja ülevõtmises 1941. a. Peksti nii rängalt, et järgmisele ülekuulamisele ta enam ei läinud. Varjas end taludes, kus tegi rätsepatööd. Anti ära Hundi Juku poolt 1950. a. algul. Langes või laskis end ise maha Parmupalus nn. preilide majas vist 24. veebruaril 1950. a.

Venemaa eestlase Helene Popmani jutust:

"Tšekist Kuus ja miilits Ottcnder läksid kahekesi uuesti maja läbi otsima, soldatid jäid õuele. Henning oli maha lasknud Kuuse, kes oli püüdnud end varjata voodiotsa taha. Ottender oli saanud varju ahju (aha, teda Henning ei näinud. Siis tuli Henning trepist alla ja tõmbas soldatitele automaadist tule peale. Langenud soldatid viidi Riiga. Minu ema sunniti verd ära koristama."

13. Leonhard Kreitsberg. sündinud 1921. a. Mõniste vallas Parmupalus, kus tema isale Julius Kreitsbergile kuulus väike Raudmäe asunikutalu. Leo võeti Saksa ajal teenima ühte politseipataljoni. kui ta ei olnud seal kaua; tuli ära omal algatuse! ja asus end varjama. Vene võimu saabudes ei läinud mobilisatsiooni korras välja, aimas õigesti, et Narvas vangistatakse.

Ta võeti 1944. a. sügisel kodust kinni, viidi Varstusse ja paigutati ühte kuuri, uksele jäi valvama hävituspataljoni mees. Leo kaevas end öösel kuuri seina alt välja — see oli esimene põgenemine. Mõni kuu hiljem kutsuti ta uuesti "mobilisatsiooni" korras Rõugesse. Leo läks. oma hobuse ja saaniga. Jõudnud õuele, kuhu kutsutud, kohtas ta trepil Eesti-aegset allohvitseri Arnold Rood. keda ta tundis, ja Roo olevat sosistanud: "Mis sa veel siit otsid, sind pannakse raudu." Leo läks tagasi hobuse juurde ja kihutas kodu poole, tagant tulid automaadivalangud.

Järgnes metsaelu, kinnivõtmine 1946. a. urbepäeva hommikul Sinesaare soo punkrist, kogu suvi uurimisel Võru vanglas. Edasi ta enda jutust mulle;

"Uurimine oli lõpetatud, paragrahv 58-8 selga keeratud. Võru vanglast viidi meid rongiga Valka, viis vangi, saatjaks viis miilitsat. Pidi viidama Tallinna kohtusse. Valga jaamast viidi meid ööseks vanglasse, kuid jäime hiljaks, vangla ülemad läinud, vangla ei võinud meid enam vastu. Viidi tagasi jaama, seal seisid Tallinna rongi vagunid, need olid lukus, sisse ei saanud. Üks miilits läks jaama ja tuli tagasi raudtee-mehega, kes ukse lahti legi. Seadsin end esimesena sisse minema, jõudnud vagunisse, kummardusin ja jooksin kiirelt vaguni teise otsa. ja oh õnne. depoo-

poolsest küljest oli vaguni uks lahti! Olin juba kahe seisva ja ühe liikuva rongi alt läbi, kui paugud hakkasid käima.

Koju ma ei läinud, olin mitu ööpäeva kodust kaugema) rõugu all. Võttis mitu nädalat, enne kui ma sain oma poiste juurde punkrisse!"

See oli kolmas, legendaarne põgenemine. Neljandat enam ei tulnud. Leo võeti kinni Varstu Alakülas Juhansonide pool. Reetis Hundi Juku, andis mürgitatud viina. See oli 28. märtsil 1950.

Mitmest allikast saadud kokkulangevate andmete põhja! suri Leo oma piinajate käes 15. aprillil Patarei vanglas.

14. Kalju Kreitsberg, eelmise vend. Mõningate andmete põhjal võeti kinni koos vennaga, teistel andmetel eraldi Parmupalu teelt, kuid samal ööl. Oli hulk aastaid vangis, siis asumisel Taišeti trassil Kvitoki asulas, suri Ukrainas oma võõramaalasest naise juures.

15. Taimi Kreitsberg, eelmiste õde. Tajutustas Varstus 22. mail 1989. aastal:

"28. märtsil 1949 kell pool kuus hommikul hämaras ja udus ilmusid meie majja küüditajad. Ehmatasin nii, et ei jäänudki meelde, kes kohalikest kaasas olid, aega anti poolteist tundi. Suure hirmuga ei osanudki kõige vajalikumat kaasa võtta. Viidi meie oma hobusega — minu haige ema ja mina — Varstu külanõukogu juurde veski kõrvale. Niipea kui kohale olime jõudnud, küsisin käimlasse, nägin, et soldatit minuga kaasa ei tulnud. Panin sealt kohe üle oja metsa, tulistati.

Läksin Harglasse meie sugulase juurde, seal mulle varjupaika ei antud. Tulin siis jälle kodukülla tagasi, märg ja külmunud, öösel kohtasin Vahesaare Arnot, kes pani mind saani teki alla peitu ja viis Karisööti Kõo Richardi poole. Sinna tuli mulle paari päeva pärast vend Leo järele, viis Lihtniidu äärde punkrisse. Nii sai minust metsaelanik. Sinna tuli ka vend Kalju. Elasime seal kogu suve.

Sügisel muutus olukord ohtlikuks. Vend Leo arvas, et talvel tulevad suured haarangud, kus ka mind maha tapetakse. Veel vankriteed mööda viidi mind Kaikale Kõo Richardi õe Lilli Pantaloni poole varjule. Seal elasin, kuni mu vennad Leo ja Kalju olid kinni võetud. Siis ei juletud mind enam pidada.

Mis mu! oli teha, kuhu minna? Tulin Varstu kiilanõukokku endast teatama, seal mind kohe vangistati. Viidi Antsla julgeolekusse, seal nägin nuhki — Rõõmuse Hillarit. Antslas kuulati mind üle, laua peal kirjutati protokolli, mina pidin istuma põrandal, laua all! Sits viidi Võrru, Võrus mind ei pekstud, ainult kolm ööpäeva ei antud süüa ega juua. Öeldi: "Meie sind ei tapa, piiname seni, kuni oled välja andnud kõik bandiidid." Mind veeti umbes kuu aega mööda metsi ja metsavendade omaste talusid, kuhu mind provokaatorina üksi sisse saadeti toitu ja varjupaika paluma, kuna tšekistid ootasid väljas. Ütlesin inimestele: "Ajage mind minema, mind on saatnud julgeolek." Pidin minema ka Niidi Tullio ema juurde, oma venna Leo naise juurde, lõpuks nähti ära, et minust abi ei ole ja anti vene soldatite kätte vägistada, kuigi ma ei olnud veel 16-aastanegi.

Maikuus viidi mind Tallinna Patareisse, kus paigutati suurde kambrisse. Ülekuulajaks oli Soopi-nimeline julm tegelane, kes käskis mul istuda "pehmele" toolile, surudes mind õlgadest, tooli padja sees olid teravad naelad!

Olin kolin kuud ülekuulamisel. Siis tuli Moskvast "osoboe soveštšanije" otsus: kümme aastat Norilski vangilaagrit. Õnneks jäeti Irkutskisse.

Olin vangis kuus aastat, siis alaealistele antud amnestia alusel saadeti mind asumisele Taišeti trassile Kvitoki asulasse, kus oli mu ema ja kus ta suri. Talle oli alles Venemaal öeldud, et meie pere ärasaatmisele andsid allkirja Arno Pärnamets, Julius Pehlak ja Juhan Liiv — kõik omaküla mehed.

1960. aastal jõudsime Eestisse, tulin Mõnistesse Kingu majakesse, oma tulevase mehe kodusse. Algul mind siiski sisse ei kirjutatud, pidin uuesti Tallinna kaebama.

Praegu veel ei ole mind õigeks mõistetud, minu kodu on maa pealt ära kaotatud, seal ei leia meie maja kohtagi enam üles. Olen usklik, ma ei ihalda kättemaksu, kuid tahaksin avalikult küsida oma perekonna hävitajatelt, eelkõige Hundi Jukult: "Kas te ka ise aru saate, mida te olete teinud?" "

16. Arvo Kalamees, endise nimega Voldemar Rõbakoff, sündinud 21. veebruari! 1916. Oli abielus Ura veski omaniku August Tiitsi lese Lilliga. Eesti ajal oh Kaitseliidus ja orkestris baritonimängija. Oli mobiliseerituna ka Saksa väes Eestit kaitsmas. 1946. a. augustis oli veel Ura veski mölder. Peagi sai teada vangistamisest ja põgenes Mõniste metsavendade Luhtmaa, Visla ja Vaasi juurde. Käis ikka oma kodust ja õde Annilt toitu toomas, te-

tna ei käinud röövimas. 10. aprillil 1950 vangistati tema õde Anni vennale toidu andmise pärast, sai "osoboe soveštšanije" alusel 10 aastat!

Arvo naisel Lillil oli aga tekkinud juba uus peigmees. Märdimäe-nimeline. kes elas Mõniste jaamas. Veeberi Anne majas oina kahe täisealise tütrega. Hoolimata sellest käis Arvo ikkagi kodus oma naisega kohtamas kuni 1952. a. suveni. Metsavend Kurt Lindenbergsi jutust:

".Sinna (koju) tema läks ja sinna tema jäi."

Vanaperenaise, Ura Miina jutust:

"Naa tappi Arvo esi ärä. Oi jummai, kui uputadi tapetu ärä... jõgi es võta vasta, tõi valla.. . siss viidi surnu riihhe takka mõtsa viirele, matõti kraavi perve sisse!"

1953. a. märtsis olin ma ise Tartu vanglas. Pärast Stalini surma kutsuti mind kongist välja, viidi "kohtuma vanglaülemaga", kes päris minu andmeid ja lisas ise lõpuks: "Nõukogude kodanik?" "Ei. Eesti Vabariigi kodanik." "Niisiis, välismaalane." muigas ülem.

Siis asus mind üle kuulama noor mongoli tšekist, erariides. Ta 011 tõeline mongol, nii näo kui ka jämedate sinakasmustade juuste poolest. Mulle näidati kettata PPS automaati kolme meetri kauguselt ja küsiti: "Kelle oma see on?" "Nii kaugelt ma ei tunne, andke minu kätte." Hirmuga anti. See oli Arvo automaat, tundsin sellest, et Arvo oli raua katet õhemaks viilinud, lõiganud ära puust kaba kaela kohalt, et saaks relva mantli all kanda. Ka mulle näidatud peegel ja kamm olid Arvo omad. Nii ka ütlesin. Sain aru, et Arvot ei ole enam.

Külarahavalt olen kuulnud, et pärast Arvo tapmist lahkusid tema naine lastega ja "peigmees" Märdimäe Mõnistest. Pikasillas olevat nende maja. Hiljem olevat Märdimäe lahku läinud ka Lillist, Arvo naisest. Ta oli oma töö ju teinud!

17. Kalju Kaldma, Karula valla. Ähijärve-äärse Plaagi talu vanim perepoeg, kelle isa Jaan Kaldma 1941. a. juuli alguses Valga hävituspataljoni poolt kodust kinni võeti ja Priipalus maha lasti. Teadja jutu järgi olevat asi olnud nii:

"Kaldma Kalju ei läinud 2. juuli mobilisatsiooniga kaasa. Ta varjas end koos Kõrge Jukuga metsas. Ühel päeval puistas Valga hävituspataljon läbi Plaagi talu — ei leitud kedagi ega midagi. Karistussalk sisenes järve kaldal olevasse talule kuuluvasse popsimajja, kus elas sama talu uusmaasaaja kommunist Rimm oma naisega. Pärast jutuajamist seadis karistussalk lahkuma, neile järele kiirustanud Rimm ütelnud: "Millal siis veel parem aeg on?" Selle peale pöördus hävituspataljon uuesti Plaagi taiu õuele ja peremees võeti kaasa."

Sakslaste tuleku! maksis Rimm selle eest oma eluga. Kalju Kaldma astus vabatahtlikuna politseipataljoni. Pärast sõda varjas end peamiselt taludes, harva ka metsas. 1952. a. märtsis varjas end oma ema juures popsimajas, sest ema -— Plaagi Roosi — oli oma talust väljaaetud. Ta märkas, et maja valvatakse. Kalju läks hommikuhämaras iile järvejää Antsla—Saru teele ja seda mööda kuni Perajärveni, kust suundus paremale, läbi metsa oma isa õemehe Lauksilla Juhani tallu. Värskele lumele jäid aga jäljed, teda jälitati ja saadi elusalt kätte Lauksilla talust, relvaks oli tal vaid puss. Vastu ei hakanud, sai viisteist aastat, mille ka ära oli.

Pärast seda töötas hulk aastaid Valga mööblivabrikus. Tema kohta ei ole mul rohkem öelda — ta võib seda ise teha. Tema äraandjaks oli tolleaegne Palu metsavaht — Venemaa eestlane Rokka, kelle majas oli Valga tšekistide peatuspaik, neid juhtis major Teppojev — punane soomlane. Ka teine Venemaa eestlane Kedus oli metsavendade äraandja ja rahva küüditaja, elab Antsla linnas oma majas "teenitud" pensionil.

18. Heino Uibo, Augusti poeg; sündinud 29. veebruaril pärast 1920. aastat, lisapäeva aastal, Võrumaal Mõniste vallas Konnukülas. Saksa ajal varjas end, ei tahtnud sõtta minna, sakslased otsisid teda kaua, lõpuks tõmbasid voodi seinast eemale ja Heino kukkus põrandale. Ta võeti kaasa, kuid põgenes jälle, varjas end metsas venelaste tulekuni. Ka need ei jätnud teda rahule, taheti sõtta võtta. Heino varjas end jälle taludes, hiljem metsas. Alaline tagaotsija oli kohalik varumisvolinik ja hävituspataljoni mees Pärnamets.

1949. a. küüditati Uibode suur pere Siberisse, Heino jäi metsa. Tal oli ka naine ja laps, viimane langes ühe haarangu ajal nende punkrile tšekistide kätte.

1954. a. sügisel olid Heinoja tema naine Linda kutsutud Lätimaale Korneti lähedale Druskase külla Arnold ja Alma Rebase tallu kartuleid võtma. Nad läksid. Seal ei saanud kartulivõtust millegipärast asja. Heino läks metsa seenele. Linda jäi tallu. Kui Heino mõne tunni pärast seenekorv iga majauksest sisenes, tulistati teda toast, üks kuul läbistas parema käe, teine südame. Linda oli va

hepeal kartulivaolt kinni võetud. Heino laip toodi *Willisegu* äratundmiseks Konnukülla, naabrile Pärnasalu Vallile ja sugulasele Uibo Astale. Kuhu laip edasi viidi, seda teavad KGB autojuht Paul Sirel Antslast ja tšekist Anderson. Naist Lindat kinni ei pandud, last kätte ei antud, ähvardati veel näidata, kui ta peaks nõudma.

Rebased läksid pärast seda oma talust ära. olevat veel nurisenud: "Tšekistid võtsid preemiast palju ära, pidime *Moskviiši* ostmiseks hulga raha juurde panema." Rebased asusid elama Valka, kuhu ostsid maja.

Niipalju said teada Heino vanemad, kui nad hulk aastaid hiljem Siberist tagasi tulid ja oma poja lugu mulle rääkisid; mina metsas Heinoga koos ei olnud, kuigi ta oli mulle kaugelt sugulane.

19. Enn Luhtmaa, endise nimega Julius Peltser. sündinud Mõniste vallas. Lepkolga talu viimane peremees. Eesti ajal oli Kaitseliidus, Saksa ajal Omakaitses, Saksa sõjaväes ei olnud vanuse tõttu. Ei läinud mobilisatsiooniga ka Vene väkke, sest ta oleks Narvas samuti raudu pandud nagu Korva talu peremees Leopold Sild ja Hargla mees Elmar Kalmet.

Mina tutvusin Enn Luhtmaaga juba 1946. a. suvel. Ta oli meist kõige vanem ja kogenum, tasakaalukam ja ettevaatlikum. Alati hoiatas ta meid: "Poisid, meie peame elama nii, et meie pärast selle kandi rahvale häda kaela ei tuleks." Relvadeks olid tal Vene PPŠ ja väike Saksa püstol *Walther* 7.65.

1950. a. suve elasime koos minu valduses olnud Saru metsas, sest Mõniste metsad olid Kreitsbergide sissekukkumise järel alatiste haarangute tõttu ohtlikud.

Samal suvel palus ta mind, et tutvustaksin temale Taheva jaama juures elavat Juhan Pahna, kelle naine oli pärit Mõnistest ja temale kuidagi sugulane või tuttav. Pahna Juhanit tundsin ma hästi kui endist kaitseliitlast. Läksimegi siis Taheva jaama taha vaigutuslangile ja ootasime seni, kui mees tuli. Mina nende omavahelist juttu kuulama ei jäänud. Samal sügisel lahkus Enn Luhtmaa meie juurest, et talve üksi vastu võtta, loomulikult ei öelnud me üksteisele, kuhu kanti keegi talvituma jääb.

Pärast karistuse kandmist Venemaa vangilaagrites saabusin Eestisse 1967. aasta novembris. Sain kuulda, et Enn Luhtmaa olevat 1954. aasta juuli alguses ühel ööl külastanud oma tuttavat Richard Kõivumäge Karisöödis ja tema majast lahkumisel "kraavi peale maha lastud". Kuhu kraavi peale, ei olnud mulle selge.

Külastasin Juhan Pahna tema kodus. Mind võeti hästi vastu ja ma kuulsin Juhanilt järgmist:

"Enn elas kogu aeg Taheva jaama taga punkris, ka pärast sinu kinnivõtmist, sest oli sinu peale kindel. 1954. a. juuli algul tahtis üks mees väga Ennuga kokku saada ja ma viisin ta Ennu juurde punkrisse. Enn läks aga hirmu täis ja lahkus punkrist, läks oma kodukanti, kus ta hukka sai."

Kes see mees oli, seda ei taibanud ma Juhanilt küsida. Imelik küll, viia punkrisse mees ilma punkriperemehele ette teatama ta! Edasi: kust teadsid tšekistid teda Mõtustes kohe oodata? Keegi pidi ju neile teatama, et Enn on Tahevalt lahkunud. Kes see oli? Ajasin jälgi ka Ennu kodukohas. Ennu naabri. Piigli Helmi jutust'

"Ennu tapjad tulid Mõniste jaamast. Metskonna raamatupidaja ei olnud kogu öö oma kodus." Ma ei tea, mida sellest kahest lausest arvata. Edasi juba Metsa talu peremehe Kusta lese Alma jutust:

"Ennu surnukeha oli toodud tee peale just Sikkasällä vastu. Kusta kutsuti ka tapetut tunnistama, Piigli Jaan kah. Oli olnud küll Enn, kõhn, jalas pruunid kingad. Kusta ei julgenud ära tunda, oli ju Ennu varju minekust kümme aastat möödunud, oleks võidud süüdistama hakata, et oled vahepeal näinud." Ennu laip toodi äratundmiseks Kuutsile külanõukogu juurde, külanõukogu asus siis endises Mõniste valla vaestemajas, laip oli olnud seal kuuris mitu päeva. Ennu naiseõe jutust:

"Isa sai kuulda, et Enn on tapetud. Sõitis hobusega Mõnistesse, et teda ära tuua ja maha matta, öeldi: "Ei ole enam siin", kuhu pandi, seda teada ei antud."

Selgunud on järgmist: Enn jäi tšekistide kätte KarisöödistTiitsa poole, kohal, kus tee kõrgel jõekaldal, just ülejõe asuva poolsaare Sikkasällä vastu, seal, kus kõrgelt kaldalt läheb jõkke uhteorg. Seal orus olla tal jalad läbi lastud ja ta ise olevat siis endale *Waltlwrist* pähe lasknud. Koht on õige, sest Enn käis tõesti tavaliselt sellest kohast üle jõe. Ka Kõo Richardi maja on seal lähedal. Laipa näidati samas kohas naabritele. Selge on ka see. et Enn Luhtmaa reetsid tema kõige lähemad ja ustavamad inimesed, kes talle olid veel jäänud. Reetmine sai alguse Tahevalt - - kuidas muidu teati teda kodukandis oodata!

Ka pärast Ennu surma võeti veel abinõud tarvitusele, et tema kodu. Lepkolga talu, maa pealt ära kaotada. Selleks laskis Mõ-

uiste sovhoosi direktor Meinhard Kuld ära lõhkuda Lepkolga talu võimsa, tsingitud plekist katusega lauda, hiljem elumaja. Mõniste sovhoosi maakasutuskaardilt kaotati talu nimi. Ja edasi: Ennu naine Elsa Kuus: 09.05.1921-10.08.1987. Ennu poeg Sulo sündis 8. augustil 1944. a. Ape haiglas, sõjatules lahingute ajal. Tema on see. keda ema vastu rinda surus, kui teda 1940. a. urbepäeva ööl peksti. Sulo on nüüd tuge\ keskeas mees, kuid väikese lapse mõistusega, ei tea isast ega maailma elust midagi.

20. Heini Kangro, sündinud Sild. Korva laiu peremehe Jaan Silla noorem tütar, kes 1949. a. 25. märtsil küüditajate käest pääses ja oma mehe juurde metsa põgenes. 1954. a. pidi ta haigena alistuma, võeti kinni oma sugulase Olga Karpi pool. Oli vangilaagris.

1954. a. alguses nõuti minult Siberi vangilaagris tema kohta andmeid, küsimused olid paberilehel kahes keeles, vastused kirjutasin omas keeles, oma käega, mind pandi "operi" kabinetti luku taha. Seal ma siis mõtlesin ja kirjutasin nii. et Heini Kangro saadeti laagrist oma õe Salme juurde asumisele, ja see päästis tema elu. Rohkem ma ei kirjuta, ta võib seda ise teha. On elus ja pensionär, linnaproua.

21. Aleksander Kangro, Mõniste valla Tsundsu talu perepoeg. Eesti Kaitseväe leitnant. Saksa aial Mõniste Omakaitse ülem. Varjas end 1944. a. sügisest peale algul üksi oma naisevanemate juures Korva talus, hiljem teiste metsavendade juures.

Alistus 1956. a. koos metsavend Kurt Lindenbergsiga. Neid kuulati korduvalt üle. kuid kinni neid ei pandud. Kuid mida see neile maksma läks — et neid ei karistatud - , pole mulle teada. Nad on elus ja võivad seda ise rääkida, kui soov ivad.

22. Kurt Lindenbergs, Mõniste valla Leppura talu noorperemees. Osales 1944. a. lahingutes Krivasoos Eestimaa kaitsel piirikaitserügemendis. Enne rinde kokkuvarisemist tuli koju koosTõrvase talu perepoja Eduard Feltseriga. Varjamise põhjusest rääkis mulle Kurt Lindenbergs:

"Enne venelaste sissetungi Eestisse 1944. a. oli korraldus hävitada vallamajas allesolcvad Eesti-aegsed mobilisatsioonidokumendid. Hiljem selgus, et Mõniste vallasekretär Hiielo seda ei teinud. Veel enam. ta toimetas need kommunistide kätte. Ja kui 1944. a. sügisel hakati mehi "mobilisatsiooni" sildi all kokku võtma ja Narva saatma, kuulusid esimeses järjekorras võtmisele kõik. ohvitserid ja allohvitserid. Arvates, et Eesti-aegseid pabereid enam ei ole. salgasin malta oma allohvitseri kraadi ja sain selle eest Antslas rängalt peksa. Et allesjäänud Eesti kaitseväe kaader kuulus vangistamisele, siis hakkasin end kohe varjama."

1949. a. 25. märtsi küüditamisest pääses Leppura talu pere seetõttu, et oldi igaks juhuks kodust ära. Ja kui küüditajad tulid, lahkusid nad ilma ohvriteta, vandudes. Ja nii asuski kogu Leppura talu pere — vanaperemees ja perenaine, minia Elme kahe lapsega —- metsa elama. Kodu rööviti muidugi valla aktiivi poolt paljaks. Kevadel liitus Kurt Lindenbergsi perega veel tema naisevend Arnold Ruven, seesama, kelle pea Mõniste täitevkomitee mehed enne küüditamist puruks peksid. Ka metsavend Evald Vaas elas 1949. a. suvel nende juures. Nii elati kuni sügiseni, pääsemist ei tulnud, ja sügisel tehti ainuõige otsus: kogu pere saadeti laiali, kodukohast ära kaugele sugulaste, tuttavate juurde. Ka metsavend Evald Vaas läks valepaberitega kusagile Keava kanti, kus tema ema oli kooliteenija. Metsa jäi kogu perest vaid Kurt Lindenbergs.

23. Arnold Ruven. Mõniste valla Luustoja talu peremees. Oli metsas 1949. a. suve. Hiljem elas poollegaalselt Puurmanis, tegi inimestele kodutööd, sest ametit ta ei saanud pidada oma segipekstud mälu tõttu. Käis ka suviti oma venda Elmar Ruvenit Hüroval külastamas.

Ühe) sellisel külaskäigul kohtasid nad koos Jdmariga juhuslikult teel endist Mõniste täitevkomitee esimeest Oskar Liiva — olevat olnud mõlemale poolele piinlik hetk. Elas kõrge vanaduseni, üle seitsmekümne, viimased aastad veetis Tartu krooniliste haigete varjupaigas, kus ka suri. Maetud Tartusse.

24. Evald Teodori p. Vaas. sünd. 1923. a. Kingissepa linnas Leningradi oblastis. Kogu perekond tuli Eestisse 1941. a.. kui sakslased olid mainitud ala vallutanud. Pereisa Teodor sai tööd Taheva sanatooriumis.

1945. a. märtsis võeti Evald Vaas NKVD operatiivgrupi käsu tusse tõlgina, kui Haiglas toimusid suured vangistamised. Pärast seda vangistati Teodor Vaas. keda süüdistati selles, et ta olevat väidetavasti saksa keeles ilmunud raamatu "Stalini vang" autor.

Poeg Evald hakkas end varjama 1945. a. maikuus ja oma naise. Taheva sanatooriumi meditsiiniõe Hilda Berkisc kaudu sai ühenduse Mõniste ja Läti metsavendadega ning tegutses nendega koos mitu aastat.

Vist suure haarangu ajal 1945. a. märtsis, nii seletas mulle Evald ise, olevat NKVD mehed teda veel kasutanud tõlgina, kui Harglas kuulati üle Viktor Pallot, Tapa soomusrongi suurtükimeislrit. Samal ajal pani ta ka metsa, teades, et kinni võetakse, sest isa oli juba viidud.

Evaldi kohta võin öelda: ta oskas väga hästi nii vene kui eesti keelt, oli külmavereline ja kiire lahingus. Oli relvastatud Vene PPS automaadiga ja hea. uue TT püstoliga. Langes tšekistide kätte 1950. a. augustis Sarapuu metsas, kus ta käis kohtumas oma naiseisa vana Berkisega. Sama aasta oktoobris oli ta veel elus Tartu hallis majas.

Sõjatribunal mõistis Evaldi surma. Tema naine Hilda võttis tagasi oma neiupõlvenime. Veel 1968. a. oli ta meditsiiniõde Varstu haiglas ja elas koos oma vana isaga haigla lähedal oma majas. Evaldi saatusest ta rohkem ei teadnud. Evaldi poeg on elektriinsener, kuid ta ei kanna oma isa nime.

Pärast vana Berkise surma ja pensionile jäämist müüs Hilda maja ära ja lahkus Varstust teadmata kuhu, nüüd olevat ta surnud. Evald Vaas oli Venemaa eestlastest ainus, keda tean, kes hoidis oma rahva poole, tema pärast ei vangistatud ühtegi abistajat.

Evald Vaas kohtus sageli oma Apes elava naiseisa, vana Berkisega linna lähedal Sarapuu metsas Eesti poolel.

Edasi juba toimikust 23 769:

"05.06.50. a. Ape raj. Julgeoleku 4. osak. major Bagmet, operatiivosakonna major Kalmõkov, major Kozlovski, Ape raj. Julgeoleku vanem oper. volinik leitnant Tolstoi — pidasid kinni Evald Vaasi, kes tulistas vastu TT-st. Võeti kinni elusalt. Ära võeti TT koos 24 padruniga."

Arreteerimise ordet on kirjutatud alles 13.06 50. Toimik sisaldab 342 lk., kohtuprotokoll 24 lk. Süüdistatud par. 58-1 a 8, 10 ja 11, lisaks veel 1947. a. määruse punktid 2 ja 4.

Pealekaebajad olid J. P. Pettäi. II. R. Rannula, V. laiajas. A. A. Kond, E. G. Raudoja. A. H. Tammepuu, A. J. Terasväli. S. J. Mõrd. H. J. Tann.

Kohut peeti Tallinnas Rataskaevu tänavas 23. aprillil 1951. a. Sõjaväeosa nr. 10 727 tribunali kuulusid eesistuja alampolkovnik Krivošejev. kaasistujad II järgu kapten Klotškov. major Minajev, sekretär Izjotrun.

"Sõjatribunal leiab, et Vaas Evald Teodori p. on terrorist. Karistada mahalaskmisega. Lisaks vabadusekaotus 2x10 aastat= 20 aastat. Lisaks veel 20 aastat. Kokku võttes mõista mahalaskmisele ühes kogu vara konfiskeerimisega. Otsus lõplik, edasikaebamisele ei kuulu. [—]

Otsus täide viidud 20.06.1951. a."

Lugedes oma kaasvõitleja Evald Vaasi toimikut pean tõdema, et mitte ühtegi abistajat ta välja ei andnud ja tema veel suuremad patud nõukogude võimu ees üldse välja ei tulnudki. Ka ei ole ta midagi oma kaasvõitlejate kaela ajanud.

25. Alfred Käärmann, Henno poeg. sündinud 1922. a. Harglas. 1936. a. lõpetasin Taheva valla 6-klassilise algkooli. Minu põlvkond kasvas üles Vabadussõja võidu vaimus ja kindlustundes, et kõik on ja jääbki nii. Aastatel 1939-1943 õppisin Valga Tööstuskeskkoolis, seega "kolme keisri võimu all". Sõja alguses kuulusin Omakaitsesse, mis moodustati kodude kaitseks. 1944. a. 9. veebruaril mobiliseeriti mind Eestimaad kaitsma. Järgnes kiire autokool Kehras ja rindele saatmine 20. diviisi 46. rügemendi 14. kompanii koosseisus Narva rindele, siis Konsu järve äärde, sealt koos raskerelvade kompaniiga Tartu rindele major Rebase käsutusse. Sissepiiramine Lohkva küla juures. Väljamurdmine koos Soomest tulnud kapten Pärnoja pataljoni poistega. Taganemislahingud Jõgeva, Põltsamaa juures... Viljandi, Kõpu, Pärnumaale Metsaküllа, mõned päevad Mihkel Pärna talus, kuhu jätsin oma vormi ja relvad. 4. oktoobri ööl jõudsin koju.

Üles andma ma end ei läinud, hakkasin varjama. Esimese talve varjusin kodus. 1945. a. 18. oktoobri! juhtusin Valga hävituspataljoni korraldatud haarangu ette, lõhkekuu! purustas mu vasaku käe. Tänu läti metsavendadele, kelle juurde mul õnnestus põgeneda, jäin ellu. Käsi lõigati maha kümme päeva pärast haavatasaamist, luu oli kildudeks purustatud, haav oli lillat värvi ja haises. Kolm ööpäeva olin veel kanderaamil lume peal, siis said läti poisid punkri valmis ja sain sooja. Verekaotus oli nii suur, et püsti seistes kadus teadvus. Lätlased tegid minu heaks rohkem kui võimalik. 16. detsembril läks lätlaste grupp laiali, paari päeva päiasi lasti Robert maha ja mina jäin täiesti üksi oma lahtise haava |.i Saksa karabiiniga.

Järgmised aastad elasin üksi metsas, ainult suviti ,.h mul i de teistega. 1950. a. kevadel pääsin vaevu eluga " I i.il • | ••1-• i

me juba neljakesi. 1952. a. 11. novembri õhtul langesin reetmise ohvriks Lätimaal Koivaliina vallas Mudimetsa talus.

Uurimine toimus Tartu hallis majas. 1953. a. 8. jaanuaril Tartus sõjatribunali istungil anti mulle 25+5. Järgnesid Lasnamäe. Krestõ, Kirovi, Sverdlovski tapivanglad ja jõudmine Taiseti jaamas asuvasse 048. laagrisse. Järgnesid vangilaagrid: 033, 019, 051, 603, 046. 1955. a. septembris toodi meid pika tapiga Uurali, Tšussovaja jõe kaldal asuvasse vangilaagrisse 389/10 (B). Sealt viidi mind 1957. a. Mordvasse, kus olin 19., 10., 7., 3. ja lõpuks 11. laagris, kust vabanesin viieteistkümneaastase karistuse kandmise järel.

Anti luba Eestisse tagasi tulla. Kuid kolm kuud pärast vabanemist, mõni päev enne 24. veebruari 1968 pagendati mind Eestist. Sattusin "kaaluta olekusse", mis tähendab, et mind kusagile tööle ei võetud sõnadega: "Selliseid meil vaja ei ole." Hirmutati ka eraisikuid, et nad "kurjategijat" oma majja sisse ei kirjutaks!

1975. a. 18. veebruaril võttis Hargla haigla juhataja Tiia Varblane mind kopsupõletiku tõttu ravile. Sain haiglas olla vaid nädala, kui tuli Valgast noor miilits ja tegi arstile korralduse mind kohe haiglast välja visata! Arstilt ja minult võeti allkiri selle kohta, et lahkun kohe. Selline olukord kestis kümme aastat. Kõikidele kaebustele vastati: "Pole alust asja uuesti läbivaatamiseks."

1977. a. enne jõulu võeti mind Mõniste sovhoosi öövahiks, kuid sisse ei kirjutatud. 1979. a. pandi tuli otsa Lätimaal Koivaliina vallas asunud Lepuri vanale talumajale, kuhu olin sisse kirjutatud. Selle talu Liepini-nimelised tütred põgenesid sõjaajal Läände, elavat Ameerikas.

Nüüd pidin ennast sealt välja kirjutama, sest maja ju enam ei olnud. Alles 1981. a. 17. augustil ENSV Ministrite Nõukogu Presiidiumi otsusega sain elamisloa Eestisse.

See minu kaaluta olek ei olnud mingi erijuhus, vaid seda rakendati kõigi metsavendade suhtes, kes olid laagrites ellujäänud ja määratud aja ära olnud. Kuid kõik ei suutnud seda pagendust üle elada, üks lätlane poos end üles. sedasama tegi Tõnu Haavastik Veneveres. Mõniste mees Johannes Lepp taotles aastaid elamisluba Eestisse ja jõi end surnuks.

Viimastel "perestroika"-aastatel jäeti mind rahule — hea seegi.

Vangilaagrites kohatud

eesti mtisa\ indadest

1. Albrecht Schumann, umbes minuvanune, pärit kusagilt Kesk-Eestist. Haarangul lasti maha tema naine ja kaks väikest poissi jäid heade inimeste hooleks. Schumann oli pikk, blond, ilus mees. Ta oli väga hea puutöömees. Pärast vabanemist asus elama kuulsasse "Estonia" kolhoosi, kus oli oma puutöö tõttu hinnatud. Talle maksti hästi ja võimaldati saada materjale, nii sai ta ehitada Türile võimsa maja, kus ei puudunud ka kaminasaal vanakuradi kujuga ukse kõrval. Kui ma teda koos Jaan Tammemaaga külastasin tema uues majas ja kogu seda hirmsat vaeva ja toredust näinud olin. ütlesin ma temale: "Noh, vend Issanda viha hirmsast sumtõrrest, nüüd tuleb sul käed jälle raudu panna, sest sa oled jälle kogunud tuliseid süsi oma pea peale. Millega sa tõendad, et oled kõik selle saanud ausal teel?" Schumann jäi mõttesse ja vastas: "Aga mul on dokumendid materjalide ostu kohta, palgalehed, mis kinnitavad minu head töötasu." "Ma usun sind, vend Issandas! Aga kas sind usuvad ka Inimkonna Vaenlased, kelle himu võib hakata käima sinu koja järele, mille sarnast ei ole isegi Iivan Käbinil!" Õnneks seda siiski ei juhtunud.

Olen kuulnud, et Schumannil lõigati jalg gangreeni pärast maha; ta suri 7. novembril 1989. a. Selline oli siis mees, kelle "kuldsete käte" vaevast jäi viieteistkümne aasta töö Venemaa vangilaagritesse.

2. Johannes Rendoja, pärit Vohnja vallast, oli mu parimaid sõpru vangilaagrites, ka tema kandis oma viieteistaastase karistuse lõpuni ja asus elama oma majakesse väikese jõe kaldal. Ta oli väga kinnine mees. Endine kaitseliitlane ja Omakaitse mees, endine nimi Rumessen. Et ta oli juba kõrges vanuses, siis ta pärast vabanemist enam midagi ei saavutanud, mingit pensioni talle ei makstud, elas omaelu lõpuni vaeselt. Tema viimane lõpetamata kiri saadeti mulle ja see on 1988. a. lõpust:

"Aga 17. detsembril läksin jälle välja, et toon natuke puid tuppa, sain trepi juurest kaks sammu astuda, kui pea lõi uimaseks, et kukkusin lume sisse maha. enam püsti ei saanud, olin üksi kodus, kedagi appi kutsuda ka ei saanud, lõpuks, kui püsti sain ja tuppa läksin, oli nii külm. Ja sellest ajast olen voodis."

"Isa suri 28. jaanuaril 1989. a. kell seitse hommikul. Need kaks pilti käskis ka Teile mälestuseks saata. Johannese tütar."

3. Edgar Pomm. sündinud 12. oktoobril 1914. surnud 27. mail 1985 Veneveres. Virumaa metsavend. Haarangul punkrile lasti maha tema naine. Edgaril endal purustas kuul põidla. Väike tütar jäi ilma hooleks, ehis "bandiidi tütrena" üle alandusi ja viletsust. Edgar ise vabanes pärast viieteistaastast karistuse kandmist. Oli hulk aastaid hinnatud töömees Laekvere sovhoosis. Mõned aastad enne surma ostis Venevere lähedale Avijõe kaldale Kaasiku talu vana elumaja. Tegi selle ilusti korda, isegi sauna ja veevärgi sisse. Ise ütles mulle: '"Avijõe kaldal olen sündinud ja siin ma ka suren."

Ta maeti Lohusuu kalmistule 1. juunil 1985. Olin ka matmas, kuid sõna ei võtnud, oli veel vaikuse aeg. pealegi oli matusel punase ordeni mehi. Ja ka üks tema endisi laagrikaaslasi Simuna lähedalt, Boris Uibo, kandis kadunu põrmu viimsel teel.

4. Voldemar Staak. Virumaa metsavend, minust tublisti vanem. Neid oli metsas 4-5 venda, kes kõik langesid. Tema oli Venemaa vangilaagrites üks vähestest eestlastest, kes end teistel vangidel alandada ei lasknud. Üks lugu sellest.

Volli lõi krohvimatte ehitusel oleva maja seinale. Tema kõrvale seina peale hakkas kusele üks venelasest kaasvang, kes Volli iseloomu ei tundnud. Venelane sai kiire lõuahaagi, kukkus, Volli haaras tal kraest ja surus nina kuseloiku. Sellest tehti poliitiline skandaal — asi viidi laagriülema ette. Et Volli vene keelt ei osanud, siis otsiti eestlasest tõlk ja see rääkis: "Kui laagriülem oli Volli seletuse ära kuulanud, läks ta akna alla, vahtis välja, kael läks punaseks, hoidis vaevu naeru kinni ja lõpuks käratas meile kõigile: "Ubiraites nahui otsjtida." " Sellega oli lool lõpp.

Enne karistusaja lõppu viidi Volli vangilaagrist Patareisse täiendavale uurimisele, talle taheti mingit mõrva kaela ajada ja siis surma mõista. Volli ise rääkis sellest meile nii:

'"Tallinnas pandi mind kahe erariides mehe vahele istuma. Sisse kiu Miti naisterahvas ja küsiti: "Kes nendest meestest oli teie mehe tapja'`" Naisterahvas vaatas meid kõiki ja raputas eitavalt pead. Siis näitas uurija näpuga minu peale ja küsis naiselt: "K;«s see ei olnud?" "Ei. Kui vahest see hirmsa näoga vasakul." ütle*-naine kaheldes. See oli erariides tšekist. Sellega oli "vastandamine" läbi. mis oleks võinud mulle elu maksta."

Volli toodi tagasi laagrisse, kus ta viieteistaastane karistusaeg täis sai. Kui Volli vabanes, siis läks ta oma kodukohta Laekvere kanti tagasi, tema õde elas kuskil Arukse lähedal. Vollit aga Eestisse sisse ei kirjutatud. Siis läks ta Petserimaale, kuhu sai sissekirjutuse, tööd tegi sepana Laekvere sovhoosis. Ränk töö. jätkuv tagakiusamine ja haigestumine tuberkuloosi viisid selle murdmatu vaimuga mehe mulda. Arvatavasti maeti ta kodukanti.

5. Leo Ladva. Noor keskmist kasvu poiss Koorastest. Päras! karistuse kandmist läks ta kodukanti tagasi. Vangis laastatud tervise ja rikutud närvide tõttu ei osanud la enam endale elus kohta, leida. Olevat end jahipüssist mahti lasknud. Olime koos Mordva 7. vangilaagris 1964. aastal.

6. Jaan Vigel, vana Võrumaa talumees, kulak ja metsavend, kes karistuse ära kandis ja oma kodukohta tagasi läks.

7. Osvald Helk, keskmist kasvu, minust vanem mees, pärit kusagilt Orava kandist, oli metsavend Rootsi grupis. Saabusime koos Mordva vangilaagritesse. Tema saatusest enam ei tea.

8. Karl Helk, eelmise vanem vend, olevat olnud politseiohvitser president Pätsi lähikonnas. Kas ta metsas oli. ei tea. Olin temaga Mordva 11. vangilaagris. Tean. et ta vabanes, teda keelduti sisse kirjutamast Tallinna, kus elas tema naine.

9. Harald Järv, vist Mulgimaa metsavend. Oli Mordva 7. vangilaagris tuntud lukksepp-ratsionaliseerijana. Pärast vabanemist pakuti talle häid töökohti Eestis, kuid kõikjalt löödi ta minema. Lõpuks jäi ta aastateks pidama Lätisse Ruhja ligidale Naükseni majandisse. Seal ma teda ka külastasin. Temale Eestis elamise luba ei antud. Olevat surnud.

10. Muinasmaa, eesnime ei tea, umbes 65-aastane sel ajal, kui ma Mordva vangilaagris olin. Olevat surnud vangilaagris. Oh metsavend, varjas end kusagil majas, perenaist ei olnud kodus, kiü haarangumehed majaust lahti murdsid. Tulistas sissetungijaid läbi ukse. üks sai surma. Muinasmaa õigustanud end: "Arvasin, et vargad tungivad sisse lukustatud uksest, sellepärast tulistasin." Oli kuulda, et tütred olevat isa surnukeha hiljem Eestisse toonud. Harald Järve kaasosaline.

Järvamaa metsavendadest

Kirjapandud niini! kauaaegse vangilaagrikaaslase **Arnold**Lindermanni jutust:

"1945. a. suvel suure haarangu ajal oli Järvamaa NKVD staap meie majas Räägumetsa talus.

Minu ema Anna Lindermann rääkis mulle, et meie majja toodi metsast kinni võetud haavatud metsavend Endel Villemi p. Saksberg, kes oli pärit Rõhu külast Matsi talusl. Samal päeval, pärast mehe kinnivõtmist, tuli Saksbergi naine ise metsast välja meie tallu ja andis end venelaste kätte, kes teda kohe peksma hakkasid traadist nuudiga, mis oli meie majas vaipade kloppimiseks. Seda nägi pealt minu ema. Pärast peksmist pandi see õnnetu naine kinni meie aita, tema haavatud mees oli juba ära viidud. Aida võti anti päeval minu ema kätte. Kuid öösel võtsid aida võtme enda kätte haarangumehed, kes öösel hulganisti aidas käisid selle naise juures, sel ajal oli aidast kuulda naise nuttu ja karjumist. Kui haarangulised meie majast ära läksid, siis oli selle naise keha aidas rullitud presendi sisse, ta ei liigutanud enam ja tõsteti vankrisse. Näis, et ta oli surnud. Pärast seda ei ole Saksbergi naist enam kuskil nähtud ega temast midagi kuuldud.

Minu vend Johannes Lindermann ise viis meie hobusega haarangu staabi kolu Koeni alevisse."

Ülaltoodud teksti saatis Arnold Lindermann Mordva vangilaagrist Eesti NSV Ülemnõukogule pärast seda, kui *Rahva Huules* oli ilmunud vendade 1 indermannide kohta laimav kirjutis. Kirjas Ülemnõukogule oli see sündmus Räägumetsa talus esitatud kui põhjus, miks vana taluperenaine koos poegadega metsa läks ja seal hukka sai. Vastust ei tulnudki.

Endla järvest lääne pool oja kaldalt leiate Räägumetsa talu. Samalt kaardilehelt leiate ka Väinjärvest lõuna pool Rõhu kiila. Selline on süs Endla järve äärne lugu.

Eduard Holni, umbes 55 aastat vana. Järvamaalt Väinjärve vallast. Jõekülast, Vahelaane talust. Oli Eesti Vabariigi ajal Isamaaliidus. Saksa ajal põllumajandusjuht külas. Varjus kohe pärast sõda. 1948. a. sügisel oli punker Tapiku metsas, ära andis oma punkrikaasiane Aleksander Laisaar, kes oli läinud külasse, seal kinni võetud ja kes haarangumehed punkri juurde tõi. Holm tapeti punkri juures, kolmas kaaslane Jakovits võeti kinni. Pääses vaid Holmi naine Elfriide, sest Holmil oli uus talvepunker juba valmis tehtud ja tema naine elas seal sees, seda kohta Laisaar ja Jakovits ei teadnud. Holmi naine liitus hiljem Lindemannidega.

Aleksander Laisaar, tüse. keskmist kasvu, umbes 50-aastane mees, oli minuga koos Mordva 10. vangilaagris 1958. a. Kord suvel, pärast vihma istusime baraki seina ääres ja ma nägin, et tema paljas pea oli koledate armidega kaetud. Ütlesin talle: "Oled vist vana kõrtsikakleja, kuidas sul muidu on pea nii ära äestatud." "Kakleja jah." muigas Laisaar virilalt ja rääkis järgneva loo:

"1941. aastal, kui taganes Vene vägi, oli nende hulgas ka üks kohalik kommunist, kes mind tundis. Ta laskis mind kinni võtta kui endise kaitseliitlase. Ega minult küsitudki midagi, võeti kaasa ja metsa vahel viidi teelt kõrvale.

Ega ma pauku kuulnudki. Ärkasin, oli hirmus külm, kuidagi ronisin välja haohunniku alt. Püsti ei püsinud, pea oli katki. Roomasin kaua, kellegi trepile, hüüdsin appi, mind peideti ära. Kui sakslased tulid, pandi mind nende laatsaretti. See venelaste väeosa langes vangi, nendega koos ka minu äraandja, kes kohe maha lasti." "Ja miks siis siin oled?", pärisin mina. "Eks ikka selle kohaliku kommunisti nime nimetamise pärast, mind kuulati haiglas ju üle, küsiti, kuidas mulle kuulid pähe lasti." Mulle oli selline nõmedus juba liig ja ma ütlesin: "Kui sind juba korra taheti ära tappa, no miks sa siis siia veel ootama jäid?" Laisaar ei vastanud mulle ja tema edasisest saatusest ei tea ma midagi.

"Der Unbekannte". Öösel vastu 24. märtsi 1949 langes Viljandimaal Tamsi külas tšekistide kätte tundmatu metsavend. Olevat end ise maha lasknud, sest tal oli kuuliauk laubal, kui laip oli Paide julgeolekus toolile istuma seatud. Selle mehe pärast pinniti veel minu venda Johannest, keda käsist ja jalust nelja mehega ülestõstetuna kiigutati ja vastu seina löödi. Tean, et see tundmatu metsavend, kes Tamsi kiilas hukkus, oli keskmist kasvu, tugeva kehaehitusega ja julge, endine Saksa lendur, nimega Hans.

1949. a. märtsiküüditamisest saadi Räägumetsa talus aegsasti teada. Et Arnold Lindermann end juba varjas, otsustasid ka ema

Aima ja Paidest ülekuulamiselt koju saabunud vend Johannes ajutiselt metsa varjule minna. Koju haigevoodisse jäi vaid 73-aastane vanaperemees Hans Lindermann. Ja küüditajad jõudsid ka Räägumetsa tallu. "Kulak" Hans Hansu poeg Lindermann võeti haigevoodist kaasa, talu rööviti paljaks. Hiljem saabusid kirjad küüditatutelt teatega, et Hans Lindermann olla ühes jaamas tõstetud rongist välja, surnult või surijana. Õige hõlmast hakati siiski kinni ja adra taga käija jalg ei olnud enam õigel teel.

Merja külas Laanemäe talus oli uusmaasaaja Saarmas, kes kirjutas alla Räägumetsa rahva kulakuks tegemisele. Tema poeg oli miilitsas, see lõhkus maha Räägumetsa elumaja ja viis selle Tartusse, kus üles ehitas.

Päinurmes oli punker, kus elasid kaks meest ja kaks naist. 1953. a. sügisel said mõlemad mehed surina, naised elasid talve üle. 1954. aasta aprillis läksid metsavennad Arnold Lindermann ja Ülo Eltermann ööse! selle punkri juurde, et aidata naistel sealt ära kolida. Arnold Lindermann:

"Punkris aga olid juba tšekistid. kes meile tule peale tõmbasid. Mina sain pihta kaksteist autoniaadikuuli, üks nendest istub praegu jalas. Pääsesime mõlemad. 6. oktoobril 1954 nuhkisid julgeoleku luurajad jahimeeste sildi all üles meie punkri, tulistasid mind jahipüssist 8 mm haavlitega, sain raskelt haavata, osa haavleid on praegu õlas. Samal päeval hukkus punkris meie ema."

Arnold Lindermann võeti kinni 26. aprillil 1957 Kurista metskonna Pendre vahtkonna metsavahi August Pärna poolt, kes talle mürki sisse andis. Sellele järgnesid teised sissekukkumised, mille tagajärjeks oli kohtuprotsess. Aeg oli jõudnud juba niikaugele, et metsavendadega tegeles sõjatribunali kõrval ka ülemkohus.

ENSV Ülemkohtu kriminaalasjade kohtukolleegium koosseisus eesistuja Pihoja, rahvakaasistujad Veimann ja Arro, sekretär Gutkina, prokurör Jakobson advokaatide Aidi, Levini, Kattai ja Glickmanni osavõtul vaatas Tallinnas 7., 8. ja 9. oktoobril 1957. a. kinnisel istungil läbi nende kriminaalasja. Karistused olid järgmised:

1. Lindermann, Arnold Hansu p. sünd. 1911.a. Paide raj. Metsanurga külas •— 25+5.

2. Lindermann, Johannes Hansu p. sünd. 1905. a. Paide raj. Metsanurga külas -- 25+5.

3. Hotm, Elfriide Karli t. sünd. 1929. a. Paide raj. Järva-Jaani alevis (varjas dets. 1944-27. apr. 1957) — 10+5.

4. Turu, Olev Johannese p. sünd. 1929. a. Väike-Maarja raj. OIju külas — 25+5.

5. Kara. Lembit Hindreku p. sünd. 1925. a. Väike-Maarja raj. Rakke k/n, kes oli juba vangis.

6. Kruleht, Linda Jüri t. sünd. 1913. a. Türi linnas. 1951. a. oli abistaja. 1957. a. 1. mail saadi tema poolt kätte Olev Turu — 10+5.

7. Toode, Otto Otto p. sünd. 1924. a. Jõgeva raj. Selli külas. 1954. a. sügisest abistaja — 10+5.

In memoriam! Mõlemad vennad Lindermannid on nüüd surnud ja maetud Koeru uuele kalmistule. Arnold jõudis veel enne surma püstitada varem surnud venna Johannese ja enda nimega hauakivi. "Ega pärast meid seda keegi enam ei tee," ütles ta.

Räägumetsa talu kaotati maa pealt ära. Neil maadel olevat nüüd Raägu-nimeline vahtkond. Vennad Lindermannid elasid oma viimased eluaastad Merja külas, kadunud kolmanda venna naisele kuuluvas Laanemäe talus. "Ma usun jääaja tulekut. Et aga muistne Merja küla uuesti elusse ärkaks, seda ma ei usu enam." Need olid Arnoldi viimsed sõnad mulle meie lahkumisel, juunis 1989.

Mida me siis ära tegime?

Minult kui ühelt viimaselt ellujäänud metsavennalt on tihti küsitud: "Mida te siis ära tegite?" Vastan: "Ei midagi." 1949. a. oli meie metsavendade grupil nii palju jõudu, et oleksime võinud ühe ööga valla kommunistidest puhtaks teha. Aga edasi? Valla taludesse oleks sisse toodud NKVD väeosa, hakatud meie omakseid ja teisi kahtlusaluseid peksma, kodusid paljaks röövima, vangistama. küüditama ja seda oleks tehtud õigustusega "bandiitide tegude eest". Sellepärast meie kandi metsavennad pidid arvestama meie omaste ja toetajate palvet: "Ärge neid puutuge, see teeb asja veel hullemaks." Meie oma kaine mõistus aga sai aru, et meie ei suuda võistelda Venemaa organiseeritud riikliku terroriga.

Haarangutele tuli aga tšekistide hävitusgrupp välja mitmekümnekordse ülekaaluga, pikemat lahingut nendega lüüa ei saanud, meil polnud piisavalt laskemoona ja neile tuli vajaduse korral veel sõjaväägi appi. Panime meeleheites viimseni vastu vaid metsas end kaitstes, kui ei õnnestunud piiramisrõngast välja murda, siis tuli surra. Paraku ei päästnud see meie tagasihoidlikkus Hargla kihelkonna rahvast 1949, a. küüditamise eest.

Kommunistlik ajakirjandus on Omakaitset nimetanud kodanlik-natsionalistlikuks, fašistlikuks organisatsiooniks, mis olevat loodud sakslaste käsul! See pole nii. Omakaitse loodi hoopis pärast Stalini 3. juulil 1941 aastal peetud kõnet. Selles olid laused: "Vaenlasele ei tohi jääda peavarju, kilogrammi vilja ega liitrit kütust... kõik tuleb hävitada.. . kariloomad ära ajada. Selleks tuleb moodustada hävituspataljonid." Ka Eestis loodi need pataljonid, kes hakkasid tapma, hävitama, põletama. Ja sellepärast astus üle 50 000 eesti mehe oma kodude kaitseks välja. Mõniste Omakaitse pidas lahingu Võru hävituspataljoniga Vaidva jõe joonel ja hoidis ära valla keskuse mahapõletamise. Omakaitse hoidis ära vene partisanisõja tekkimise Eesti pinnal, mis oleks toonud kaasa meie metsakülade ja metsatalude mahapõletamise, massilise tsiviilelanike hävitamise. Selles on meie Omakaitse teene Eesti maa ja rahva ees! Mitte ükski ajaloolane ei ole seda Omakaitse teenet ära märkinud.

Nende nimed, kes minuga on tegelnud

1945. a. oktoobris Eesti—Läti piiri aladel Koivaliina vallas toime pandud suurhaarangu juhid olid Valga tšekistid Soonda. Uusküla ja Unt,

1949. aastal oli minu jälitaja ja küüditamise juht Harglas Valga operatiivgrupi juht. Karjala soomlane major Teppojev. Nii küüditamisest kui minu kodu valvamisest aastatel 1949-4 950 võttis elukutselise hävituspataljoni palgalisena osa Hummulist pärit August Leht. kes praegu elab Valgas.

1947. a. märtsis puistas minu kodu oma meestega hävituspataljoni rühmakomandör Eduard Holts, kes on pärit Laanemetsast, praegu elab Valgas.

1952. a. novembris oli minu kinnivõtja Riia oblasti operatiivosakonna leitnant Valters. umbes kolmekümneaastane, pikka kasvu, kõhn ja Miki-Hiire ninaga. Tema abilisteks olid Ape linna venelastest hävituspataljoni mehed Kokotin ja Šmeljov.

Sama aasta 12.-13. novembri ööl valvasid mind Riia NKVD majas (endises Läti sõjaministeeriumi hoones) kaks erariides kursanti: Krüze-nimeline pikk kõhn punapäine kretiin ja Zelte — lühike paksuke.

Valga julgeolekus 13.-14. novembril kuulasid mind üle ülem major Kolossov ja major Teppojev, kuni kaotasin teadvuse. Kapten Bašõnov. pikk, kõhn, haiglase näoga mees oli rahulik, tema mind ei piinanud ega mõnitanud, vormistas arreteerimise orderi ja tegeles asja tehnilise küljega. Tallinnast tuli mind mõnitama polkovnik Patrakov.

14.-19. novembrini veeti mind mööda metsi kahe —Valguja Antsla — operatiivgrupi saatel, pidin näitama punkreid, kus olin elanud. Valga gruppi juhtisid major Teppojev ja pikka kasvu miilitsamajor — vist Hans Salm. Antsla operatiivgrupi ülem oli juudi moodi paksmagu major Tjumin. kelle iga viies sõna oli "huinjuu". Soldateid kamandas pikk sale tatarlasest leitnant. Oldi kahe veoauto ja kahe *Willisega.* Antsla autojuht oli Paul Sirel. Antsla julgeoleku ülem oli sel ajal kapten Tulp, pikk mees. umbes neljakümneaastane.

Tartu hallist majast mäletan: minu uurija Sergei Ruljov, Irboska venelane, eestiaegne tänavasillutaja. Tema mind ei peksnud, kuid kehtestas külma, nälja ja magamatuse režiimi ning protokollid vormistas nii. et iga kant lõikaks. Mõnitamas käis mind uurimisosakonna ülem alampolkovnik Glaškov, rahvuselt osseet, vastiku lihava näo ja sumiseva hääldamisega. Veel olid seal uurijad major Kazakin ja eestlane Hiire — blond lihava näoga mees. Minu tõlgiks oli noor loru — Selli-nimeline.

8. jaanuaril 1953 Tartus sõjatribunali istungil oli esimeheks lombaka jalaga Tallinnas elav juut — polkovnik Šur, kes lasi minu vastused kirja panna võltsitud kujul. Rahvakaasistujad Pihla ja Taresteolid mõlemad erariides. Prokurör— Leningradi juut Juh-

novitš, umbes 55 aaastat vana. Sekretäriks noor vene poiss Rõžuhhin. Tõlk eestlane, nime ei mäleta.

1953. a. Taišeti trassil oli 033. vangilaagri ülem vanemleitnant Sorokin, kes ajas ka sandid kehvas riietuses raskele tööle, külmast hoolimata.

1955. a. oli 046. vangilaagri ülem kapten Hutjko, kes polnud paha mees, kuigi eestlane Mühlberg kinnitas, et kapten oleval väravas lasknud tema seljast ära võtta kasukvesti ja hiljem kandnud seda ise.

1955. ja 1956. aasta vahetusel oli Uuralis Tšusovaja jõe kaldal asuva vangilaagri 389 "B" ülemaks vanemleitnant Suranov, pikka kasvu rahulik mees. Tema lubas balti rahvastel ja ukrainlastel üheskoos jõuluõhtut pidada. Kuigi korda ei rikutud, löödi Suranov ülema kohalt minema, asemele sai julm vend major Žihharev. Samas laagris oli kultorgiks vang, juut Vassili Tarassov, tema loosung oli: "Naša rodnaja sovetskaja vlast."

1958.-1960. a. oli Mordvas asuva 10. (hilisema 04.) vangilaagri ülem Ukraina juut kapten Monjko, kelle ajal ehitati võimas betoonkartser ja uus karmi režiimiga raudbeloonvangla laagrist kilomeeter eemale üle raudtee, ojakese kaldale metsa. Oli julm vend. Kui suri Leevi mölder Julius Hernits, keelas ta meil lahkunut väravasse saata, sõnades: "Nikakih pominok."

Mordva 07. vangilaagri ülem oli major Kolomõtšev, laagri santšasti ülemaks tema naine Kolomiitseva. Millest selline nimede erinevus? Ehk oli aeg selline, kuid ülem ega tema naine ei paistnud silma julmuse poolest. 7-ndas oli minu otraädiülemaks alampolkovnik Tjurin — pensionile mineja. Valvurid olid vanem Sved, rahulik, kuid julm vend, ja populaarne debiilik "Tridsatj-trii", kelle õiget nime ei mäleta. 1960. aastatel oli Mordva laagrite upravlenija ülemaks polkovnik Aparin — Mordva Ülemnõukogu saadik. Külmal talvel soojendasin end 7. laagri töötsoonis elektrijaama hoones, töötava "Sampo" aurukatla kõrval, kui sisse astus polkovnik Aparin. Taganeda polnud kuhugi. "Von otsjuuda," kõlas käsklus. Ma ei vastanud, vaid lahkusin kiirustamata.

Samadel aastatel oli Baraševos asuva keskhaigla ülemaks Leedust pärit juudi rahvusest vana daam Simkanis, kes ei sallinud baltlasi. Tal oli Mordva teenelise arsti tiitel! Õnneks mul temaga mingit vahejuhtumit ei olnud. Samal ajal oli kirurgiks noor kena naine Larissa, keda vangid päris jumaldasid inimlikkuse eest.

Mordva 11. vangilaagri ülem oli 1967. a. minu vabanemise ajal noor mees Joffe, kelle kohta pole mul midagi öelda.

Samal ajal istusid samas laagris oma väikest karistust viis endist "eriti tähtsate asjade uurijat", kellest nimeliselt mäletan Langfangi ja Liebensoni.

Seitsmendas laagris istusid Beria isiklikud adjutandid — suurt kasvu karkudel liikuv Arojan ja kleenuke Nadaraja, kes olid tegelnud ilusate naiste varumisega oma ülemale. Kõiki neid kohtles laagri administratsioon ülima viisakuse ja pehmusega põhimõttel "hui jevo znajct, tšto zavtra budet".

1949. aasta märtsiküüditamine

Märtsiküüditamine ei tulnud mulle ootamatult. Elasin sel ajal ühe metsaküla serval, just talu- ja riigimetsa piiril. Sealsamas lähedal riigimetsas raiuti küttepuid mingile Võru asutusele. Linnast toodud raietöölised olid korteris küla taludes, igapäev toodi neile linnast veoautoga toidukraami. Ühel päeval autot ei tulnud, see tuli alles järgmisel päeval ja juht vabandas: "Eile käsutati kõigi asutuste autod täitevkomitee korraldusse täies sõidukorras, täna lubati ainult teile toit ära tuua ja kohe kiirustan tagasi!" Külarahva kaudu jõudis teade minuni ja ma taipasin kohe, mis on tulemas — ka 1941. a. oli enne küüditamist sama korraldus.

Teiseks tuli mulle teade, et Karula kiriku juurde on saabunud mitmekümnest veoautost koosnev kolonn Venemaalt, mehed on juba mitu päeva seal paigal, korrastavad masinaid millegi ootel Üks vene keele oskaja vana talumees olevat ühelt vene autoju hiit küsinud: "Milleks teie siia sõitsite?" Ja saanud lühikese va-, tuse: "Našeju estonskomu narodu." Kuuldu vaid kinnitas minu ai vainust, et on tulemas küüditamine. Viimane ja kõige kaalukam tõendus tuli raudteelastelt: "Pihkva jaamas ootavad sajad **II.-IIm.I** tud kaubavagunid!" Hoiatasin külarahvast, keda võisin no, ,i , i tulid varju punkrisse, vanad sõitsid ööseks heinaküünide . - m, *i* saheinamaadel.

Ja 25. märtsi hommikitööl algaski Baltimaade suurim ja organiseerituim inimjaht. .Seda metsaküla õnneks küüditamine ei tabanud --- margiks olid võetud jõukamad talud kõikjal mujal üle kihelkonna.

Kes küüditati Mõniste vallast

Mõniste vallast küüditati järgmised isikud:

1. Palubi talust viidi ära August ja Ida Kond. lapsi neil ei olnud,

2. Posti talu peremees ja endine Mõniste vallavanem Ferdinand Pallo oli juba vangilaagris — tema naine Elfriide-Marie pääses küüditajate käest põgenema, ta päästis küll oma elu. kuid kaotas kodu. Nende ainus poeg Jaan varjas end mujal taludes.

3. Keveli talu perenaine Minna Pang ja tema noorim poeg Lembit olid juba oma talust välja aetud - ka nemad viidi ära Tutti popsimajast. Vanemad pojad Artur ja Ervin olid sõja ajal Rootsi põgenenud.

4. Mati talu peremees Johan Kond oli juba vangis, ära viidi tema naine Vella, lapsed Ott ja Maia. Vella suri Venemaal.

5. Oti talu peremees Hugo Lepp oli juba vangis, ära viidi tema naine Aivi. lapsed Iivi ja Leigar. Hugo Lepp jäigi kadunuks.

6. Ojasoo talust v üdi ära perenaine Ann Mõttus ja tema poeg Hugo. Ann Mõttus suri Irkutski oblastis.

7. Jaanimäe talu peremees Aksel Paas oli juba vangis ja jäi igavesti kadunuks. Ära viidi tema õde Leida.

8. Hürova talu peremees Oskar Sprenk oli ära viidud kohe pärast venelaste sissetungi 1944. a. On teateid, et ta lasthnaha Varstu lähedal metsas, vanglasse ei jõudnudki. Tema naine Õilme, lapsed Heino. Laine. Silvi, Leili ja Jüri küüditati 1949. a. Oskari vanemad Kusta ja Kairi Sprenk olid küüditatud juba 21. juunil 1941 — mõlemad suiid Venemaal. Oskari vend August pandi vangi, õed Anni ja Olga peksti 1945. a. Mõtustes vigaseks.

9. Siuga talust viidi ära peremees Elmar Ploomipuu, naine Senta. lapsed Viive, Uuve. Olev, Kuulo ja kolmeaastane Hugo. Tütar Viive hukkus Siberis tööjuures.

10. Saru Alaveskilt viidi ära omanik Julius Lüütsepp, tema naine Mari, poeg Evaldi naine Fdli. lapsed Arvo ja Tiiu. Poeg Evald, kes end varjas, sõitis ise hiljem perele järele. Julius. Mari ja ka pojatütar Tiiu surid Venemaal.

11. Mäeveski (Lammastura) laiust viidi ära perenaine Minna Henning, kes hiljem suri Venemaal, peremees Jaan Henning, kes end varjas, tabati Võrus partorg Robert Lätti kaebusel ja saadeti hiljem järele.

12. Tammi talust viidi ära eestiaegne vallakirjutaja Eduard Kolk, tema naine Ella ja tütar Malle. Eduard Kolk hukkus Siberis, tema poeg Raimond Kolk oli kirjanik Rootsis.

13. Kallaste talust viidi ära Osvald Kõiv, tema naine Armilda ja kaks poega, ühe nimi Heino.

14. Masa talust viidi ära perenaine Aliide Rüütli, tema poeg Voldemar ja alaealine tütar Lehte.

15. Ura talust viidi ära vanaperemees Madis Tiits. tema poeg Bruno, ingerlannasl pojanaine Maria ja tema kolmekuune tütar Viia, kes imekombel jäi ellu, sest teda aitas toita teine noor ema, kelle laps suri Võru jaamas loomavagunis. Madis Tiits suri Siberis.

16. Puudiste talu peremees August Jaagupalu vangistati 1946. a. kevadel. Poeg Heino hukkus Vene sõjaväes pärast sõda, perenaine küüditati ja tütar Sale, kes oli Juhan Lepa — Mõniste Omakaitse asutaja — pruut, aeti auto alla enne abiellumist 1968. a. paiku.

17. Karjasilla talu peremees August Liiv oli juba vangis, ära viidi tema naine Aimaja lapsed Ellen, Õie. Leili, Ennu ja veel üks, kelle nime ei tea.

18. Korva talust viidi ära kahe pere inimesed: Valter Kusta p. Siidja Hugo Kusta p. Sild olid vangistatud juba enne sõda 1940-1941. a. Hugo Sild arvatakse olevat olnud 192 Tartu vanglas mõrvatu hulgas. 1949. a. küüditati vanaperenaine Miili, Valteri naine Salme ja tema lapsed Raivo, Sirje ja Viljo. Salme suri Siberis. Korva talu teine peremees Jaan Siidja tema naine Liine viidi **ara.** mõlemad puhkavad Siberi mullas. Nende poeg Leopold Sild Mõniste vallavanema abi — vangistati "mobiliseei iluna" **Naivas.**

vanem tütar Salme Eomois ja tema lapsed Tiiu ja Henn küüditati. Noorem tütar Heini põgenes metsa oma mehe juurde.

19. Tambelse talust viidi ära peremees Julius Paas ja tema naine Miina. Poeg Arnold oli kusagil Eestis ja tütar visati Tartu ülikoolist välja.

20. Hütü talu peremees ja Mõniste vallavanema abi Julius Kirsipuu oli juba vangis. Ära viidi perenaine Minna ja tütar Silvi.

21. Andsi talu peremees August Kuus viidi ära koos naise Minna ja tütre Oldiga.

22. Pajukõrtsist viidi ära loomaarst Parmas ja tema tütar Regiina. nad ei olnud kohalikud.

23. Horsti talust peremees Richard Lindpere ja tema naine Eufrosiine.

24. Mägiste asunikutalust viidi ära peremees Heno Kõivumägi, kes suri Taišeti vanadekodus.

25. Peebu talust viidi ära punaste vaadetega peremees Jaan Sarapuu ja tema naine Miili; nemad olid ka esimesed, kellel lubati koju tulla ja kellele tagastati äravõetud vara.

26. Ala-Kilvakult viidi ära peremees Julius Kolk ja terna tütar Meludie.

27. Ala-Perakonnu talust viidi ära perenaine Rosalie Põder. Peremees ise ja poeg Aavo põgenesid metsa, pärast küüditamist elasid mujal.

28. Mäe-Kasa talust viidi ära vanaperemees Eduard Pettäi, tema tütar Hella, väimees Jakob Piigli ja nende tütar Inta. Eduard Pettäi jäi Siberi mulda.

29. Sauri talust viidi ära Linda Tõemets ja tema poeg Jaan.

30. Tiitsa vesiveski omanik Jakob Ostrat ja tema naine Rosalie — mõlemad surid Taišeti vanadekodus. Täiskasvanud lapsed Gustav, Eleonore ja Aino ei olnud kodus ning pääsesid.

31. Tiitsa saeveski kaasomanik Jaan Elstein ja tema naine Alla, lapsed Märt, Enn, Juhan, Heino ja Rein, viimane suri Siberis seitsmeaastasena.

32. Tiitsa tellisetehase peremees Juhan Lindenberg varjas end. Ära viidi perenaine Minna.

33. Mäekonnu talust viidi ära peremees August Uibo, tema naine Hilla, lapsed Eeri, Hilja ja Ennu. Poeg Heino, kes end varjas, lasti maha kaks aastat hiljem Lätimaal Druska külas.

34. Parmupalust, Raudmäe asunikutalust viidi ära haige perenaine Minna Kreitsberg. Tütar Taimi ja poeg Kalju põgenesid vend Leo juurde metsa. Nende ema suri Kvitoki asulas Siberis.

35. Tundult viidi ära Liisa Roos, kes suri Taišeti vanadekodus. Tema mees August Roos pääses põgenema jõe kaldale pajuvõssa.

36. Leppura talus teati küüditajaid oodata; kogu talupere — vanaperemees ja perenaine, minia Elme ja kaks väikest last — põgenes metsa noorperemehe Kurt Lindenbergsi punkrisse ning nad elasid seal kogu suve ja talveks läksid laiali tuttavate juurde Tartumaale. Kõik elasid hirmsa aja üle.

Märtsiküüditamine Harglas ja endise Taheva valla piires

Küüditajate staap asus endises Taheva vallamajas, koolimaja lähedal, praeguses kahekorruselises puumajas. Üldjuhiks oli Valgamaa NKVD operatiivgrupi ülem — Karjala soomlane major Teppojev. Teejuhtideks kohaliku hävituspataljoni mehed August Leht — pärit Hummulist, praegu elab Valgas; vennad Mihhail, Aleks ja August Toom, Peeter Undrits, Vladimir Saar ja Eduard Torm, hüüdnimega Käkät. Abistajateks tolleaegne valla aktiiv ja NKVD sõdurid.

Küüditamisele määratud toodi kokku Harglasse, juba mainitud endisse Taheva vallamajja.

Küüditati:

1. Tammeküla popsimajast 1917. a. vana revolutsionäär Tõnis Sikk, tema naine Miili, täisealised pojad Erich ja Elmar.

2. Ala-Kalli talust peremees Juhan Käärmaa, tema naine Aliide. Poeg Erich oli juba hukkunud Karjala sõjavangide laagris; teine poeg Elmar oli vangis, kolmas poeg Alfred põgenenud läände.

3. Mälgi talu peremees Paul Tamm oh juba vangis, ära viidi tema naine Amanda ja koolipingist poeg Taimil.

4. Tilga talu peremees, kiriku vöörmünder Fritz Laats, tema naine Liine ja tütar Salme.

5. Matsi talu peremees Eduard Laatspera oli juba vangis, poeg Ruudi punaväes, ära viidi perenaine Selma ja tütar Eha.

6. Valli talust peremees August Karro, tema naine Alma. poeg Endel ja Augusti kurttumm õde, kelle nime ma ei tea.

7. Matimäe talu peremees Jaan Taba oli juba vangis, ära viidi tema naine Floreida ning tütred Helga ja Ere.

8. Puuda talust endine Taheva algkooli juhataja ja taluperemees Julius Kaar, tema naine Aimaja lapsed Õie ja Heldur. Vene keele oskajana astus Julius Kaar Siberis välja eestlaste kaitseks. Selle eest töödeldi teda neli ööpäeva kohalikus NKVD-s. Tulnud sealt tagasi, ei rääkinud ta enam omastega, ainult naeratas ja mõne päeva pärast suri. Siberis suri ka tema tütar Õie.

9. Hargla popsimajast viidi ära endise liiprilööja lesk Maali Lääts, kes Siberis suri Tema ainus tütar Meeta oli juba vangis aluseta süüdistuse põhjal metsavendade abistamises.

10. 7 asunikutalust viidi ära juba 1940. a. vangistatud Kaitseliidu Taheva kompanii ülema Arnold Variku isa ja tema õde Ann Pang. Mõlemad surid Siberis nälga, sest töövõimetutele leiba ei antud.

11. '? asunikutalu peremees August Kõomägi oli juba vangistatud, ära viidi tema naine Aimaja tütar Ellu.

12. Alliku talu peremees. Vabadussõjast osavõtnud August Avaro (Berenslrauch) vangistati juba 1944. aastal. Poeg Elmo langes 1941. a. üliõpilasena Tartu kaitsel. Naine ja tütar aeti oma kodust välja, nende kodu hõivas kommunist Salme Kahr. August Avaro naine ja tütar küüditati 25. märtsil 1949. a.

Mis sai küüditatute kodudest?

Sika Tõnise majakesse asus elama hävituspataljoni mees August Leht ja Läätsa Maali majja partorg Harri Mumm oma perega. Äraviidud popside lihahimudes ja jahukirstudes oli veel midagi! Samamoodi oli teiste tühjaksjäänud kodudega, kus kõigepealt tapeti äia ulguvad koerad, siis tuli järg teiste koduloomade kätte.

Vastloodud kolhoosi esimees Jürna laskis maha lõhkuda Tilgal Laatse Valli Karro ja Läätsa Maali elumaja ning kokku vedada Hargla kirikumõisasse, partei kinkis talle selle eest kolmeraudse jahipüssi.

Haiglas 1944. aasta sügistalvel vangistatud

Sakslased taganesid Koiva jõe kaitseliinilt 1944. a. septembris. Kuni 1946. aastani oli Harglas vangistatud juba iile kolmekümne inimese:

1. August Peet, väiketalunik. suri vangilaagris;
2. Paul Tamm Mälgi talust;
3. Eerdinand Kokk Männi asunikutalust:
4. Eerdinand Sänn Limpri popsimajast;
5. Elmar Sibul Hoovi talust;
6. Elmar Käärmaa Ala-Kalh talust;
7. Alfred Paris, vabrikutööline;
8. Viktor Pallo Limpri talust;
9. Karl Kübar, Kaara metsavaht;
10. Elmar Kalmet Niidu väiketalust;
11. Alfred Laats, vabriku meister Tarnmekülast;
12. Jaan Taba Matimäe talust Tahevalt;
13. August Avaro Allika talust Tahevalt;
14. Peeter Noorkõiv, Parmu metsavaht;
15. Rudolf Sädeme, raudtee töörühma vanem;
16. Herta Sädeme, tema naine (maha jäi kolm last);
17. ? Tattar, Taheva metsnik;
18. August Raudsepp Rohuse talust;
19. Eduard Laatspera Matsi talust;
20. Aino Paas, kaupmees Jaan Paasi tütar;
21. Erna Paas. tema õde;

22. Meeta Lääts, popsi tütar;
23. Edgar Kail Ala-Kalli talust;
24. Erich Varblane Tammekülast;
25. August Arrak Saare popsimajast;
26. Vambola Sender, Hargla apteekri kasupoeg;
27. Over Kuus Karjamõisast;
28. Arnold Rõõmus Tsirgumäe talust:
29. August Kõomägi ? asunikutalust;
30. Erich Reisberg Munapalu talust (sõjavangis);
31. Erich Käärmaa Ala-Kalli talust (suri sõjavangis);
32. Eduard Ploomipuu, rätsep (sõjavangis);
33. Artur Dreier. väikekaupmees Haiglast.

Läti Rahvuslike Partisanide juures

Juba 1945. a. augusti lõpul oli meil, Taheva valla metsavendadel, läti metsavendadega side olemas. Lätlasi oli rohkem kui meid ja nad olid organiseeritud. Ka olid neil partisanielu kogemused juba Saksa ajast. Eelnevatest kohtumistest teadsin nende umbkaudset asukohta.

Lahkusin Lepuri talust vererada järel, ja suundusin mööda kitsast metsateed Mežciema (Metsaküla) suunas. Jõudnud suuremale teele, pöörasin paremale Ite talu suunas. Jõud hakkas suure veickaoluse tõttu raugema. Sajatuhandelisel kaardil leiate selle talu Guujienast (Koivalünast) kolm kilomeetrit põhja pool. Selles! talust seilsesada meetrit kagu suunas on sild väikesel Markuse ojal, mis väljub lätlaste Melna sala. eestlaste Sinesaare soost ja suubub Koiva jõkke. Just silla juures ojaäärsel oli kari. mida hoidis vana memmeke. Läksin tema juurde ja palusin: "Teata läti partisanidele." Ja sinna, ojakese kaldale ma siis maha jäin, oli pealelounane aeg.

Ärkasin öösel pimedas, kui mind teadvusele ärratati. Oli külm, udune ja kuupaisteline hallaöö. Mul oh väga külm, püsti seista ma enam ei suutnud. Kaks pikka noort meest võisid mu enda vahele ja talutasid Ite majja. Ite talus elas läti metsavenna AlfrTds Kmminši õde Anna Celmina oma mehega. Anna oli töötanud sõja aja! Saksa sõjaväehaiglas. Tema siis andis mulle esmaabi ja selelas läti poistele, mida minuga leha. Mind pandi sealsamas valmistatud kanderaamile ja viidi punkrisse. Hiljem rääkis mulle läli metsavend: "Kandsime sind üle väljade. Puhkasime siis. kui kuu pilve tagant välja tuli."

Olin lätlastele suureks koormaks. Ümbruses liikusid NKVD salgad. Talurahvast peksti ja rööviti meie pärast. Minu pärast ei saanud lätlased röövlitele vastu hakata. Möödusid lühikesed hallid päevad ja pikad pimedad ööd. Minu olukord halvenes üha. Vasaku käe luu üleval pool küünarliigest oli iõhkekuulist purustatud ja lõhkeainest mürgitatud. Kanamunasuurune haav kuulikildude väljumiskohal muutus lillaks, vahutas ja haises juba. Veremürgituse vastu anti mulle saksa punase streptotsiidi tablette, valu vaigistamiseks oopiumitablette, haava pesti vesinikülihapendiga. Ja see oli ka kõik. Viibisin poolteadvuseta olekus.

Lätlased pidasid nõu. Richards Dimdins ütles mulle: "Ütle meile üks koht Eestis, kuhu me sind viime." Mina vastasin: "Seal mind juba otsitakse. Viige mind Eesti piirile, kus kõrge liivane pind, andke mulle üks käsigranaat ja minge eemale. Matke samale kohale, hästi sügavale." Mulle ei öeldud enam midagi, päevad aga läksid.

Alles aastakümned hiljem rääkis läti metsavendade juht Janis Zvaigzne mulle kogu tõe. Läti Vabariigi ajal olid nad kõik lõpetanud Gaujiena gümnaasiumi: Janis, Walda, ArsenTjs ja palju teisi. Olid rahvuslikult meelestatud, jäid oma rahvusele truuks ka raskete aegadel. Janisest ja ArsenTjsest said Läti Rahvuslikud Partisanid. Waldast sai Palsmane pastori abikaasa. Kooliõe Walda kaudu paluti Palsmane pastoril Biržulisel otsida kirurg haavatud metsavennale. Pastor astus ühendusse Smiltene haigla kirurgiga. Janis Zvaigzne:

"Ilma ette teatamata võtsime enda alla suure soo äärse Sarukalna talu. Peremehele ütlesin, et meil on haavatu, tänase öö veedame siin, valve on ümber ja keegi siia segama tulla ei saa. Peremees vastas: "Palun, palun!" Kaks kuulipildujat olid ootel."

Ise mäletan, et mind kanti talutarre ja asetati kanderaamiga põrandale. Minu kõrvale kükitas noor tüdruk ja ütles saksa keeles: "'Midagi ei ole enam teha, ka haigla tingimustes enam kätt päästa ei saa. Tuleb amputeerida." Olin nõus. Siis kummardus minu kohale tundmatu mees: "Weiter kämpfen kannst du mit dem Degen [edasi võidelda saad sa mõõgaga]." Ja nii ka hiljem sündis.

Lõputult kaua pesid arst ja õde käsi voolava vee all, mida neile kätele valati. Siis tõsteti mind lauale, ümbritseti nägu vatiga, näole asetati eetrikompress ja kästi: "Hinga!" Esimene hingetõmme oli valus, siis kadus kõik. Ärkasin metsas kanderaamil, sadas lund. Läti poisid ehitasid punkrit, puhkamata kaks ööd ja päeva, vaheldumisi töös ja valves. Mina lamasin ikka kanderaamil, kuus saksa sõduri tekki katteks ja peal lumi. Suur köetav punker sai valmis paari päeva ränga tööga. Mind kanti sooja. Punker asus Kauležera soo põhjaserval, lõuna pool teed. mida lätlased nimetasid *Raktais reis* ehk "kaevatud tee", mis ühendas Partze ja Viri metsavahitalu. Viris oli lätiaegne metsavaht Rudis Kaulipš. kes kandis veel Ulmanise-aegset vormikuube, mille vapiga nööbid olid õhukese halli riidega kaetud.

Minu eest hoolitseti soojas punkris nii hästi kui võimalik. Kaks ööpäeva lume peal olid aga niipalju mõjunud, et tampoonid umrnistusid ja haav rebenes lahti, klambrid jäid haava ääre külge. Ühel ööl tulid punkrisse kaks läti neiukest, tegid tervesse kätte süsti ja veidi aja pärst lõikasid kääridega klambrid naha seest välja-

Mulle oli talu rahva poolt saadetud kanu, keedeti kanalihapuljongit ja kahe nädala pärast tegin juba mõned sammud punkrist välja. Mind hoiti aga mõlemalt poolt kinni, sest latv kippus kõikuma verepuuduse tõttu, püsti olles kadus veri peast. Mulle olevat operatsiooni ajal veeni lisatud "vere asendajat", mingit värvitut lahust.

Ükskord kees suures malmpajas tangusupp. Jänkalni Rudi oli aga ahjusiibri peale kuivama asetanud plekist karbikese lõigatud tubakaga. Kui ahju puid lisati, siis ahi värises ja see karbike koos sisuga kukkus supi sisse. Kisa ja sõim oli suur, kiiresti korjati tubakapuru supi pealt ära. maitsti vedelikku ja suitsumehesl "kokk" leidis, et kõlbab süüa küll. Sõime oma supi ja lihakillukese. Tagajärjed olid erinevad, suitsumeestele pärast sööki suits enam ei istunud nagu tavaliselt, mittesuitsetajad oksendasid peaaegu sisikonna \ ä 1 ja

Suure "revolvripüha" ajal 7. novembril kuulasime Vene kindrali Bagramjani kõnet Riiast, pikast räuskamisest saime aru vaid: "Naše delo pravoje." Meid oli punkris kaheksateist meest, igal oma relv, lisaks kaks kuulipildujat, nendest üks saksa MG-42, mida lätlased nimetasid "kaula zägis" ja mida hooldas Märtinš. läti leegionär 19. SS-diviisist, Demjanski kotist välja murdnud lahingumees. Olime julgestatud. üks valvur tee ääres põõsas, traat läbi põõsaste punkrisse häirekella juurde veetud. Teine valvur punkri ees jälgis soo äärt.

Selles Kauležera soo äärses punkris elasid 1945. a. 1. novembrist kuni 17. detsembrini vennad Janis, Antons, Märtinš ja Andrijs Zvaigzne, vennad Rudis, Edgars ja Elmars Jänkalns. Üksikud: AlfrTds Krümiijš, Richards Dimdinš. Alfrids Taiirinš, tema isa Voldemärs Tauripš, Karlis Ludeks, Rudis CTmurs — hüüdnimega *Lielais Rudis,* Arturs VTgants — Koivaliina kiriku kellamees, Petras Juodaitis — Leedu põllutööline, siia jäänud Ulmanise ajast, ArvTds Kaksis — Koivaliina gümnaasiumi õpetaja, Arsemjs Dreialts — tema kolleeg ja läti metsavendade vaimne juht. Lisaks veel kaks eestlast: Robert Migul Käätsost ja mina. Ühel uusel ööl külastas meie punkrit Läti sõduri mundris noor mees — "sakarnieks" ehk sidemees. Mida sidemees rääkis, kust tulija kes ta oli, seda ei saanud me iial teada.

Ei kestnud meie rahupäevad soojas punkris kaua. Juba 1945. a. 16. detsembri õhtul lõi välk sisse. Janis Zvaigzne naist ja Rudis CTmursi vanemaid olid tšekistid terroriseerinud ja meelitanud nii kaua. kuni poisid otsustasid "välja minna", et omaksed rahule jäetaks ja et ise "vabaduses elada" saaks, nagu tšekistid olid tõotanud. Sel 16. detsembri ööl läks kogu meie suur grupp laiali, Robert ja mina Mõnistesse Üle-Leppura tallu. Alistunud Janis ja Rudis läksid elama kaugele Kurzeme kanti. Tšekistid ei pidanud sõna — seal taheti neid vangistada, poistel õnnestus põgeneda ja 1946. a. maikuus olid nad jälle oma kodukandi metsades tagasi. Sama aasta jaanuaris olin ka mina seal tagasi.

Ka meie ründasime vahel

1945.-1946. a. talvel olime kandnud raskeid kaotusi. Langenud olid Karl Täht, Oskar Mölder, Evald Kont, Tullio Niit ja Robert Migul, läti metsavendadest Evalds Tuomins ja Arturs Kere. Vangistatud Leo Kreitsberg ja lätlane Talis Paikens. Raskelt haavatud mina.

1946. a. kevadel, 15. mail tegin koos läti metsavendadega kaasa nende tähtpäeva ürituse, võtsime Pihkva—Riia kiviteel kinni veoauto, ronisime suure relvastatud metsavendade grupiga peale ja sõitsime Läti rahvuslipu lehvides mitukümmend kilomeetrit Riia poole. Pärast seda lahkusin lätlaste hulgast, kes olid päästnud mu elu ja aidanud talve üle elada. Side meie vahel katkes.

Mõnenädalase maakuularnise tulemusena sain kätte Mõniste kolmemehelise ellujäänud metsavendade grupi. Kohtusin nendega 24. mail keskpäeva paiku Läti piiri lähedal, kohas, kus piiriks olev Ura oja ja temasse suubuv Laandura oja kokku voolavad. Sealt kohast viis metsatee põhja poole, vasakule jäi madal võsane, paremale kõrgem seljandik. Seal, ida pool metsateed, tolleaegsel raiendikul kohtusimegi. Praegu kannab see kvartal numbrit 99.

Enn Luhtmaal oli kulunud rauaga PPŠ, sama ka Eduard Vislal, kellel lisaks veel väike *Pietro Beretta* 7,65. Evald Vaasil PPŠ ja Saksa ohvitseri *Walther* 7,65. Minul ainult Saksa karabiin, langenud Roberti oma. Poisid haletsesid mind, et mulle oleks väga vaja püstolit mu ühe käe pärast. Tegid ettepaneku, et läheme Riia—Pihkva kivitee äärde varitsema, lööme ühe sõjaväeauto uppi ja esimene püstol, mille me saame, on minu oma. Olin nõus.

Hakkasime aegsasti liikuma üle piirioja ja läbi metsa lõuna poole. Leidsime hea koha, kus mets oli kohe kivitee ääres. See väike kraav ja teetruup asuvad läti nimega Melnupe sillast umbes kuussada meetrit Riia poole. Sinna oli tee äärde talvel välja veetud kaks suurt virna palke.

Otsustasime rünnata üksikut sõjaväemasinat. Et keegi mu kaaslastest ei olnud sõjas käinud, siis usaldati avamäng mulle. Pidin

asuma otse teetruubi kohale ja kui tuleb sobiv masin, siis andma esimese paugu. Teised jäid minust vasakule 40-50-meetriste vahedega jõe poole. Hämardus. Sõitis autobuss sõjaväelastega, veoauto ja siis *Willis*. Just truubi kohal andsin esimese paugu, see tabas aknaraami juhi pea kohal, seal käis lulevälgatus. Juht pidurdas, siis pani uuesti käigu sisse ja andis gaasi. Andsin teise paugu, ka see tabas. Auto jõudis minust mööda, hüppasin teele ja andsin tagant. Nüüd hakkas automaadist andma teine mees, siis kolmas ja neljandast mehest möödudes keeras *Willis* vasakule kraavi, ületas sügava kraavi ja lahtisest uksest paiskus välja mees, kes kukkus, tõusis püsti ja pani jooksu Pihkva poole. Luhtmaa andis valangu ja mees kukkus. Auto oli puude vahele kinnijäänud. Läksime vasakult kaarega autost mööda ja selle rataste varjust tulistasid kaks meest püstolitest. Metsast tee poole vaadates paistsid nad lageda tee taustal meile selgelt. Veel mõned valangud ja laias laanes oli laul vaikinud, kuid muistse Ihte (Peetri) jõe kaldal laulsid ööbikud.

Teised kobasid läbi langenuid, mina autot. Seal oli saaki palju. Lõpuks meenus meile ka langenu tee ääres. Läksime vaatama, kuid ei leidnud enam kedagi, la oli niisiis ainult haavatud ja kuskile varju pugenud. Ei hakanud me teda enam otsima ja õigesti tegime. Raskelt koormatud sõjasaagiga, alustasime tagasiteed läbi pimeda metsa. Aovalges olime tagasi samal kohal, kust õhtul sõjakäiku olime alustanud. Hakkasime sõjasaaki lahti pakkima ja jagama. Seda oli rikkalikult: *Degtjarovi* kuulipilduja koos tagavarakassettidega ja tsinkkasti täis parimat laskemoona, umbes nelisada vaskkestaga padrunit kollaste kuulidega (1930. a. mudel); viis PPŠ automaati, neist kaks tuliuut ja nende jaoks kümme tuliuut sarvkassetti; kaks püstolit — tuliuus TT ja parabellum; 1200 paberossi •'Belomorkanar suurtes karpides; tuliuus NKVD majori suvevorm koos pesu, mütsi ja majori pagunitega; suur paks NKVD päevaraamat vangistatute nimede, sünniaja, vangistamise aja ja muude andmete sissekandmiseks; mitukümmend vihikulaolist raamatukest, mille kaanel "Litsevoi štšot no. ... ", NKVD kaastöölise isiklik arve vangistatute ja toimiku alustamise kohta. Kõik uued raamatud ja trükitud läti keeles Marias ielal asuvas trükikojas läti keeles! Suur hulk topograafilisi kaarte mõõdus 1:100 000, 1:50 000 Võru, Alüksne, Gaujiena ümbruse kohta. Suur operatiivkaart 1:200 000 Tartust Rezekneni, osa Peipsi ja Lubani järve.

Lubamisest enne. jagamisest purast. "Kuulipilduja on grupirelv, sul pole sellega midagi teha," ütles Visla, mina vaikisin. "Automaate saab iga mees ühe." jätkas ta. Teised olid nõus. mina vaikisin. Püstolit mulle ei antud. TT oli juba Visla. parabellumi Lühimaa käes. "Sel juhul jäävad mulle need kaks tuliuut automaati, kümme uut kassetti ja suur nahkportfell, mida olen tirinud." Li oldud nõus. Visla võttis endale teise uue automaadi ja ulatas mulle oma vana *Bereiia,* mille jaoks oli ainult kuus padrunil. Kanda ainult selleks, et endale kuul pühe lasta. Kibestunult võtsin selle vastu. Mulle jäi siis ainult üks uus automaat kahe kassetiga, kolmsada paberossi, üks sajatuhandeline Vireši—Hargla ümbruse kaart ja suur päevaraamat mõnede vihikutega. Evald Vaas sai endale majorivormi kõige juurdekuuluvaga ja et hea vene keel oli tal juba olemas, siis ka kaardid, mida teised lugeda ei osanud.

Puhkasime kogu järgmise päeva Ja siis, 25. mail 1946. just päikeseloojangu ajal läks lahti kuulipildujaUili seal, kus me eelmisel päeval olime auto uppi löönud. Arvasime, et see on haarang ja mina hakkasin astuma põhja poole üle Mustjõe suurde metsa.

Mis seal siis oli? Laseme kõnelda Janis Zvaigznel:

"Olime peaaegu näljas oma suure grupiga. Kuigi oli must maa, valvati meie kodusid pidevalt ja terroriseeriti omakseid, nii et meie kodust enam midagi ei saanud. Otsustasime peatada kiviteel tühja veoauto ja sõita Ape meiereisse või ja juustu järele. Meil ei olnud aimugi, mis seal eelmisel õhtul oli juhtunud. Just palgivirnade kohal otsustasime peatada esimese tühja veoauto.

Htte saadetud mees andis märku, et auto on tühi, tõmbasime mõned palgid teele risti ette, olime piki tee äärt reas. Auto peatus palkide kohal ja kastist hakkasid maha hüppama relvastatud tšekistid! Tõmbasime neile tule peale, olime ise ka üllatusest ähmi täis. Tšekistid pagesid teisele poole teed kraavi, meie siiapoole. Kumbki pool ei saanud pead tõsta. Olukorra päästis Märtinš, kes oma Md 42-ga ronis teetruubi alt läbi teisele poole ja tõmbas piki kraavi tšekistidele tule peale, need põgenesid nüüd metsa. Ühes lohus leidsime tšekisti, kes oli oina püstoli ära visanud ja ütles, et temal pole relva olnudki, (iks Leja.sciema partisanidest tundis ta ära, see oli Moskvast saadetud lilterlaagii erivolinik Gaspin.

Siilusime vangi käed selja taha ja võtsime ta kaasa. El lärm oli lahti, jäi ka meie kavatsus katki. Liikusime põhja poole. Olime ületamas lagedat heinamaad, kui meie pihla avati küljelt Kräei [talu] suunast tuli. Tekkis segadus, vang pani seotud kätega jooksu omade poole, sai pihta tšekistide kuulist ja olevat surnud Ceplikalnas. Taganesime Veraskola [koolimaja] poole. Meist ei saanud keegi surma ega haavata."

Sellest lahingust võtsid osa vennad Janis, Märtipš, Antons ja AndrTjs Zvaigzne, vennad Rudis, Edgars ja Elmars Jänkalnsid, ning Eriks Liepinš, Lächgalvis ja teised, kokku 15-16 meest.

Mis sai edasi? Eestlaste poolt kergelt haavatud NKVD major oli roninud palgivima allaja pääses, langesid kaks tšekisti *Willi.sc* kõrval. Lätlaste peetud lahingus pihtasaanud tšekistide arv ei ole teada, öö tuli ju peale ja kiviteel liikusid autod, pikalt ei saanud kohal viibida.

See lahing tõstis metsavendade mainet vaenlaste silmis. Väikeste jõududega enam haarangule ei tuldud. Koivaliina sõideti nüüd Vireši kaudu soomusauto kaitse all. sõidul tulistati kuulipildujaist teeäärset võsa ja metsa. Sõjaväe abil kammiti Viri ümbruse metsi. Läti metsavennad olid sunnitud kodukandi metsadest lahkuma.

Ühe suure haarangu ajal Virist ida pool asuva suure soo kaardudes sattusid tšekistid omavahel vastamisi. Oli langenuid, kes noortest kaskedest kanderaamidel Viri metsavahi Rudi Kaulini õuest läbi kanti ja autoga Veraskola suunas viidi. Pärast seda omavahelist löömingut lõppesid haarangud.

Kogu selle eestlaste alustatud kallaletungi au läks läti metsavendade kaela. Tšekistidele valmistas muret küsimus: kust said bandiidid andmeid, et rünnata just NKVD autot, millega veeti relvi?

Jultumus, et järgmisel päeval rünnati just samas kohas ja samal ajal uuesti, andis alust arvata, et metsavendadel on suured jõud ja hea juhtimine. Et aga tegemist oli juhusliku kokkusattumusega, seda võimalust ei usutud.

Tagantjärele tarkus

Side puudumine ja kooskõlastamata tegevus oleks võinud viia läti metsavendade grupi täielikule hävingule, sest nad ei teadnud midagi eestlaste eelmisel õhtul tehtud rünnakust kivitee ääres ja sattusid otse haarangu keskele. Olukorra päästis vaid Läti leegionär, 19. diviisi kuulipildur Märtinš Zvaigzne. kes oli olnud kuulsas Demjanski katlas ja sealt eluga välja tulnud, ja tema MG 42.

Mulle jäi hinge aga kibedus, et eesti metsavennad oma pidulikult antud lubadust — "Esimene püstol, mille saame, on sinu" — ei pidanud. Siitpeale lootsin ainult endale. Varsti oli mul Poola VIS-35 ja siis ka veel parem *Wcdtlwr* P-38.

Ilma ühegi pauguta punkrist välja

1947. a. oktoobris valisin endale uue elukoha Antsla metskonda Piiri ja Lauksilla vahelise tee äärde lõuna poole teed. Koht jäi Perajärve vahtkonna sisse ja kaugele metsavahi majast, kus elas Paul Võro. Koha valikul oli määravaks ehitusmaterjali ja küttepuude olemasolu otse koha peal, tee ääres pikkades riitades. Kuuvalgetel öödel sonisin endale kooritud ja kuivadest propsidest välja vajaliku jämedusega ehitusmaterjali ja kandsin selle samal ööl teest kaugele tihnikusse, päeval puhkasin. Ühel tuulisel päeval valmistasin ette ntirgapostid. puhkepäeval kutsusin appi koolivenna, kes oli väga tugev mees ja poole sügisese päevaga viskas välja 2,2x2,2x2 m punkrisüvendi. Panime nurgaposlid paika, seinapalgid nende taha, kandetalad kohale ja laepalgid peale. Kõik edasine tuli mul endal teha ja koht maskeerida. Tellised pliidi jaoks

tõin öösiti seljakotiga otse Tammeküla tellisetehasest kaheteistkümne kilomeetri kauguselt. Punker sai hea ja soe. kuid talvel tuli veepuudus kätte, pidin sulatama lund.

Elasin seal kenasti üle 1947.-1948. aasta talve. Kevadel lumeminekul kolisin sealt väljaja maskeerisin punkri nii hästi ära, et seda ei olnud võimalik märgata ka üle lae minnes. Suve elasin maapealses suvilas ja talveks tulin punkrisse tagasi. Sain elada vaid paar kuud, kui minu punkri asukoht piirati ümber põimendusraietulpadega. See oli novembri lõpul 1948. Millal seda tehti, ma ei näinud. Tasapisi järele kuulates sain teada, et postid olid paika pannud kaks naabrimeest-metsavahti Juhan Liimets ja Paul Võro. Ei teadnud ma ainult seda, et seda tehti "kara pesast välja hirmutamiseks", mingit raiet metskonna poolt ei olnudki kavatsetud.

Õnneks tuli mõnepäevane suur sula. mis lume ära viis. Oli vaja ehitada uus punker sinna, kuhu metsavahid ei teaks tulla, ja kiirelt. Kutsusin appi proua T. ja tegime meeleheitliku valiku. Öösel, kui vana Piiri Juhan juba magas, varastasime eemal asuvast küünist tema hobuse, rakendasime vankri ette ja kogu öö vedasime teeäärsest propsiriidast kolm koormat punkrimaterjali Lätteniidu äärde proua T. isale kuulunud talumetsa tihedasse kuusikusse, ainult kolmkümmend meetrit suurest autoteest. Selle koha valik oli meeleheitlik samm, valikut ei olnud, aega ei olnud. Siberis karastatud sunnitööline proua T. kaevas süvendi maasse, mina tegin muu töö. Unustasin lisamata, et metsavahi hobune sai küüni tagasi õigel ajal, vargust ei märgatudki. Igatahes ei olnud midagi kuulda.

2. detsembril elasin juba uues punkris. Kogu talve elasin hiirvaikselt, pikad päevad seisin postil ilma vahetuseta. Teepoolsesse külge panin kaks traatide abil lahti tõmmatavat miini. Päeval vurasid mööda autod ja metsatööliste grupid, öösel oli rahu.

Ühel hommikul tungisid kaks vene naist tihnikusse just punkri kohal, pöördusid näoga tee poole ja seadsid oma purjesid, maha jäid verised kaltsud — punkrini kümme meetrit! Vaatepildi nautimisest oli asi kaugel, õnneks nad ei märganud midagi. Hiljem kaotasin nende jäljed.

Ootamatud külalised

1948. a. kevadel ehitasin endale suvepunkri Liivamäe pika vooore küljele. Seal kasvasid pikad sirged noored männid, alusmetsas olid tihedad kuused ja kadakad. Lääne pool mäekalda all oli nõgu, milles kasvasid pikad sirged kased. Nõgu oli talvisest lumeveest vett täis. Loodest kagusse kulgeva vooremäe otsast läks üle Aruküla ja Perajärve vaheline hästi sõidetav tee. Kuid autodele oli tõus Liivamäele raske — nende jõuramine kostis minu punkrisse hästi ja ma teadsin valvel olla. Punker asus autoteest 250 meetrit loode suunas ja oli osalt mäekülje sees. et paistaks madalam. Asukoht oli ideaalne, kellelgi ei olnud sinna asja. Seda aitas mul ehitada Siberist põgenenud proua T., kes varjas end oma ema juures lähedal külas ja kui olukord oli ohtlik, siis ka minu juures punkris, kus oli ruumi kolmele inimesele. Kaev asus mäekalda all, küttepuid oli külluses.

Et alguses elasin üksi, siis valvet pidada ma ei suutnud. Alusmets oli aga nii tihe, et ilma raginata keegi ligi tulla ei saanud. Punkri ümber läbi tihniku vedasin kaks ringi kaitsevärvi niiti. Üks ring oli inimese põlve, teine rinna kõrgusel. Kui ma kodust lahkusin või koju tulin, siis kontrollisin alati, kas niidid on terved. Väike loom ajas katki ainult alumise niidi, põder mõlemad ja jättis samblale oma sõrajäljed. Niidiringid olid punkrist nii kaugel, et ei olnud punkrit näha. Proua T. pesi ja nõelus mu pesu, lõi piima ja vahel tegi ka kohapeal mõne vägeva lõuna, kui oli tuuline ilm, mis toidulõhna hajutas. Külast toitu tuua ma ei lubanud, sest kui teda oleks teel toiduga tabatud, siis oleks kindlasti küsitud, kuhu ja kellele. Päeval ei käinud ma iial külas ega taludes, tegin seda öösel ja varjatult. Pidin arvestama, et väljal on silmad ja külaelanikke ei tohi kahtluse alla seada — esimene löök oleks tulnud neile: "Kes siin käis?" ja teine juba mulle. Kõike vajalikku tõin ma ise punkrisse. Punkri juurde radasid ei viinud, hoidusin jälgi tegemast.

Kuid ühel tiheda uduga maikuu ööl ärkasin veesolina peale. Haarasin kiirelt kuue õlgadele, automaadi ja kassetid ning läksin mäest alla tulijale vastu. Oli kuulda, kuidas läbi vee sammub

terve ahelik laial rindel. Kükitasin kasetüve kõrvale maha. sõrm automaadi päästikul. Siis seletas silm tulijaid, suuri halle kogusid. Tõusin püsti ja andsin käskluse: "Halt! Kehrt marseh-marseh!" Selle peale tõusis merekohin ja mastide murdumine, kui põdrakaii tagasi tormas, maha murdes pehkinud tüvesid ja purustades teele elle jäävaid mahalangeuud puid. Mu käsklus täideti kiirelt ja täpselt Järgmisel päeval lugesin veelombi teisel kaldal ära kaheteistkümne põdra põgenemise jäljed saja meetri laiusel rindel. Ja kõige imelikum oli mulle see. et nad said aru saksa keelest, nagu oleks neid treenitud Neuhammeri õppelaagris! Punkri ümbrus jäi jälgedest puhtaks ja rohkem mulle põdrad külla ei tulnud. Elasin edasi heas usus. et ega nad kellelegi ei räägi.

Ja siis ühel juunikuu päikesest säraval hommikul kuulsin väljast okste raginat, nohinat ja lahtisest ukseaugust pistis nina sisse lehm: Punkris riiulil oli ju lõhnav värske leivapäts. Läksin välja külalisele vaistu. Siis tuli haukudes koer. teised loomad ja lõpuks viieteistaastane karjaneiu, veel säravam kui hommik! Ma tundsin teda, ta oli minu 1945. a. jõuluingli õde. Polnud põhjust muretseda. Ma ütlesin: "Oi Maret, sa tulid mulle külla nii suure hulga saatjatega, et kõik ei mahu mu tarre ära!" "Ma. .. ma.. ei teadnud." vabandas neiuke." "Tule nüüd sisse ja istu mu voodile, tooli mul ei ole." Maret astus minu kotta, istus voodile ja peni lipsas voodi alla oma kaski Janna jalgade juurde.

Andsin talle aega ringi vaadata ja uudistada, kuni ta rukkililleseniste silmade pilk peatus küsivalt minul. Ta vaade oli nii puhas ja usaldav, selles ei olnud põrmugi hirmu, kuigi ta viibis "röövlikoopas". Alustasin nii: "Sa tead Maret, kuidas mind taga aetakse. Siin on mu kodu ja siin ei tohi olla jälgi. Kui loomad tallavad siia teeraja, siis oleme ohus mõlemad. Ole nüüd nii hea tüdruk ja ära karjaga mulle enam külla tule ja ära räägi mitte kellelegi, kus ma elan, isegi oma vanematele mitte, nemad hakkavad liialt muretsema." Marel vaid noogutas ja saatis mulle veel ühe sügava pilgu ning kiirustas oma alluvatele järele. Ta pidas oma andmata sõna. mitme inimese elu oli tema käes kuni oktoobrini, kui kolisime ära lal vepunkrisse.

Läti metsavennad Koivaliina vallas

1.-4. Janis, Antons, Märtinš ja Andnjs Zvaigzne, vennad Däržciemast.

5.-7. Rudis, Edgars ja Elmars Jänkalns, vennad Däržciemast.

8. Rudis CTmurs, s. 1924. Peremehe poeg Martini talust Däržciemas. Ei läinud mobilisatsiooniga kaasa, vaid läks metsa. Tugeva kehaehituse pärast oli tema hüüdnimeks Lielais Rudis. Istus 15 aastat vangis, elab Volmaris.

Ülalmainitud kuulusid Däržciema gruppi. Alljärgnevad kuulusid Umalnieku gruppi.

9. Tuomins Evalds, taluperemees Mežciema kiilas. Läti kaitseliitlane, *aizsargs,* oli grupi juht. Langes oma talus Valga tšekistide kuulist 18. oktoobril 1945. Laip visati tulle, jäänused mattis naine talu lähedale metsa.

10. Krüminš AlfrTds, asunik Berliini kandist, ei läinud kaasa Vene mobilisatsiooniga. Langes hiljem teadmata kus.

11. Dimdinš Richards, sündinud umbes 1910. a. Asunik Berliini kandist Džintari talust. Oli *aizsargs,* Schuzmanis, võeti kinni Kapostkalnas Virešis, kus ta varjas end ühe naise juures. Istus kinni 15 aastat, vabanes, elas ja suri Volmaris.

12. VTgants Arturs, Gaujiena kiriku kellamees. Langes Suurel Neljapäeval 1947. a. Eesti—Läti piiril, laip viidi Gaujiena asulasse. Pärast tuvastamist maeti spordiväljaku äärde nii lohakalt, et jalad paistsid. Kohaliku miilitsa loal mattis vana metsatööline Janis Plotnieks laiba kohalikule kalmistule sissepoole müüri kalmistuvahi majakesest lääne poole, kus ta puhkab praegu.

13. Ludeks Karlis, alistus, kandis karistuse, ehitas Alsviki asulasse maja ja suri seal.

14. Rtidzitis Osvalds, alistus ja hukkus (?) liiklusõnnetuses.

15. Taurinš AlfrTds. järgmise poeg.

16. Taurinš Voldemars, eelmise isa, langesid mõlemad võitluses.

17. Zunte, hüüdnimega Mazais, langes Valga taga Kärkis, Trapenes olid sugulased.

18. Liepa Janis, pärit Trapenest.

19. Krauže Alfons, Kräcist, elas eestlaste juures.

20. Kaksis ArvTds, kooliõpetaja Trapenest. Vend elavat Ape linnas.

21. Kere Arturs, hüüdnimega Mazais Arturs, langes 18. oktoobril 1945 Valga tšekistide käe läbi.

22. Paikens Talis, vangistati samal haarangul.

23. Dreialts ArsenTjs, Gaujiena kooli õpetaja, tema kodupaik samas lähedal. Gaujiena metsavendade vaimne juht. langes 8. detsembril 1952 Krangu metsas Trapene vallas.

24. Juodaitis Petras, leedu põllutööline Kocini talust, alistus koos Ludekiga, saatus teadmata.

25. Kaksis Oskars, langes 8. detsembril 1952 Krangu metsas Trapene vallas.

26. Rudkaste Villis, pärit Kalncempisl. langes samal haarangul.

27. Laivinš Augusts, võeti vangi samal haarangul, elas Lielvardes.

28. Läcgalvis EAalds.

29. Dubinskis Peteris.

30. Melecis, kõik kolm viimast langesid 1952. a. Ilžene vallas Dželtini metsas.

1945. a. detsembris langesid Bruzu metsas Voldemar Andersoni grupi metsavennad, kelle punkrisse visati käsigranaadid. Üheksa noore mehe laibad toodi Ilžene vallamaja juurde tuvastamiseks, mõnitamiseks ja kohalikele elanikele hirmuks.

1945. a. oktoobrikuu vist 27. päeval võeti Lätimaal Gaujiena (Koivaliina) vallas metsavendade valdusse Augusts Bekisele kuulunud Sarukalna talu suure soo serval. Julgestuseks oli 18 meest kahe kuulipilduja ja muude relvadega. Ööse! amputeeriti samas talus raskelt haavatud eesti metsavenna "Pauli' lõhkekuulist purustatud vasak käsi. See haavatu olin mina— Alfred Käärmann.

Koivaliina valla läti metsavendi 1996. aastal

Gaujiena ja Umalnieku grupp:

1. Karlis Ludeks — surnud Alsvikis.
2. Janis Ekurs — surnud.
3. Petras Juodaitis — andmed puuduvad.
4. ? Rudzitis — surnud.
5. Evalds Tuomins — langenud 1945. aastal Kalametsa talus.
6. Arturs Kere — langenud samas.
7. Arturs VTgants — langenud 1947. aastal.
8. Talis Paikens — elab Gaujienas.
9. AlfrTds Krüminš — andmed puuduvad.
10. Richards Dimdinš — surnud.
11. AlfrTds Taurinš — langenud 1953. aastal, järgmise poeg.
12. Voldemärs Tauriijš — langenud 1948. aastal, eelmise isa.
13. Karlis Cavars — elab.
14. ? Drubins — langenud.

Däržciema grupj):

15. Rudis CTmurs — elab.
16. Janis Zvaigzne — surnud Apes. maetud Gaujiena.
17. Antons Zvaigzne — elas Alüksnes, maetud Gaujiena.
18. Märtinš Zvaigzne — surnud LTzespastas, maetud Gaujiena.
19. Andrijs Zvaigzne — elab.
20. Rudis Jänkalns — surnud.
21. Edgars Jänkalns — surnud.
22. Elmars Jänkalns — surnud Riias.
23. Bimta Beržina — elab Riias.
2.4. ArsenTjs Dreialts — langenud 1952. aastal.

25. ? Zunte — langenud.
26. ArvTds Kaksis — elab.
27. Peteris Dubinskis — langenud.
28. Evalds Lächgalvis — langenud.
29. Maigonis Lapacinskis elab. Oli Läti Rahvuslike Partisanide lendlehtede "Tälavas Taure", "Sudrabata Saule", "Märas Zeme" ja "Partizanu Vestnesis" toimetaja.

Võitjate õigusest

1945. a. sügis. Kevadel oli Saksamaa paisatud põrmu, võitjad jagasid saaki. Seda oli nii palju, et isegi Riia—Pihkva kiviteed mööda voorisid pikad autokolonnid Venemaa poole. Üksikud autod saagiga Saksamaalt kasutasid isegi Valga-—Võru maanteed, ööbiti Saru külas. Sõjaväelased rääkisid: "Ega me siia ei jää, läheme koju... " Paistis, et idast tulnud vallutajatel ei olnud veel täit selgust, kelle kätte jäävad Baltimaad. Rahukonverentsid ei olnud alanud. Viljakoristamine venis, ei olnud ju veel kombaine, kõik käis Eesti-aegsel kombel: vili rõukudesse, kuivanult küünidesse varjule ja siis oli aega masindada, oli ju viljapeksumasinaid valla peale ainult kaks-kolm.

Kuid Moskva ei oodanud, nälg tungis peale ja Baltimaade purustamata talud pidid oma viljasaagi andma "võidukale vabastajale". Eesti kommunistid ei tulnud nii kiire ülesande täitmisega toime. Ja siis otsustati Moskvas, et viljavarumise edukaks läbiviimiseks Baltimaades tuleb kasutada Lenini äraproovitud võtet, "prodrasvjorstkat". See venekeelne liitsõna tähendab toiduainete sunniviisilist äravõtmist. Selleks saadeti Moskvast igasse valda erivolitustega parteilane "juhtima viljavarumist kohapeal". Julgestuseks NKVD väeosad, lisaks kohalikule NKVD-le ja hävituspataljonile.

Moskvast saadetud erivolinike võim käis üle vabariiklikust võimust. Viljavarumise kiirendamisel valdades tegid erivolinikud mõistusevastaseid otsuseid. Erivolinik viibis peksumasina juures.

jälgis pekstud vilja kaalumist ja arvele võtmist. Kui riigile sundnormiks viidav viljakogus oli käes, pandi masin seisma, rihm maha ja masin sõitis järgmisse tallu, ülejäänud vili jäi peksmata. Aga talumehel oli ju 15-20 inimest talgulisi kutsutud, toidud valmistatud ja töö jäi pooleli! Ta pidi jumal teab millal jälle talgud tegema! Samuti sunniti korralikumaid talumehi oma vilja teistele "laenuks" andma, et aga riiginorm kohe kätte saada. Laenajal oli aga teadmata, kas ta seda sunniviisil "laenatud" vilja täies mahus ja samas kvaliteedis tagasi saab. Volinikku see enam ei huvitanud. Kolmandaks hakati pressima "vabatahtlikku ülcnormi andmist". See oli juba meie kohalike seltsimeeste tegu, kes igale talumehele tema "patte" meelde tuletasid, et kui sa ei anna, siis vaatame.

Talumeeste pahameel jõudis ka metsavendadeni. Läti Koivaliina (Gaujiena) valla metsavennad korjasid ära peksumasinate rihmad ja viisid kaasa telefonikeskjaama kommutaatori, mis hiljem leiti soo pealt turbaküünist. See abinõu aeglustas varumist. Mõniste vallas läks öösel koos oma volikirja ja püstoliga kaduma ühest Moskva tehasest saadetud erivolinik, kes ööbis Otimärdi talus, kus peremeheks oli Raudnagel.

Punkritest ja nende asukohtadest

Metsavendade punkrid asusid kinnisel maastikul, kuskil tihedas võsas, kus hääletult ligineda ei saa ja kust ohu korral oleks võimalik varjatult taganeda.

Oli ka eriskummalisi asukohti. Enn Luhtmaa ja temaga koos end varjanud mehed ehitasid punkri Peetri jõe kõrge kalda sisse Siksällä poolsaarele, millel kasvas mets. Sissekäik oli jõest, mis seal oli madala vee ja kivise põhjaga. Kallas oli sel kohal peaaegu püstloodis ja punkri sissekäiku kattis hall sõdurivaip, mille peale oli õmmeldud sammal, mis kasvas kalda peal. Nii ei olnud teiselt poolt veel kõrgemalt kaldalt midagi näha. Punkriehituse muld läks sügisese suurvee ajal kiiresti voolavasse jõkke. Punker oli ruumikas, köetav, suits läks öösel õõnsa puutüve kaudu välja. Teine

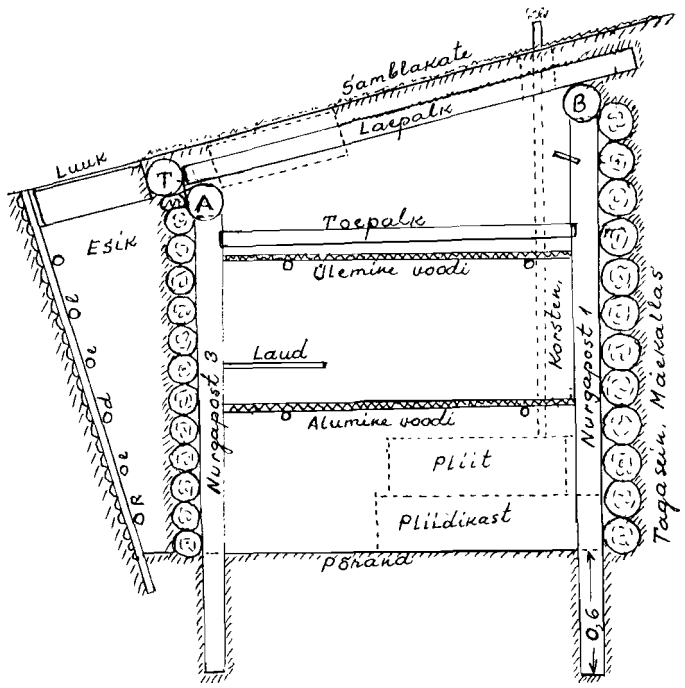

Porguoru punkri külgvaade.

A ja B — laetalad, T— laepalkide tugitala, mis mitme traadist ristsideinega on seotud laetala A külge; punktiirkontuur on aknakarp, mis on nurgaga vastu laetala A.

Punkrikohaks peab valima liivase või savise mäekiilje, sest kruusane mäekülg variseks. Kõigepealt kõrvaldatatakse põõsad, siis korjatakse eraldi ja tervelt eemale sammal, sest see tuleb hiljem tagasi panna. Eraldi hunnikusse tõstetakse ka must huumusekiht. Kaevamisel saadud savi või liiv laotatakse allapoole mäekiilje le laiali. Kui seinad ja lagi on paigas, siis tasandatakse kõik mäekiilje järgi, pannakse peale huumusekiht. siis sammal, mis riputatakse üle langenud lehtede ja sipelgapesa okastega, pannakse risti-rästi peale kõdunenud puutüvesid. Kusagil ei tohi näha jääda värskel pinnast.

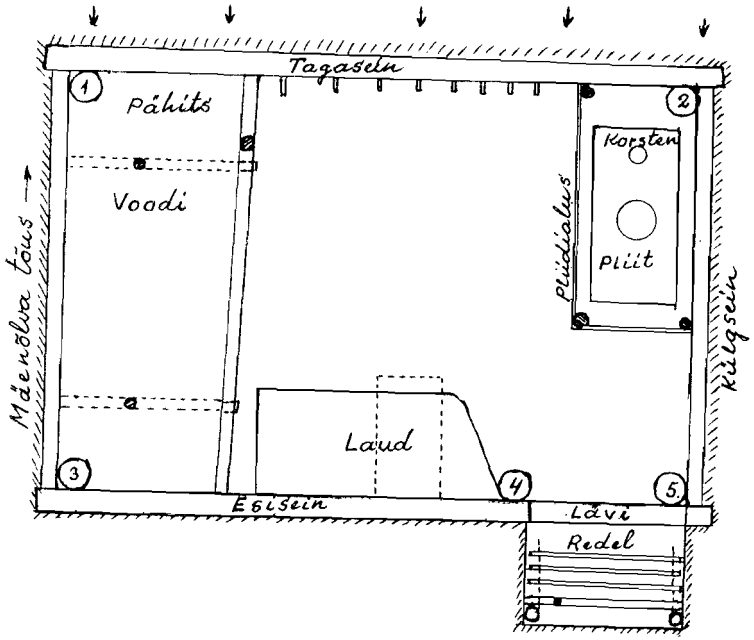

Põrguoru punkri lõige 1 tn kõrgusel põrandast.

Siseruumi suurus on 2x3 m. Esisein on nii kõrge, et pea vaevalt puutib lakke. Tagasein on 20-30 em kõrgem. Tagaseinas on pulgad relvade ja riiete riputamiseks.

Laudadest pliidialus on põrandast 30 cm kõrgem ja liiva täis. Plekist korstna läbimõõt on umbes 8-10 cm. Siibrit ei tohi olla.
Laud on voodist kõrgemal, et voodil istudes süüa ja lugeda saaks. Ülemine voodi on alumisest 20 cm kitsam, et alumisel voodil istuda saaks. Punktiir laua kohal tähendab akent, nr 1-5 on postid.
Et mäekülg punkrit kokku ei suruks, peavad külgseinte palgid olema esita tagaseina vahel. Korstnateni on laest läbi neljakandilise, serviti tellistega vm/.lc ratud muna, toru ju tellisvoodri vahele jääv pilu peab õhuvahetuseks olema avatud.

Esiku peal o/t r luugiava peab olema mi suur, et sealt mahuks ka talveriietes lai?;

luuk avanes kalda peale, seda käiku kasutati siis, kui lund ei olnud. Kuid sellel punkril oli kaks suurt puudust: taganeda sealt ei oleks saanud ja talvel külmadel selgetel kuupaistelistel öödel oli muistse Ihte jõe teiselt kõrgelt kaldalt Tiitsa—Karisöödi tee pealt näha puulatvade vahelt tõusvat suitsuvinet, mis seisma jäi. Õnneks olid nägijad omad inimesed, poisse hoiatati ja kuuvalgetel öödel lõdiseti külmas punkris, esimesel võimalusel koliti ära suurde metsa.

1946. a. varakevadel ehitasid Luhtuma grupi mehed uue punkri tihedasse kuusikusse sada meetrit Karisöödi—Tõrvhaudu teest läände. Luhtmaa naabrimees Metsa Kusta oli eestimeelne mees. Tema akna alt see metsatee mööda läks. See ehitis oli juba "onn" või Mõniste keeles "saun", peentest sirgetest kuusepalkidest ristnurkadega 3x3-meetrine ehitis ukse, akna. laua ja raudahjuga — seal võis tuli olla kogu öö — nägijaid ei olnud, valve väljas, taganemistee olemas. Kuusekoorest katus oli veidi kaldu, et vesi ära jookseks.

Teine samasugune "saun" oli ehitatud 1948. a. sügisel Lihtniidu äärde päris vesise koha peale. All kaks jämedat kuusepalki, risti nende peal peentest palkidest põrand, mida kattis veel savipõrand. Seinad nagu eelmisel, kuid seinapalkidesse olid puuritud väljapoole kaldu sõrmejämedused-sügavused augud, mille sisse pistetud kuuseoksad, mis seisid längu ja katsid kogu onni seinad peale akna ja ukseaugu. Värske lumi jäi kuuseokstele pidama ja moondamine oli täielik.

Üle Lihtniidu käiv Tambelse—Tõrvhaudu talvetee võimaldas öösel head väljapääsu. 1949. a. küüditamise eest pääsesid Lihtniidu punkrisse oma venna Leo juurde Kalju ja Taimi Kreitsberg. Uuel, 50-tuhandelisel Mõniste kaardil jääb eelmine "onn" 76. kvartali kirdenurga sisse. Lihtniidu oma 73. kvartali põhjasihi äärde.

Mulle tuntud metsavennad suvel maa all ei elanud. Mõniste metsavennad elasid suvel tihedas kuuse- või kasevõsas. Uks selline elukoht oli tihedas kasevõsas praeguse 98. kvartali loodenurgas, [gal mehel oh ehitatud omaette katusega "voodi", mille tagasein ja mõlemad otsad olid kinni. Katuseäär ulatus voodi ees tublisti üle, nii et voodil istudes vihm peale ei sadanud. Voodi oli üle kahe meetri pikk ja nii lai, et ruumi oli seljakotile ja relvale. Voodi all ja ees oli lattidest põrand jalanõude ja muu kola jaoks. Voodile vahel keset kiila seisis raudahi, mille kütteks olid valitud sellised

puud, mis suitsu ei anna. Asukohta viivad teerajad läksid lähedalt mööda ja need olid kõrge heina sees nähtamatud, tulija lükkas heinaladvad kõrvale, ei tallanud maha. Kaev oli sealsamas, kaas peal, käimla kaugemal, sinna viidi ka jäätmed ning tuhk.

Kohalikega oli läbisaamine hea, konn püüdis jala pealt kärbseid, punarinnad tegid sama voodi peal, tihased hüppasid krabinal magava metsavenna teki peale ja kiskusid juustest, nemad tulid ka koos sööma, noaotsaga pandi neile võid. koort või pekki puuoksale. Kui tuli keegi võõras, siis linnud tõstsid kisa. Maapeal ei võinud magada. Ükskord ööbisin nende juures kuuseokstest asemel, hommikul, kui päike juba soojendas, tulid mu külje alt päikese kätte end soojendama kaks rästikut, üks hall. teine must. Mis oleks saanud, kui oleksin neid öösel kuidagi puutunud?

Minu koduks oli mägine Karula kõrgustiku ääreala põhja pool Mustjõge. Kõik minu talvepunkrid olid maa sees ja "viie posti" ehitusviisiga, nagu näitab Põrguoru punkri joonis. See ehitusviis ei nõua naelte tagumist, vajalikud kinnitused tehakse traatsidemega. Suvepunkrid olid samuti viie postiga, kuid maapealsed. Sisemõõt 2,5x 1,5 meetrit, kõrgus kaldkatuseni nii, et voodil istudes pea lakke ei puutunud. Minu suvepunkrid olid kinnised, seinad sirgetest kuuse- või männlaltidest, sammal vahel. Latid olid püstpostide külge kinni tõmmatud traatsidemetega. Lagi-katus oli tollistest laudadest või katuselaastudest, mis kinni löömata, peal ruberoid ja selle peal sammal ning risu. Aken oli lae ülemises ääres, ainult 30x50 cm klaas toetus papi peale. Igal pool seintes olid vaate- ja laskeavad. Voodi pikkus 2 meetrit, laius pealt 1 meeter ja jalutsist 0,75 meetril. Voodipõhi oh rehavarrejämedustest sirgetest kuusevarbadest. mis mitmest kohast risti kokku põimitud peene nööriga, see vedrutas hästi. Voodipõhjal karukolla vartest matt, selle peal pehmed sooheinad, peal õhuke riie, mille ääred alla topitud. Padjaks oli heinakolt. Pliil oli millimeetripaksusest plekist, mõõtudega 20x20x35 cm. Korstnaks 7,5 cm läbimõõdugaplekktoru. Laes oli korstna väljumiskohal 50x60 cm plekktahvel, et katus põlema ei läheks. Pliit paiknes voodi jalutsi kõrval, liivakasti peal. Kandiline plekkpliil oli väljastpoolt ümbritsetud püsti asetatud tellistega, traadiga ümbert kinni tõmmatud. Tellised varjasid ülemäärase kiirguse eest ja kogusid soojust. Kööginõudeks olid: alumiiniumist 3—5-1 iitrine keedunõu. 18 cm läbimõõduga plekkpann. pooleliitrine kruus, liitrine kauss, nuga, kahvel ja lusikas. Peale selle olid olemas pesukauss ja veepang, tihedate hammastega käsisaag, väike terav kirveke, naelatangid traatsidemete tegemiseks.

Punker oli suvel nii hästi moondatud, et seda võis märgata kahe meetri kauguselt. Ümber punkri, 8-10 meetri raadiuses oli kaitsevärvi niidist kaks ringi, alumine poole meetri, ülemine 1,2 meetri kõrgusel. Väike metsloom või lind ajas katki ühe niidi, inimene ja põder mõlemad. Nii oli koju lulles kohe näha, et keegi on käinud. Suvel miine panna ei saanud, kariloomade, karjuste ning marjuliste-seeneliste pärast. Mul olid küll elektrisütikutega miinid, mida võis nupule vajutades lõhkema panna — omalooming, valmistatud karjapoisist kaasautori abiga.

Küttepuudeks kasutasin päeval selliseid, mis ei suitse ega haise: jala peal kuivanud lepp või samasuguse noore männi okstevahelised sirged jupid. Kuusk ei kõlba päeval ega ööl, tema praksumine plekkahjus kostab öösel saja meetri kaugusele ja korstnast paiskuvad sädemed panevad katuse põlema. Kaske võib kasutada öösel ja tuulega, muidu haiseb. Kooke, sibulaid ja liha võis praadida ainult öösel ja tormiga, mis lõhna hajutas.

Mis sai minu elupäästjatest

Nii paljude inimestega seotud ettevõtmine, nagu oh mulle kirurgi toomine, ei saanud jääda igavesti saladuseks tšekistidele. Aastate kestel said nad kaudseid vihjeid mind päästnud rahvuslaste kohtaja sellest piisas. 1949. a. märtsiküüditamise ajal viidi Sarukalna pere Siberisse. Talu kaotati maa pealt. Peremees Bekis suri Siberis, perenaine Elza ja tütar Arija tulid tagasi võõrasse valda, sest kodu neil enam ei olnud.

Enne oma surma, juba taas iseseisvaks saanud Läti Vabariigi ajal, avaldas läti metsavendade juht Janis Zvaigzne mulle kirurgi nime — LTdija Roze. Hakkasin teda kohe otsima ja leidsin. Esimeses kirjas vastas ta mulle;

"Olen rõõmus, et olete elus ja kodumaal. Niisiis minu vaev ei olnud asjatu. Mõistagi mäletan ma seda juhtumit, nii dramaatilist

ja peaaegu avantüristlikku. Olin küllalt noor ja mul ei olnud aimugi, mida see mulle oleks võinud kaasa tuua. Mäletan teid kui noort poissi, kes näitas mulle oma haavatud kätt, et sõrmed veel liiguvad. Just sel ajal. kui olite narkoosi all. anti häire, et liginevad relvis mehed. Käskisin jääda kohale kõigil, kes mind abistasid. Õnneks olid omad.

Lga ma teagi, kus see oli. Smiltenest sõitsime välja hobustega, kaua. teel vahetati hobuseid, mul seoti silmad kinni. Rääkisin oma seiklusest lähematele kaastöölistele ja aastate pärast leidsin, et tšekistid teavad minu "'kuriteost". 1948. a. saadeti mind kuueks kuuks Leningradi kliinikusse erialasele täiendusõppele ja sealt kaugele Latgallia väikelinna, kus ma haigestusin ja paar aastat end ravima pidin. Midagi ei olnud unustatud, mulle tehti kodulinnas takistusi korteri saamisel. 1960. a. alguses võeti mu mees töölt ülekuulamisele "teatud majasse", töödeldi õhtuni ja üheks süüdistuseks oli. . . ."naine tegeles bandiitidega!" "

Kolmandast kirjast:

"Tüdruk, kes mul tookord kaasas oli. oli operatsioonisaali nooremõde Ausma, teist nime ei mäleta. Pastor oli palunud abi peakirurgilt, see aga vabandanud, et nii kaua tema haiglast ära olla ei saa. Saadeti siis mind ja noort õekest. Pimedas jõudsime maja juurde, kus nõuti parooli. Vastati "pulkvedis Briedis" (kolonel Põder). Tuba oli täis relvis mehi ja teie juba seal äravaevatud ilmega. Jumal on mind aidanud, midagi hullemat minuga ei juhtunud Hippokratese vande täitmise pärast."

Metsavendade abistajat, Palsmane pastorit Biržulist hakkasin otsima kohe, kui sain teada tema osast minu elu päästmisel. Kahjuks jäin hiljaks. Õnnestus saada vaid paar kirja tema proualt Waldalt.

"Minu vend lasti maha 28. juunil 1941. a. 1946. a. juunis kutsus üks tšekaa agent minu meest oma "haigele" naisele armulauda andma, kus aga tšekistid ta vangistasid. Mind kutsuti Riiga kui tunnistajat minu mehe kohtuasjas ja vangistati samuti. Pidin maha jätma oma lapsed — tütar oli kolme-, poeg viieaastane. Saadeti kaugele põhja, Kolõmale. 1946. a. ma ütlesin tšekistidele: "Teie nimetate metsavendi bandiitideks, aga kes neid sundis metsa? Mida te tegite 14. juunil 1941. a.7" Smiltene kirurg dr. Jakov aitas paljusid metsavendi. Ka tema sai kümme aastat nagu minu meeski. Minu mees suri 3. novembril 1990. a. Mina. sügise laps. pean veel vastu!

Welche der Geist Gottes treibt, die sind Gottes Kinder. Fröhliche Weihnachten! Walda. 22. detsembril 1994. a."

Lõppsõna

Eesti taasvabanemine ei toimunud ilma vereohvriteta.

Eesti vabaduse altarile on ohvriks toodud kõigi nende veri. kes kaitsesid Eestit surmavaenlase hävitustöö eest 1941. aastal. Hiljem võideldi surmavaenlase sissetungi vastu Narva rindel. Sinimägedes, Tartu all, jätkati lootusetut võitlust Eesti metsades viimse meheni.

Saatjaks kõigi surmavaenlase poolt hukatute veri, küüditatute piinad ja hauad Venemaal, kümned tuhanded hävitatud eesti kodud üle maa.

Veel enne, kui varises relv viimase eesti metsavenna käest, jätkasid vaimurelvaga võitlust Eesti vabaduse eest Mart Niklus, Enn Tarto, Lagle Parek, Jüri Kukk ja teised.

Meie võitlus ellujäämise nimel ei ole veel lõppenud.

Lisad

LISA 1

TAHEVA VALLA HÄVITUSPATALJONI LIIKMED AASTATEL 1944-1954

1. PERTER UNDRITS, ilmus Harglassc 1928. a., joodik, kes hülgas oma naise ja neli last. Oli pealekaebaja juba 1940.-1941. a. ja Taheva vallavanema Jaan Saare vangistaja. Pääses karistusest Saksa ajal, sest vallavanema omaksed ei julgenud tõtt tunnistada. Pärast sõda andis tunnistusi kõikide Omakaitse meeste kohta. 1956. a. poos end ahjusiibri külge, sest mõned tema ohvrid tulid Siberist tagasi.

2. VLADIMIR SAAR, hüüdnimega Ladi, oli Villcm Kõivu väimees Tammekülast. Joodik ja kiuslik inimene nii juttudes kui tegudes.

3. ARNOLD PINKA, kohalik elanik, Saksa-acgne metsavend, kes pakkus NKVD-le oma teeneid Omakaitse meeste kohta tunnistusi andes ja võideldes metsavendade vastu pärast sõda.

4. AUGUST TOOM, uusmaasaaja Ferdinand Koka Männi talus. Et Kokk oli juba Venemaal vangis, siis uusmaasaaja Toom ajas tema naise Hilda koos kolme alaealise lapsega majast väljaja elas seal oma perega nii, et põletas kütteks kõrvalhooneid. Joodik, salakütt ja julm metsavendade jälitaja, kõikidest haarangutest osavõtja, palgaline. Minu Labassaare punkri ülcsnuhkija.

5. ALEKSANDER TOOM, eelmise vend, samuti joodik, mõned aastad Ruusa metsavaht, kes kiitles, ct just tema lastud lõhkekuul purustas minu käeluu 17. oktoobril 1945. Läks elama Hummulisse, ei julgenud jääda kodukohta.

6. MIHHAIL TOOM. eelmiste vend, iseloomustus sama. Sõitis end mootorrattaga surnuks. Kõik kolm olid psühhopaat Tuisu Jakobi pojad.

7. HUGO PÄLLU Juuristust, kellest oli eespool juttu.

8. JAAN PAHN, eestiaegne talurentnik, metsatööde kümnik, nõudis vangistatute naistelt seksteenuseid, ähvardades neid keeldumise korral Siberisse saata. Oli üks peamisi metsavendade kodude juures varitsejaid.

9. EDUARD TORM, hüüdnimega Käkät, pops Kiilan talu ääremaalt. Pidas jahti loomadele ja metsavendadele. Oli omakaitsemehe Artur Dreieri vangistaja 1944. a.

10. EDUARD KOKK, kuulu järgi Venemaa eestlane, kes 1944. a. pandi "kõrgemalt poolt" punaarmeest saadetuna Taheva valla täitevkomitee esimeheks. Hiljem oli Hargla kooli sõjalise kasvatuse õpetaja. Käis öösiti varitsemas metsavendade kodusid.

11. PJOTR BORISSOV, endine Vene valgekaartlane, kes oli Koikkülas uusmaasaaja ja haarangutel osaleja.

I 2. ? TIIVEL, väikekaupmees Koikkülast. ühe käega, kõhn. kasvult üle keskmise, mustajuukseline.

13. EDUARD HOLTS, 1924.a. sündinud, pärit Laanemetsast, minu koolivend Valga Tööstuskoolist. 1947. a. oli hävituspataljoni rühmakomandör, puistas minu kodu sama aasta märtsis.

14. LEO HOLTS. eelmise vanem vend. kelle peale olid eriti vihased Koikküla metsavennad.

15. ERICH EOMOIS. Saksa-aegne metsavend, komnoorte juht. Oli üliaktiivne tegelane Koikkülas ja hiljem Valgas.

LISA 2

MÕNISTE VALLA HÄVITUSPATALJONI LIIKMEID

1. OSKAR LIIV. asuniku poeg Saru mõisa maadelt. Oli kogu aeg aktiivne tegelane, küüditamise ajal Mõniste valla täitevkomitee esimees. Temast on eespool juttu.

2. VOLDEMAR LIIV, eelmise vend, oli juba 1949. a. Mõniste miilits, tulistas ja haavas teel üht nõdrameelset. Hiljem sõitis Varstu lähedal mootorrattaga kraavi ja sai oma vöö vahel olnud püstolist kuuli kõhtu, suri haiglas. Hävituspataljoni arhiivis on õigesli: "Hukkus relvaga hooletu ümberkäimise tõttu."

3 EL.MAR LIIV. eelmiste vend. elas Mõniste raudleesilla juures väikemajas. Rahvas mäletab teda hirmsa vihaga inimesena.

4. ELMAR TORM. elas samas naabruses, kus eelminegi. Suure küüditamise ajal käitus inimlikult oma naise Paula sõbranna Ella Posti suhtes.

5. JUHAN PETJAL keda hüüti ka Villcmsoniks. Oli üks Võrumaa hävituspataljoni julmemaid tegelasi, kelle mõrvaretked ulatusid üle maakonna. 14. aprillil 1946. aastal haarangul Metsatalus olles peksis ta naisi püssipäraga, valas petrooli põrandale ja tahtis maja põlema panna, nii et isegi NKVD ohvitser teda tagasi hoidma pidi.

6. EDUARD KIKKAS Kuntsilt, laskis 1944. a. talvel maha relvitu metsavenna Eran/ Miguli, kes akna kaudu püüdis põgeneda Mõniste vallamajast, laip rippus aknalaual veel järgmisel hommikul.

7. JAAN KÕBUL, alaline haarangutes osaleja, hoolimata sellest, et oli ühe silmaga.

8. ARNOLD PÄRNAMETS. Pai nnipalu talu perepoeg. Mõniste valla varumisvoliiuk. hävituspataljoni liige, haarangutes osaleja, aktiivne küüditaja, kes sundis Konnuküla Liibot kaebama oma sugulase Augusl Uiho peale, ähvardades: "Muidu lähed ise kogu perega Siberisse!" Tema poolt terrorisceritud palusid: "Pikne löögu ta maha!"

See juhtuski, kuid pikne jäi hulk aastaid hiljaks. Pärast 1970. aastat ühel suvel ilmaliku surnuaiapüha ajal lõi pikne pilvitust taevast keset Hargla kalmistut kasv avasse pärnapuusse, õhusurve paiskas endise võimumehe maha ja peaga vastu hauaplatsi betoonist piiret. Samast löögist sai surma ka üks Koikkülast pärit naisterahvas.

9. KALJU KUUSIK (praegu kannab oma endise naise nime — LIIAS). Tema oli see. kes tõi hävituspataljoni mõrtsukad 1945. a. 1 8. detsembril Karisööti Kasa Juulu asumkutallu. kus raskeil haavati metsavend Robert Migulit. kes hiljem oma piinajate kätte suri.

10. AALA TAMMEPUU (end. EICHENBAUM) oli paljudest haarangutest osavõtja koos oma õe Valve Tammepuuga.

11. VALVE TAMMEPUU elab praegu Tallinnas ja kannab perekonnanime PETERSON. Neid keskmist kasvu neiukesi, kellel pikad vintpüssid õlal olid. mäletatakse veel hästi.

12. ALFRED PRANTS oli Eesti ajal Venemaalt opteenmud ja sai hea keeleoskuse tõttu Mõniste valla miilitsaks. Ta oli väga tasakaalukas ja rahvaga hästi suhtlev mees. kes võeti metsavendade kaitse alla põhjendusega: "Ärge Pranlsu puutuge, järgmine miilits tuleb hullem."

13. ALFRED HARAK. kaupmees Saiu vabriku juurest. Ei olnud kohalik.

14. STEFAN LAVR.IONOV. venelane, kes jäi piiras! sõda Saiu vabriku juurde elama. Julm mees ja rööv ija haarangutel. Tema püssipäralöögist hukkus Soo majakese popsi tütar Vlinna Parv. kelle kodu Lavrjonov käis röövimas.

15. ? PETTÄI. Venemaa eestlane, kuulus ka Säru vabriku hävituspataljoni. Tema laskis peo ajal maha ühe vene madruse, kes oli purustanud pidumaja ukse.

16. ? MOISSEJEV, oli Saru hobulaenutuspunkti juhataja, elas Keveli (alus. Lasti maha 1945. a. sügisel oletatavasti metsavendade poolt.

I 7. ? KIISK. Venemaa eestlane. 1945. a. Mõniste valla partorg. Tema laskis kinni võitaja Siberisse saata Saksa- ja Venc-aegse metsavenna Arnold Ilvese.

Veel kuulusid hävituspataljoni sakslaste poolt sõja ajal Saru külla toodud vene poisikesed ŠURIKOVID. BOGDANOVID ja mitmed teised, kelle nimesid ei mäletata ja kes kolhoosi tegemise ajal Sarust lahkusid.

LISA 3

EESTI VABARIIGI HÄVITAJAD 1940. AASTAL

1. EDUARD KÄHR Laanemetsast — oli Taheva valla täitevkomitee esimees.

2. EVALD KAHR. tema vend ja Taheva valla täitevkomitee liige.

3. RICHARD PLOOMIPUU, Taheva algkooli õpetaja, eestiaegne salakommunist, Taheva valla täitevkomitee liige.

4. ALFRED PELTSER Juuristust — oli Taheva valla komnoorte juht.

5. ALEKSANDER KARJA, Venemaalt opteerunudsalakommunist, kes töötas Hargla saeveskis saeraami meistrina, sai head palka, ehitas endale hea elumaja Hargla kalmistu tagusesse "Siioni linna". Oli metsatöösluri juut Minkovi eriline usaldusalune, kes jälgis, kell käes, et ükski tööminut kaduma ei läheks. Ja sellest "töörahva rõhujast" sai pärast juunipööret äkki Valga vangla ülem. kes viis endaga kaasa vangi vai vuritekstšekistideks alljärgnevad Hargla elanikud:

6. KARL SAARESALU. endise nimega OSTROV, kes pärast Vabadussõda Harglassc elama tuli. Eestiaegne metsatööline.

7. RICHARD SPRENK. põliselanik ja metsatööline. Pärast sõda. just küüditamise ajal. oli Taheva valla täitevkomitee esimees.

8. ARTUR SAAR, Sooblase väikctalu perepoeg, kes Kaitseliidust salaküttimise eest välja visati.

Neist Saaresalu kukkus sakslaste kätte 1941. a. juulis ja jäi kadunuks. Karja ja teised läksid Venemaale, kus nad sõja ilusasti üle elasid ja sõja lõpul Eestisse tagasi tulid.

9. VOLDEMAR RÕÕMUS, Hargla põliselanik. Juba Vabadussõja ajal mängis ta "punast ratsanikku" koos Mõnistest pärit salaküti AUGUST NAHKSEPAGA. Eesti Vabariik oli aga nende vastu armuline, nad jäid karistamata.

Pärast juunipööret sai Rõõmusest Taheva valla miilits. Oma ametis ta erilist aktiivsust üles ei näidanud. Arvestades tolleaegset võimutäiust, oleks ta võinud Hargla rahvale palju rohkem kurja teha, eriti pärast sõja algust. Tolleaegse Valgamaa maksuinspektori Pchlaku jutu järgi: "Sõitsin oma ametiautoga Mõnistest 5. juulil Valka. Harglast võtsin peale miilitsa." Niisiis Rõõmus lahkus Harglast ilma veretööd tegemata, aegsasti ja ausalt.

Kui meie, Hargla Omakaitse mehed 6. juulil Utra Mari majas asunud miilitsa ametiruumi üle võtsime, siis nägime, et see oli lukustatud, võti antud majaperenaise kätte. Ruumi põrand oli puhas — ci kusagil ainsatki paberitükki ega kirjutusvahendit. Puhtal laual korras telefoniaparaat, kapis Eesti Vabariigi aegsed *Riigi Teataja* paksud köited aastale kaupa ja muud ci midagi! Ahjus ei olnud põletatud paberite tuhka. Samast ruumist sai kohe Hargla Omakaitse ruum kaheks aastaks.

10. Vana RÕÕMUS, Voldemari isa, oli Haiglas tuntud petis, kellest lisan siia iseloomustuseks mõned lood.

Enne Esimest maailmasõda tuli Hargla kiriku kõrval asuvasse Pahna poodi Rõõmus, kes soovis osta kahte suitsusinki. Kui kaupmees oli singid letile asetanud, kobas Rõõmus kohkunud näoga oma taskuid: "Oh sa kurat, olen rahakoti koju unustanud — valge vesti taskusse, ega sellest midagi, ma lähen kohe koju raha järele, võtan ühe singi kaasa, teinejääb siia pandiks." Kui Rõõmus oli poest lahkunud, taipas kaupmees küll, et sink, mis letile "pandiks" jäeti, oli ju tema enda oma! Vargus see ju ei olnud, röövimine ka mitte, kaupmehel oli häbi asjale seaduslikku käiku anda.

Teine lugu pajatab, cl Rõõmus ehitas endale majakese Vomsu niidu äärde tihnikusse ilma Vomsu talu peremehe teadmata. Ta kasutas ära tsaari ajal kehtinud Balti eraseadusc sätte: "Kui suits on korstnast läbi käinud, siis seda eluaset enam maha lõhkuda ei tohi." See lugu paistab tõsi olevat, sest Rõõmus oli üks Vomsu talu peremehe ja Taheva vallavanema Julius Pahna peale kaebajaid. Pahn küüditati 14. juunil 1941 ja lasti vangilaagris maha.

Kolmas lugu on mul pärit omast kodust. Minu isa Henno Käärmann oli õppinud tisler ja tal olid olemas kõik tööriistad. Vana Rõõmus laenas minu isalt härghöövli ja lubas selle tagasi luua kohe. kui põrand alla saab. Isa andis ja kirjutas laenaja niine ja kuupäeva tööriistade kapi ukse

siseküljele. Läks mööda mitu aastat, Rõõmus höövlit tagasi ei toonud, isa küsima ei läinud, vaid tegi endale uue. Ja siis tuli Rõõmus küsima punnhöövlit, mis oli hoopis kallim asi. Isa ütles: "Jah, saad küll." Avas kapiukse ja ütles: "Aga enne mine koju ja ütle sellele Rõõmusele. kes sel aastal, kuulja päeval minult härghöövli laenas, toogu kohe täna tagasi." Rõõmus vaikis ja lahkus, enam ta minu isalt midagi küsima ei tulnud.

Kuid 1944. a. kaebas ta koos PBHTRR UNDRITSA ja ARNOLD PINKAGA minu venna Llmar Kalmeti peale jamu vend oli ära kaksteist aastat, Uhlaas, Balhasis.

LISA 4

VÕRUMAA HÄVITUSPATALJONI PALGALISTE LIIKMETE NIMEKIRI

See pataljon tegutses kirjalikel andmetel 1944. aastast kuni 1. oktoobrini 1954, mil ta likvideeriti. Pataljoni nimetus oli venekeelne: "Bataljon Islreblenija Banditov Võrumaaskogo uczda". kena venekeelse lühendiga BIB. Mainitud ajavahemikul käis nimekirjast läbi 656 inimesi, nende hulgas palgalised, vabatahtlikud, kaupluste ja asutuste relvastatud valvurid. Just palgalised olid need, kes igal pool tegelesid haarangute, röövimiste, vangistamiste, tapmiste ja küüditamisega, abiks olid neil kohalikud vabatahtlikud. Mõni nimi esineb nimekirjas eksikombel kahekordselt. Või on väljavisatud võetud tagasi?

1. RAMMO, VLADIMIR Jaani p. — 1910, Võru vald, palgaline. Automaat PPŠ nr. 174, lahkumise alus: "ei vasta antud ametikohale".

2. ORL1N. NIKOLAI Aleksei p. — Antsla vald, palgaline, lahkunud 1949. a. operatiivgrupi likvideerimisel.

3. SERUHHIN, MIRON Jegoi i p. — Räpina vald. palgaline, ei soovinud üle minna kasarmuolukorda.

4. BATSOV, ALEKSANDER Ularioni p. — Võru vald. palgaline, ei soovinud üle minna kasarmuolukorda.

5. VOOL. ERNST Ivani p. — Rõuge vald, palgaline, ei soovinud üle minna kasarmuolukorda.

6. PILT, OSVALD Kolli p. — Rõuge vald. palgaline, ei soovinud üle minna kasarmuolukorda.

7. TSVETKOV, NIKOLAI Mihhaili p. — palgaline, lahkus omal soovil veebruaris 1949.

8. LASMAN. OSVALD Jaani p. — palgaline, lahkus omal soovil.

9. PIIR. EDGAR Karli p. — palgaline, lahkus omal soovil 1949. a. märtsis.

10. SERUHHIN. MIRON Jegori p. — palgaline, lahkus juunis 1949. a. kui mittevastav oma ametikohale.

11. KAITSO, HELDUR Peetri p. — palgaline, lahkus kui mittevastav oma ametikohale.

12. ROGANOV, ALEKSANDER Pjotri p. — palgaline, lahkus kui mittevastav oma teenistuskohale.

13. NIKOLAJEV, ALEKSANDER Aleksandri p. — palgaline, lahkus kui mittevastav oma teenistuskohale.

14. ABRAMOV. MIHHAIL Jegori p. — palgaline, lahkus kui joodik ja mittevastav oma teenistuskohale.

15. NASSAR. OSKAR Juhani p. — palgaline, lahkus kui mittevastav oma teenistuskohale.

16. KIVITAR, EDUARD Vidriku p. — Põlva vald, palgaline, lahkus seoses üleminekuga teisele tööle (kolhoosi esimeheks).

17. MARTÕNOV. VASSILI Mihhaili p. — Võru—Tartu, palgaline, lahkus seoses üleminekuga MGB väravavalvuriks.

18. LIIV, VOLDEMAR Kusta p. — palgaline, lahkus juulis 1949. a.. s.t. suri ettevaatamatusest saadud haavast.

19. MAHHIJENKO, IVAN Paveli p. — rühmakomandör, palgaline, komandeeritud teise maakonda.

20. ANDROSOV. SERGEI Mihhaili p. — palgaline, lahkus omal soovil.

21. MAKSIMOV, IVAN Saveli p. — palgaline, lahkus omal soovil.

22. PLATONOV, BORIS Pjotri p. — palgaline, lahkus augustis 1949. a. omal soovil.

23. VASSILJEV. ANATOLI Vassili p. — palgaline, lahkus augustis 1949. a. omal soovil.

24. BUGROV. NIKOLAI Ivani p. — 1918, palgaline, lahkus 1949. a. septembris omal soovil.

25. L1BLIK, AUGUST Karli p. --palgaline, lahkus omal soovil.

26. REDI. ALFRED Augusti p. — 1903. palgaline, ei vasta oma teenistuskohale.

27. VALLMER. NIKOLAI Aleksandri p. — 1927, palgaline, ei vasta oma teenistuskohale.

28. PAVLOVA. VEERA Ivani t. — 1922, Võru vald. palgaline, lahkus seoses üleminekuga tööle MGB maakonnaosakonda.

29. SALUMETS. EVALD Eduardi p. — 1930. palgaline, tapetud bandiitide poolt.

30. KIRJANII (KIRONEN), ANDREI Jossi/i p. — 1921, palgaline, lahkus omal soovil.

31. KÕRRAN, HUGO Otto p. — 1904. palgaline, automaal PPŠ, surnud.

32. JAKOVLEV, AVDEI Jakovi p. — palgaline, automaat PPŠ. vallandatud.

33. VASUL, KALJU Augusti p. — 1931, palgaline, automaat PPŠ, ci vasta oma teenistuskohale.

34. KÕIV, ARMAR Ivani p. — 1922, palgaline, sama põhjus.

35. LEES, ELMAR Aleksandri p. — 1921, palgaline, sama põhjus.

36. PÕLDSEPP, HEINO Jaam p. — 1923, palgaline, sama põhjus.

37. TIHHANOVSKI. IRAKLI Pjotri p. — 1925, palgaline, lahkus üleviimisega MGB maakonnaosakonda.

38. JEFREMOV, ALEKSANDER Andrei p. — 1918, Võru vald, palgaline, püstol TT. automaat PPŠ, detsembris 1949. a. lahkus omal soovil.

39. GUŠTŠINA. NADEŽDA — 1918, palgaline, ei vasta ametile.

40. VARIK, RUDOLF Jemeljani p. — palgaline, vallandatud süstemaatilise joomise, tööle mitteilmumise, omavolilise puudumise pärast.

41. ORASSAAR, SULEV Vassili p. — palgaline, lahkunud seoses invaliidistumisega bandiitide rünnaku tagajärjel.

42. RANDVERE, LEONHARD Mihhaili p. — 1918. palgline.

43. BITŠERENKO, MIHHAIL Pjotri p. — 1917, palgaline.

44. JÄRV, VÄRDI Pauli p. — 1924, palgaline.

45. TURBEL, IVAN St. — 1909, palgaline.

46. HRUSTALJOV, NIKOLAI I. — 1923, palgaline.

47. VARIK, RUDOLF Em. — 1928, palgaline.

48. ORASSAAR, SULEV Vassili p. — 1925, palgaline.

49. MASLOVSKI, MIHHAIL V. — 1928. palgaline.

50. RIIST, ERNST Pet. — 1902. palgaline.

51. MADISSON, NIKOLAI — Võru vald, rühmakomandör, palgaline, tapetud bandiitide poolt.

52. HAUG, JUHANNES — Urvaste vald, palgaline, distsiplineerimatu, ei täida teenistuskohuseid.

53. SILLAOTS, VASSILI I. — Võru vald, palgaline, ei täida käsku, põgenes armeest.

54. VESTMAN. VILBERT — Võru vald, palgaline, lahkunud perekondlikel põhjustel.

55. LUIGE, NIKOLAI Sein. — Võru vald, palgaline, distsiplineerimatu, ei täida teenistuskohuseid.

56. SLESSARTŠUKOV, NIKOLAI F. — Kanepi vald. palgaline, distsiplineerimatu, ci täida teenistuskohuseid.

57. KILK. RUDOLF S. — Misso vald, palgaline, distsiplineerimatu, ei täida teenistuskohuseid.

58. ORION, KARL K. — palgaline, vallandatud kui mittevastav oma ametile.

59. MIRONOV. VALENTIN I. — palgaline, vallandatud joomise ja huligaansete tegude eest.

60. MIROŠNITŠENKO, V. V. — palgaline, vallandatud joomise ja huligaansete tegude eest.

61. KOZLOV, ALEKSANDER St. — palgaline, vallandatud kui mittevastav oma ametikohale.

62. POITIN?, VASSILI J. —- palgaline, jaanuaris 1947. a. vangistatud.

63. VOLJUKOV, VIKTOR S. — staabiülem, palgaline, lahkunud omal soovil.

64. PIIR, RUDOLF R. — palgaline.

65. PÕLDSEPP, AUGUST Jaani p. — Varstu vald, palgaline.

66. JÜRJO, OLEV Iv. — Veriora vald, palgaline, lahkunud omal soovil.

67. HARAK. ALFRED An. — Laheda vald, palgaline, lahkunud omal soovil.

68. GRIGORJEV. IVAN F. — Saatse vald, palgaline, lahkunud omal soovil.

69. KÄREMAGI. KARL Jaani p. — Sõmerpalu vald, rühmakomandör, palgaline, lahkunud omal soovil.

70. KÕVATU, AUGUST L. — Sõmerpalu vald, palgaline, lahkunud omal soovil.

71. LAND, ELMAR Gustavi p. — Kasaritsa vald, palgaline, lahkunud omal soovil.

72. TAMSALU. GUSTAV Jaani p. — Leevi vald. palgaline, lahkunud omal soovil.

73. TALLAR?, JAAN Al. — Võru vald, palgaline, lahkunud omal soovil.

74. BOTŠARENKO. MIHHAIL — Võru vald. rühmakomandör, palgaline, tapetud operatiivvolinikuna Linnamäe vallas.

75. RANDVERE. LEONHARD — Võru vald, palgaline, lahkunud perekondlikel põhjustel.

76. JÄRV, VÄRDI — palgaline, lahkus tööle Tallinna.

77. ANNUK, LEMBIT Al. — rühmakomandör, palgaline, välja arvatud seoses ärasõiduga tööle.

78. SÕITU. ALEKSANDER Pav. — rühmakomandör. palgaline, istub vangis tapmise eest armukadeduse pärast.

79. KAMENJUK. EDUARD J. — jaokomandör. palgaline, üle viidud teisele tööle.

80. LEPISTU. RUDOLF — jaokomandör, palgaline, kadusjäljetult.

81. JANSON. ALBERT Jaani p. — palgaline, lahkus MVI) kooli.

82. JÕERANNA, HEINO Jaani p. — palgaline, lahkus MVD kooli.

83. IVOLAIN, REIN Iv. — palgaline, laskis end maha.

84. METS, NIKOLAI Pav. — palgaline, vallandatud haiguse tõttu.

85. KONAREV, NIKOLAI Iv. — palgaline, vallandatud haiguse tõttu.

86. TOODE. AUGUST M. — palgaline, vallandatud haiguse tõttu.

87. MALÖŠOV, L. Gav. — palgaline, vallandatud elukoha vahetuse tõttu,

88. TEDER, VÄINO El. — palgaline, vallandatud.

89. ROHTI, VALTER P. -palgaline, vallandatud.

90. SARAPUU, RICHARD Em. — palgaline, süüdi mõistetud varguse eest.

91. UNT, NIKOLAI Nik. — palgaline, hakkas end varjama.

92. ILVES. MARIA Aleksandri t. — 1923, Võru linn. teenis hävituspataljonis 18. maist 1950.a. kuni 1. oktoobrini 1954. a. kuni pataljoni likvideerimiseni. Sündinud 1925. a.. oli relvastatud püstoliga TT.

93. KRITT, ALFRED Arnoldi p. — teenis hävituspataljonis 4. juunist 1953. a. kuni pataljoni likvideerimiseni. Sündinud 1925. a., oli relvastatud püstoliga TT.

Andmed on saadud KGB arhiivist enne selle Venemaale viimist. Ära on toodud vaid palgaliste hävituspataljoni liikmete nimed. Vabatahtlikke mittcpalgalisi on selles nimekirjas üle viiesaja.

LISA 5

VALGA NKVD TEGELASI

Soonda. Uut ja Uusküla 1945. aastast.

Major Kolossov, kapten Bašõnov, leitnant Jõhvik, major Tcppojcv 1952. aastast.

Kapten Tulp, major Tjumin, Vorobjov. Paul Sirel Antsla NKVD-st 1952.a. .

Hennoh Jankclevitš. Nevohhhm. Peeter Kodus - hävituspataljoni tegelane, Rahvakaitsc komandör nagu tema kaaslased Stanislav Zatsek ja Arnold Jalakas.

Uurija Vladimir Kuznetsov, operatiivvolinik Mihhail Vorobjov.

Isikunimede indeks

A. R. *vang, 49*
Abar. *tütarlaps Harglast.* 58
Abclits, *külanõukogu esimees.* 84
Abramov, Mihhail, 203
Aedla, Ida. I 12
Acdla, Olev, 112
Aheru, Salme, 30, 33, 118-120, 122
Aino. *tütarlaps metsavahilahtst,* 52
Ait, *advokaat,* 160
Alfons, *läti metsavend.* 80
Alfred, *kirjutaja.* 96
Alliksoo. Kalju, 125
Altin,Mai,91,92
Alvcla, *miilitsa lesk,* 134
Anderson, Voldemar, 55. 185
Anderson, *tšekist.* 148
Androsov, Sergei, 203
Anni, *Arvo Kalamehe õde,* 145, 146
Annuk, Lembit, 206
Anton, Arnold. 141
Antsov, Paul, 50, 51
Anvelt, Jaan, 111
Aparin, *Mordva laagrite valitsuse ülem,* 164
Armenhand.*Hauptmann,*96
Arojan, *ßeria adjudant.* 165
Arrak. August. 172
Arro. *kaasistuja,* 160
Aunvere, *metsavend,* 60
Ausma, *meditsiiniõde,* 194
Avaro (Berenstrauch), August. 1 70, 171
Avaro. Elmo. 170

Bekis. Anja, 193
Bekis, Augusts. I 85
Bekus, l.!/a. 193
Bekis. *Santkalna talu peremees,* 193
Beržina, Biruta. 186
Bagmet, *tšekist.* 152
Bagramjan, Ivan, 175
Balunin. *tšekist.* 112
Batsov, Aleksander, 202
Bašõnov, *tšekist,* 16.3, 207
Berkis, Hilda, 114, 151
Berkis. *Evald Vaasi naiseisu.* 27, 152
Beria. Lavrenti, 165
Birüta. *läti neiu,* 124
Biržulc. Walda. 173. 194. 195
BhhiUs. pastor. 173, 194
Bit.šerenko. Mihhail. 204
Blaums. Augusts, 31,120. 121.139
Bogdano vid, *hävititspalaljonlased.* 97, 200
Borissov, Pjotr. 107, 130. 198
Botšarcnko. Mihhail, 205
Bugrov. Nikolai, 203

CTmurs, Rudis, ka *Lielais Rudis,* 138. 175. 184. 186
Cavars. Karlis. I 86
Celmina. Anna. I 73
Churchill. Winston, 17, 129
Cirulis. Austra. 41.44
Cirulis, Laimons. 44
Cirulis, Margarita, 41.44
Cirulis, Marija. 44
Cirulis. Rudis. 31,40-44, 120. 121
Cirulis. VTta.43. 120

Devakovitš, Liidia, 48
Dimdinš. Riehards. 133, 173. 175, '! 84. 186
Dreialts, Arsenijs, 173, 175, 185. 186
Dreier. Artur. 172, 198
Drubins, *läti metsavend.* 186
D/.enis. Janis, 79
Dubinskis. Peteris. 185. 187

Eelsoo, Aleks, 139
Ekurs, Janis, 186
Eldov, *metsavend.* 50
Ellen. *Otsa taluperenaise tütretütar, 5*^
Elstcin, Alla. 168
Elstein. Enn, 168
Elstcin. Heino. 168
Elstein. Jaan, 168
Elstein. Juhan, 168
Elstein. Mart. 168
Elstein. Rein. 168
Eltermann, Ülo. 160
Eomois (Sild), Salme, 70, 71. 168
Eomois, Erich. 107, 198
Eomois. LIenn. 70. 168
Eomois. Tiiu. 70. 168
Eomois, *majaomanik,* 55. 70
Erika, *ämmaemanda tütar,* 33

Feldmann. Anna, ka *Kuduja-Annake.* 38
Frit/. *sakslane,* 96. 101, 102

Gaspin. *erivolinik,* 178
Gavrilevaš, *tšekist.* 21.47
Glaškov. *tšekist,* 163
Glickmann, *advokaat.* 160
Glnikin, Mihhail, 46. 47,49
Grigorjev. Ivan, 205
Gustavson. Mart. 27
Gutkma, *kohtu sekretär.* 1 60
Guštšina. Nadežda, 204

Haavastik. Ionu, 154
Hallas, *saksa kaupmees.* 101
Hallcr, Heino, 141
Haller, Heldur. 50. 141
Hanimägi, August, 67, 68
Hanimägi. Richard, ka *Riidi,* 67-69
Hanimägi. Oie, *kaPeranurme Oie.* 68. 69
Hans, *sakslasest metsavend,* 1 59
Harak, Alfred. 199,205
Haru, Jaan. 138
Haug. Juhannes, 204
Heeska. Robert, 58-60
Helk, Karl, 157
Helk, Osvald. 157
Helmes, Janis, 49.50
Henning, Jaan. 167
Henning, Julius, 55,63.70,71, 113
Henning. Minna. 167
Henning, Nikolai. 18.25,37. 135. "¡36, 142, 143
Henning, Osvald, 115
Herbert. *kirjutaja,* 96
Hernits. Julius. 164
Hiielo. *Mõniste vallasekretär.* 150
Hiire, *tšekist.* 163
Hirjel, Hugo, 83
Hobune. Bruno. 37

Holm. Eduard. 158. 159
Holm. Elkriide. 159. 161
Holm. Endel. 159
Holls. Eduard, 131. 163. 198
Holls. Leo. 198
Horn Jaamaülem. 95
Hrustaljov. Nikolai. 204
Hugo, *Elli Kreilsbergi renti.* 1 24
Hutjko. *vangilaagri ülem.* 164
Hänilane, *majaomanik,* 86

liga, *lati neiu.* 124
ilves. Arnold. 109. 112. 115, 116, 200
Ilves, Ida, I 15
Ilves, Maria, 206
Ilves. Oskar. 115
Ivolainen, Rein. 206
Izjomin, *tribunali sekretär,* 152

Jänkalns. Edgars, 175. 179. 186
Jänkalns. Elmars. 175, 179. 184, 186
Jänkalns, Rudis, 174. 175, 179, 184, 186
Jaagor. *sanatooriiimiametnik,* 93
Jaagupalu, August. 167
Jaagupalu. Heino. I 67
Jaagupalu, Sale, 167
Jaan. *autori ristiisa.* 40
Jakobson, *prokurör.* 160
Jakov, *kirurg.* 194
Jakovits, *metsavend.* 159
Jakovlev, Avdei, 204
Jalajas, V., *pealekaebaja.* 152
.laiajas, *majaomanik.* 142
Jalakas. Arnold. 207
Jankclevitš. Hennoh. 207
Jansen. Albert. 206
Jelremov. Aleksander. 204
Joffe, *vangilaagri ülem.* 165
Johnson. Hewlett. 1 8
Juliansonid. *Varstu Alaküla elanikud.* 37. 136. 144
Juhnovils. *prokurör.* 1 64
Juodaitis. Petras. 133. 175, 185. 186
Jõeranna. Heino. 206
Jõhvik, *üdist.* 207
Järv, Harald, 157
Järv, Värdi, 204. 206
Jüri. *Otsa taluperenaise tütrepoeg,* 53
Jürjo, Olev. 205
Jürna. *kolhoosi esimees.* 171

Kaar, Anna, 170
Kaar. Heldur. 170
Kaar, Juhus. 170
Kaar, Õie, 170
Kadaja, Ants. 71
Kalu; Eduard, 72, 95, 200
Kahr. Evald, 72, 95, 200
Kahr. Salme, 170
Kaitso. Heldur. 203
Kaksis, Arvfds, 175. 185. 187
Kaksis, Oskars. 1 85
Kala. Minna, 39
Kalamees (Tiits). Lilli. 145. 146
Kalamees, Arvo (Rõbakoff. Voldemar), 79, 80. 145, 146
Kaldma, Jaan. 146
Kaldma. Kalju, ka *Plaagi Kalju.* 42.126.146.147'
Kaldma. Roosi, ka *Plaagi Roosi.* 147
Kalkun. Aksel. 139
Kalkun, Eduard, 61
Kail, August. 69,70
Kalk Edgar. 15. 16. 21. 106, 107. 172
Kalk Liide. 106
Kalli Kusta, *mõisaleaegne metsavend. 1*
Kallivet. Artur, 67
Kalhver. Leem. 70
Kalmet (Käärmann). Elmar. 20. 35. 39.93. 104. 148, 1 7 1, 202
Kalmõkov, *tšekist.* I 52

Kamenjuk, Eduard. 206
Kanasls. Eduards, 107. 121, 133
Kangro (Sild), Heini. ka *Korva Heini,* 40, 41.87. 150. 168
Kangro, Aleksander. 40.44. 80. 87. 88. 150
Kargaja, *taluperemees.* 111
Karja,'Aleksander, 200. 201
Karp. Olga, 150
Karro. Alma. 1 70
Karro, August, ka *Valli Karro,* 1 70. 171
Karro. Endel. 170
Karu, Lembil, I 61
Kasak, Rein, 50
Kazakin, *tšekist,* 163
Kattai. *advokaat.* 160
Kaulinš, Rudis, 174. 179
Kedus, Peeter. 97. 147.207
Kere. Arturs. ka *Mazais Arturs,* 22. 31, 120, 176. 185, 186
Kevvai, Albert. 141
Kevvai. Liidia, 141
Kiima, Anna, 116
Kiima. Fritz, 116
Kiisk, *partorg.* 200
Kikascd, *abielupaar Apest,* 62
Kikkas. Eduard, 55. 109. 137. 199
Kilk. Rudolf, 205
Kink, *majaomanik.* 145
Kirjand (Kironen), Andrei. 97,204
Kirseh. *miilits,* 142
Kirschenbcrg, Karlicnc, 139
Kirsipuu, Juhus, 168
Kirsipuu, Minna, 168
Kirsipuu. Silvi. 168
Kirves. Peeter. 136
Kivitar. Eduard. 203
Kleina, *Alfred Käärmanniahikaa* - **.SY**/,78.81
Klotškov, *kaasistuja.* 152
Kõbul. Jaan. 24. 125. 126. 199
Kõbul, Liine. 1 26
Kohk. Richard. 32
Kokk, Eduard, 198
Kokk, Ferdinand. 93. 171. 197
Kokk, Hilda, 197
Kokk, Leo. 110
Kokk, Minna, 110
Kokotin, *hävituspataljonlane,* 163
Kolk, Eduard. 167
Kolk, Ella, 167
Kolk, Julius, 168
Kolk. Malle. 167
Kolk.Meludie, 168
Kolk. Raimond, 167
Kolomiitscva. *vangilaagri meditsiiniosakonna ülem.* 164
Kolomõlšev, *vangilaagri ülem.* 164
Kolossov. *tšekist.* 163. 207
Konarev. Nikolai. 206
Kond. A., *pealekaebaja,* 152
Kond. Anna, 68.98
Kond. August. 140. 166
Kond, Eduard, ka *Kõnnu Eedi,* 98. 113
Kond. Eri ida. 114
Kond. Ida. 166
Kond. Johan. 166
Kond. Laura. 112
Kond, Maia, 166
Kond, Ott, 166
Kond, Reene, 109. 112. 113, ¡17. 137
Kond, Vella. 166
Kont (Reinhold). Veera. 117, 139
Kont, Evald, 18,22, 28, 30-32,48, 61, 117. 118. 120. 121. 139. 176
Ko/lov. Aleksander, 205
Kozlovski. *tšekist.* 152
Krüminš. Allrkls. 133. 173. 175, 84. 186
Kriize. *vangivaht.* I 63
Kraužc, Alfons. 185
Kreitsberg, Elli, 51, 123. 136
Kreilsberg. Julius, 134. 143

Kreilsberg, Kalju. 37. 57. 80. I 34-136, 144, 169, 191
Kreilsberg. Leonhard, 17, 21, 25, 37, 50, 51, 56, 57, 62, 66, 80, 123, 124, 134-137. 143-145, 169. 176, 191
Kreilsberg. Minna, 134. 169
Kreilsberg. Raivo. I 36
Kreitsberg, Taimi. 80. 134-136. 141. 144. 169. 191
Kreitsbergid, *metsavennad,* 57. 80. 86. 134-136, 148
Kripid, *Alfred Kripi pere,* 137
Kripp. Allrcd. 55. 70. 7!. 110. 137
Krill. Alfred, 206
Ki ivošejev. *eesistuja.* 152
Krulehl, Linda. 161
Kruus, Jaan, 67
Kukk. Jüri. 196
Kukk. *mobilisatsiooni korraldaja.* 91
Kulbin, Lembil, 100
Kuld, Meinhard. 83, 150
Kurg. Friedrich, 5 I, 52
Kurg, Jula. 52
Kurg, Viia. 51
Kurlin, *polkovnik.* 82
Kuus. August, 168
Kuus, Eduard, ka *Kuuse Eedi.* 25, 57, 112, 1.35, 141, 143
Kuus. Minna, 168
Kuus, Oldi, 168
Kuus, Over. 172
Kuus, *taluperemees,* 113
Kuznetsov. Vladimir, 207
Kõiv, Armar, 204
Kõiv. Armilda. 167
Kõiv, Heino. 167
Kõiv. Osvald, 167
Kõiv, Villem. 197
Kõivumägi, Eerdinand, ka *Värdi Kõivumägi.* 37. 136
Kõiv umägi, Hcno. 168
Kõivumägi. Richard, ka *Koo Richard,* 135, 144, 148. 149
Kõivupuu, Alma, 149
Kõivupuu, Erich, ka *Soo Eeri,* 29. 112, 114, 117
Kõivupuu, Kusta, ka *Metsa Kusta,* 149. 191
Kõoniägi. Alma, 170
Kõomägi. August, 170, 172
Kõomägi.Ellu. 170
Kõrge. Juhan, ka *Kõrge Juku.* 146
Kõrran, Hugo. 204
Käbin. Ivan, 155
Käremägi. Karl, 205
Kävatu. August, 205
Kääri, Albert, 58
Käärmaa, Alfred, 169
Käärmaa, Aliide, I 69
Käärmaa. Elmar, 169. 171
Käärmaa, Erich, 93. 169. 172
Käärmaa. Juhan. 169
Käärmann. Alfred, ka *Paul.* 7. 30, 44.68,87, 153. 185
Käärmann. Henno. 46. 201
Kübar. Julius. 50
Kübar. Karl, 35. 171
Kübar. Miili, 1 1 I

Lächgalvis. Evalds. 179, 185. 187
Laamann, *vangi isa,* 107
Laap, Artur. 14
Laap. Eeesti Vabariigi aegne kriminaalpolitsei ametnik. 13
Laas, Eduard, 111,113
Laas. Erich, 71
Laas. Hugo. 113
Laats. Alfred, 171
Laats. Fritz, ka *Tilga Laats,* 169. 171
Laats. Liine. 169
Laats, Salme. 169
Laatsarus, *miilits.* 82
Laatspera. Eduard. 170. 171
Laatspera. Eha. 170

Laatspera. Ruudi. 170
Laatspera, Selma, 170
Ladva, Leo, 157
Ladvad, *vendadest metsavennad.* 43
Laht, Uno, 52
Laisaar. Aleksander, 159
Laivinš. Augusts. 185
Land, Elmar, 205
Lang, Arnold. 135. 136
Laughing, *eriti tähtsate asjade uurija* , 165
Lapaeinskis. Maigonis. 1 87
Larissa, *kirurg Mordvas.* 164
Lasman, Osvald, 202
Lavrjonov, Stcpan. 199
Lccs, Elmar, 204
Leht. August, 162. 169. 170
Leinus, Juhan, 126
Lenin, Vladimir, 187
Lepistu, Rudolf, 206
Lepp, Aivi, 166
Lepp, Hugo, 1 66
Lepp, Iivi. 166
Lepp, Johannes (Juhan). 154. 167
Lepp, Leigar. 166
Lepp. Richard, 113
Levin, *advokaat.* 160
Licpinš, Eriks. 179
Liblik, August. 203
Liebenson, *eriti tähtsate asjade uurija,* 165
Licpa, Janis. 185
Liepinid, *tütred Lepuri talust,* 154
Lieventhal, Anna, ka *Tilga Anna.* 35, 108
Liias (Kuusik), Kalju. 126. 138. 199
Liimels, Heino. 126. 127
Liimets. Juhan, *kaPiiri Juhan.* I 26. 181
Lihid, Arnold. 49
Liiv, Alma, 167
Liiv. August, 167
Liiv. Ellen, 167
Liiv, Elmar, 198
Liiv. Ennu. 167
Liiv, Hugo, 110
Liiv, Juhan. 145
Liiv. Leili, 167
Liiv.Mints. 112, 114
Luv, Oskar, 55,66.70, 7 1. 15 1, 198
Liiv. Voldemar. 55, 198.20?
Liiv. Õie. 167
Liiva. Kalju. 15.36. 129, 130
Lillimägi, Elmar, 102
Linamaa, *Petserimaa elanik.* 82
Lind, Maria, ka *Linnu Mari,* 1J 3
Lind, *Aadu Tiimi väimees.* 128
Lindenberg, Juhan, 168
Lindenberg, Minna. 168
Lindenberg. Silvi. 83
Lindenbergs. Eime, 80, 151.! 69
Lindenbergs, Julius. 76
Lindenbergs, Kurt, 79, 80, 146. 150, 151, 169
Lindermann, Anna. 158, 160
Lindermann, Arnold. 43. 158-161
Lindermann, Hans. 160
Lindennann. Johannes, 158-161
Lindermannid, *metsavennad.* 158. 159. 161
Lindmäe, Ruliine, 11 2
Lindpere, Eufrosiinc, 168
Lindpere, Richard, 168
Loog, Alev, 50
Ludeks, Karlis. 133. 175, 184-186
Luhtmaa (Kuus). Elsa. 21,51. 64, 123, 124, 150
Luhtmaa. Enn (Peltser. Julius). 1 8. 21, 50, 51. 62, 64, 79. 80. 86, 112, 122. 123, 125, 145. 148-150. 176-178, 188. 191
Luhtmaa. Sulo, 150
Luige. Nikolai. 205
Läti Henrik, 7
Läti, Robert. 55, 70. 71. 167

Lääts, Maali. 34. 170, 171
Lääts. Meeta. 32-34. 170, 172
Lüüs. Priit, 137
Lüütsepad. 1 10
Lüütsepp (Liiv). Liii. I 10. 167
1.üütsepp. Arvo, 1 67
Lüütsepp. Lvald. 110. ¡6/
Lüütsepp. Julius, 167
Lüütsepp. Mari. 167
Lüütsepp, Tiiu. 167

Maasik, Harald. 50. 51.141
Madal, Lduard. 71
Madisson. Nikolai. 204
Mahhijenko. Ivan 2(H
Maiski, Ivan, 1 7
Maksimov, Ivan. 203
Malõšov. L,, *häviiuspalalionlane,* 206
Maret, *autori külaline,* 1 83
Martõnov, Vassili. 203
Maslovski, Mihhail, 204
Matsi Juhan,! \
Melecis. *metsavend.* 185
Mets. Nikolai. 206
Migul. Franz, 55. 137. 138, 199
Migui,Rohert,55.65,66. 113. 128. 137-139. 153, 175, 176, 199
Minajev, *kaasistuja.* 152
Minkov. *inetsatöästiir.* 200
Mironov. Valentin. 205
Mirošnitšcnko, V., *lüivituspatal-jonlane.* 205
Moissejev, *hobumasinalaenutus-punkti juhataja.* 47.49. 200
Molotov. Vjatšeslav. 17
Monjko. *vangilaagri ülem.* 164
Muinasmaa, *metsavend.* 157
Mumm, Harri. 170
Mõrd. Andres, 35
Mõrd. S.. *pealekaebaja.* 1 52
Mõttus, Ann. 166
Mõttus. Hugo. 166
Mõttus. Leho. 101
Mäetalu, Juhan. *ka. Hundi Juku,* 37, 135, 136. 143-145
Männisle, Leo, 32
Märdimäe, *Lilli Kalamehe peig-mees.* 146
Mölder. Oskar. 22. 28. 30-32, 48. 61, 118, ¡20, ¡21, 139, 140, 176
Mölder. Selma. 139
Mühlberg. *vang,* 164

Nadaraja. *lieria adjudant.* 165
Nahkscpp, August, 201
Nassar. Oskai\~2()3
Ncvolihhin. *tšekist,* 207
Niit. Jaan. 140
Niit. Osvald. 141
Niit, Tullio. 21. 50. 51, 123-125, 140. 141, 145, 176
Niklus, Mart, 196
Nikolajev, Aleksander, 203
Noorkõiv. Amanda (Aime), 109, 118
Noorkõiv. August. 116
Noorkõiv. Lduard, 15, 36. 117. 120
Noorkõiv, Miili, 110
Noorkõiv. Peeter, ka *Parmu Junts,* 1 16. 117. 171
Noorkõiv. Senta. 109, 110
Noorkõiv, Villem, 110
Noorkõivud. 109
Noortoots, *miilitsa piirkonnavoli-nik.5*
Novikova, Anna. 127
Nurmes (Ncumann). Endel. 92
Nõmme, Herbert. 33

Oinas. Adolf. 15
Oinas. Jaan, 15,36. 102
Oparid, *Misso elanikud.* 111
Orassaar, Sulev. 204
Orion, Karl. 205
Orlin. Nikolai. 202
Ostrat, Aino, 168

Ostral. Elconorc, 168
Ostrat. Gustav, 168
Oslrat, Jakob. 124. 168
Ostrat, Rosalie. 168
Ottel. Leopold. 15. 101
Ottcnder. *miilits.* 143

Paas. Aino. 32, 33. 171
Paas. Aksel, 166
Paas. Arnold, 168
Paas, August, 113
Paas, Erna, 32-34. 171
Paas. Gottfried. ka *Villike Golt-fried.* 11 8
Paas. Jaan, .32, 33. 171
Paas. Julius. 65. 66. 1 1.3. 168
Paas, Leida, ka *Jaanimäe Leida.* 1 10. 166
Paas. Miina, 168
Pai. Osvald, 97
Paikens. Talis. 22. 31. 120, ¡21, 176, 185. 186
Pallo. EIIViide-Marie. ka *Posti El-la. W.* 166, 199
Pallo, Eerdinand, ka *Värdi.* 98. 166
Pallo. Jaan. 166
Pallo, Viktor. 106. 152. 171
Pällu. Hugo, 35, 36. 49. 61. J97
Palmioks. Richard, 62
Panatlon, Lilli, 144
Pang, Ann, 170
Pang, Artur. 166
Pang. Ervin, 166
Pang. Lembit. 166
Pang, Minna. 166
Pai ek. Lagle. 196
Paris, Alfred, 171
Parm, *rätsep,* 97
Parmas. Regiina, 168
Parmas, *loomaarst,* 168
Parv, Minna. 199
Pallcp. *kommunist.* 1 1 1
Palrakov. *tšekist,* 16.3
Pavlova. Veera. 203
Peet, August, 93, 17)
Pchk, *A.. metsavaht.* 118
Pchk. Alfred, 99, 118
Pehk. Eduard, 61, 108
Pehk,Skaidrite, 118
Pehk. *hävituspataijonlane.* 46
Pehlak. A., *rahandusinspektor.* 9 1
Pehlak. Endla, 135
Pehlak. Julius, 37. 136, 145
Pehlak., *Ape elanik,* 62
Pehlak, *maksuin \pekror.* 201
Pehl, *miilitsavolinik.* 49
Pcltser, Alfred, 90, 95. 200
Peltser, Eduard. 150
Pcltser, Osvald, 108
Pennula, Kaarel, 56. 57. 71
Perv (Berenstraueh). Ida. 135. 136
Peterson (Eichcnbaum. Tamme-puu), Valve, 123. 126, 199
Pettäi. Antonina. 84
Pettäi. Eduard, 168
Pettäi. Hella, 168
Pettäi, Hilda. 51
Pettäi, Jaan. 91
Pettäi, Juhan, ka *Villemson.* 62, 63, 110, 112. 114. 123. 139, 152. 199
Pettäi, Julius. ka *Kasa Juulit.* 138, 199
Pettäi, *hävituspataijonlane,* 97, 127, 200
Pihla, *kaasistuja,* 163
Pihlak, Heldur, 15
Pihoja, *eesistuja,* 160
Piigil, Hella. 168
Piigil. Helmi, 149
Piigli. Inla, 168
Piigli, Jaan, 149
Piigli, Jakob. 168
Piir. Edgar. 203
Piir. Ruuolf. 205
Pilt, Oskar. 202
Pinka, Arnold. 15. 34. 35. 46. 61. 104. 106- 108. 197.202

Pinka, Elmar. 15
Pintmann, *tšekist.* 141
Plalonov. Boris, 203
Ploomipuu, Arlur. 93
Ploomipuu. Bernhard, 57
Ploomipuu. Edgar, 109
Ploomipuu, Eduard. 172
Ploomipuu, Elmar. 167
Ploomipuu, Hugo, 167
Ploomipuu. Kuulo. 167
Ploomipuu. Olev. 167
Ploomipuu. Richard. 72. 95, 109, 200
Ploomipuu. Senta, 167
Ploomipuu. Uuvc. 167
Ploomipuu, Viive. 1 67
Plolnieks. Janis. 84. 184
Pobul. August. 71
Poiiin (?). Vassili. 205
Pomm, Edgar. 156
Popman. Helene (Leeni). 136. 143
Popman, Mari, 1 36
Pormeister, Evald, 33
Prangli. Linda, 1 I 2
Prants, Alfred. 9X. 199
Prants, Roosi. 98
Prants. Villem. 96
Pukk, Karl, 136
Pukk. Linda, 136
Pukk, Minna. 136
Punt, *taluperemees,* 11 1
Puusalu, Voldemar, 93
Puusepp, Elmar, 11 8
Põder, Aavo, 168
Põder, Rosalie. 168
Põder, *kaubamaja omanik.* 91
Põldsepp, August, 205
Põldsepp. Heino, 204
Pähkla, Erich. 33
Pahn, Jaan. 198
Pahn, Juhan, 148. 149
Pahn, Juhus, 201
Pärna. August, I 60
Paina. Mihkel. 104. 153
Pärnamets. Arnold. 145. 147. 199
Pärnasalu. Valli, 148
Pärnoja, Karl. 153
Päis. Konstantin, 1 57

Raadik. Ivan, 33,47,48
Rájala, Hilda. 113
Rájala, *miilits,* 109, 113. 114
Raimuo. Vladimir, 202
Randvere. Leonhard. 204. 205
Rannula. Arvo. 93
Rannula. H.. *pealekaebaja,* 152
Raudkaste. Villis, 185
Raudnagel. Hugo, 109. 112, 114. 188
Raudnaglad. *vangid.* 114
Raudoja. E.. *pealekaebaja.* 152
Raudsepp, Adolf. 15
Raudsepp. August, 15. 171
Raudsepp. Kalju. 15
Rebane. Alfens, 153
Rebane. Alma, 147
Rebane, Arnold. 147
Rebane, Linda, 112
Rebased, Arnold ja Alma. 148
Redi, Alfred, 203
Reinhaus(Puija). Olga, 110
Reinhaus. Mihkel. 110
Reinhold.Emma. 117, 118
Reinhold, *Evald Kondi ämm.* 30
Reisberg. Erich. 172
Rendoja (Rumessen), Johannes. ' 103. 155, 156
Riist, Ernst, 204
Rimm, *kommunist,* 147
Roganov, Aleksander. 203
Roiiti. Valter, 206
Rokka, *metsavaht ja hävituspataijonlane.* 97, 147
Romanov, Sergei. 5 I
Roo (Rogcnbaum). Arnold. 133, 143
Roop. Minna. 124
Roos. August. 169

Roos, Liisa. 169
Roots, *metsavend,* 157
Roze. LTdija. 193
Rudzitis (Kond), Nelli. 113
Rudzitis, Janis (Jaan). 113
Rudzitis, Osvalds, 184
Rudzitis, *läti metsavend.* 186
Ruljov, Sergei, 72, 163
Rummu Jüri, 7
Rumpe, Leonhard. 5 I
Rutnik, *majaomanik,* 91
Ruven. Arnold, 70-72. 80, 151
Ruvcn. Elmar. 151
Rõžuhhin, *tribunali sekretär,* 164
Rõõmus, Arnold. 172
Rõõmus. Hilja, 109
Rõõmus, Hillar. 145
Rõõmus, Koit (Koidu), 108
Rõõmus, Voldemar, 201
Rõõmus, *Voldemar Rõõmuse isa,* 104, 106,201,202
Rüütli. Aliidc, 167
Rüütli, Lehte, 167
Rüütli. Voldemar, 142. 167

Saag, Andri, 111
Saag, Anna, 111
Saag. Karl, I 11
Saar. Artur, 200
Saar, Fritz, 111
Saar, Jaan, 95, 197
Saar, Vladimir, *kàLadi,* 106, 169, 197
Saareots, Adolf, 108
Saaresalu (Ostrov), Karl, 200. 201
Saarmas, *uusmaasaaja,* 160
Saksberg, Endel, 158
Saline, Martin, 50
Salm. Hans. 163
Salme. *Anna Feldmanni vennatütar,* 38
Salumets, Evald. 203
Sarapuu, Jaan. 168
Sarapuu, Kalju. 110. 126
Sarapuu. Miili, 168
Sarapuu, Richard. 206
Saretok, *majaomanik,* 91
Sarv. Juhan, ka *Lauksilla Juhan,* 103, 147
Schumann, Albrecht, 155
Sell. Liine. 63
Selli, *tšekistide tõlk,* 163
Scnder. Vambola, 172
Sergejev, *metsavarumisvolinik,* 51
Seruhhin,Miron.202,203
Sibul, Elmar. 171
Siidra(Kond), Laura, 112. 1 14
Siidra, Jaan, 114
Siitas, Paul, 20
Sikk, Elmar, 169
Sikk. Erich, 169
Sikk. Miili, 169
Sikk, Tõnis, ka *Sika Tõnis.* 169, 170
Sild, Arno, 84
Sild, Hugo, 167
Sild, Jaan, 150, 167
Sild, Leopold, ka *KOITU Leopold,* 112, 148. 167
Sild, Liine, 167
Sild, Miili. 167
Sild, Raivo, 167
Sild, Salme, 150, 167
Sild, Sirje. 167
Sild, Valter, 167
Sild, Viljo, 167
Sillaots, Vassili, 204
Sirel, Paul, 148. 163.207
Slcssartšukov, Nikolai, 205
Sõitu. Aleksander. 206
Soonda, *tšekist.* 33, 140. 162.207
Soop, *tšekist,* 145
Sorokin, *vangilaagri ülem.* 164
Sprenk, Anni. 14. 108. 112. 166
Sprenk, Augus(, 108-110, 166
Sprenk, Heino. 166
Sprenk, Jüri. 166
Sprenk. Kairi, 108. 166

Sprenk. Kusla. 14, 108. 166
Sprenk, Laine, 166
Sprenk, Leili, 166
Sprenk, Olga, 109, 112, 166
Sprenk, Oskar. 110. 166
Sprenk. Richard. 200
Sprenk. Silvi, 166
Sprenk. Õilme, 166
Staak. Voldemar. 156. 157
Stahn, Jossif. 17, 18, 38. 93, 146, 151. 162
Suija, *Valga tüdruk,* 28
Sviring, *hävituspataijonlane,* 51
Sädeme (Slark), RudolL 32, 105, 171
Sädeme. Ants, 33
Sädeme, Herta. 32. 33. 105. 171
Sädeme. Mart. 33
Sädeme. Salev, 33
Sädeme, Tiit, 33
Sänn.Ferdinand.72.93. 171
Sööde, Minna. I 35
Sööde. Viktor. 51

Senkov. *leitnant.* 50
Simkanis. *haigla juhataja Mordvas.* 164
Sinel jov, *hävitsupataljonlane,* 163
Sui', *tribunali esimees,* 163
Suranov. *vangilaagri ülem.* 164
Suri ko vid. *hävituspataljonlased.* 97, 200
Sved. *vangivalvur,* 164

Zalšek. Stanislav. 207
Zcltc. *vangivaht,* 163
Zvaigzne. Andrijs, 76. 175. 179. 184. 186'
Zvaigzne, Antons. 76, 175, 179. 184.186
Zvaig/.nc, Janis, 76. 138. 173, 175, 178. 179, 184, 186. 193
Zvaig/ne, Märtinš. 76. 175, 178-180. 184.' 186
Zvaigzne. *metsavendade isa,* 76, 77

Zihharev, *vangilaagri ülem,* 164
Živaga, *tšekist,* 49
Zunte, ka Mazais, *leiti metsavend,* 185, 187

T., *autori abiline.* 181. 182
Taba, Ere, 170
Taba, Floreida. 170
Taba, Helga, 170
Taba, Jaan, 170, 171
Tallar (?). Jaan, 205
Tambcrg, Ants, ka *Jumbo.* 114,126
Tamm. Amanda, 169
Tamm. Minna, 39
Tamm. Paul, 93. 169, 171
Tamm, Taimu. 169
Tamm, *vang,* 108
Tammark, OlaL 51
Tammemaa, Jaan. 155
Tammepuu (Eiebenbaum), Aala, 123. 126, 199
Tammepuu, A., *pealekaebaja,* 152
Tammi, Aino, .34.48.49, 140
Tamsalu. Gustav, 205
Tamlov, Alfred, 15,32.34. 116
Tann. H.. *pealekaebaja.* 152
Taralenko, David.91,92
Tarassov, Vassili, 164
Tarcste. *kaasistuja.* 163
Tarto, Enn, 196
Taru. Valter. 49. 50
Tattar. *metsnik,* 171
Taurinš, AlfrTds, 175, 184. 186
Taurinš. Voldemärs, 175. 185. 186
Tealane, Elfriede, 39
Teas, Voldemar. 49. 5 I
Teder. Väino. 206
Teder, *saunaomanik.* 9 1
Teppojev. *tšekist.* 147. 162. 163. ' 169.207
Terasväli. A.. *pealekaebaja.* 152
Tihhanovski.Irakli, 204 '

Tiits, Alviinc. 71
Tiits, August, 145
Tiits, Bruno, 167
Tiits, Madis. 167
Tiits, Maria, 167
Jüts, Miina. ka *lira Muna,* 146
Tiits. Viia. 167
Tüvel, *hävituspataijonlane,* 198
Tjumin, *tšekist,* 163,207
Tjurin, *vangilaagrisalgaülem,* 164
Tolstoi, *tšekist.* 152
Toode, August, 206
Toode, Otto. 161
Toom. Aleksander (Aleks). 169. 197
Toom. August, 106. 128. 169, 197
Toom, Jakob, ka *Tut.su Jakob,* 197
Toom. Mihhail. 104, 106. 169, 197
Tnam, miilits, 109, 118
Toop, Richard, 55, 70, 71
Torm, Eduard, ka *Käkät,* 169. 198
Torm, Elmar, 199
Torm,Paula, 199
Trepp, *võimumees,* 112
Truman. Harry, 17. 86
Tsvetkov, Nikolai, 202
Tulp, *tšekist,* 163,207
Tuominš. Evalds. 22, 31.120. 176. 184, 186
Turbel, Ivan, 204
Turu, Olev. 161
Tuvike, Arnold, 50
Tverdjanski,/?c(rtorg, 129
Tõemcts, Jaan, 168
Tõemets. Linda. 168
Tõnisson, Aleksander, 111
Täht, Juhan, 117, 140
Täht, Karl, 18, 30, 31, 33. 34, 45. 47-49. 61, 79, 117. 120. 121. 140, 176
Tähi. Karl Tähe isa, 117
Türn, Aadu, 128

Udras. Mari, 97. 104,201
Uiho, Asta. 148
Uibo. August, 168, 199
Uibo, Boris, 156
Uibo.Eeri. 112. 168
Uibo. Ella. 110
Uiho, Eaiiu. ¡68
Uibo. Heino. 50. 117. 142, 147. 148. 168
Uibo, Hilja, 168
Uibo, Hilla. 117, 168
Uibo, Jaan, 110. 111
Uibo, Linda. 147, 148
Uibo. *Koniuiküla inimene.* 199
üibod. küüditatud. 1 17. 147
Ulmanis. Karlis. 174. 175
Undrits. Peeter. 32.33.93,95. 104, 106. 169. 197.202
Undrits, *lüivituspataljottlane.* 140
Unt, Nikolai, 206
Unt. *tšekist.* 139. 140, 162,207
Urm, Juhus. 1 5
Uusküla, *tšekist.* 140, 162.207

Vaas. Evald. 27.50,51,63.80. 114. 122, 123. 125. 145. 151-153, 176. 178
Vaas. Hilda. 152
Vaas, Tcodor. 151
Vahesaar, Arnold. 136, 144
Vahesaar. Julius. 1.36
Vahesaar, Linda. 136
Vahesaar. Selma, 136
Valge. Senta. 136
Vallmer, Nikolai. 203
Valters. *metsavaht.* 30. 119
Valters. *tšekist.* 163
Varblane. Erich. 172
Varblane. Tiia. 84, 154
Varik, Arnold. 170
Varik. Rudolf, 204
Vassiljev. Anatoli. 203
Vasuk Kalju. 204
Veeber. Anne. 146
Vecber. Olga. 117

Veimann, *kaasistuja,* 160
Veider, Julius, 50,51, 142
Vellomae, Augusl, 93, 94
Vene, Jaan, 62
Vcstman, Vilbert, 204
VTgants, Arturs, 133, 175.184,186
Vigel, Jaan, 157
Viilup, Paul, 34
Viin, Edgar, 15,68
Vink, Aksel, 83, 84
Vink,Neidi.83
Visla, Alfons, 109, 112, 117
Visla, August. 145
Visla, Eduard, 50. 117. 122, 123, 125, 142, 176, 178
Voljukov, Viktor, 205
Voogla, Oskar, 82
Voof Ernst, 202
Vorobjov, Mihhail, 207
Vorobjov, *tšekist,* 207
Võro, Paul, 180, 181

Wanda. *Elli Kreitsbergi õde,* 123, 124. 136